İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL TARİHİNDE BANKACILIK FAALİYETLERİNİN GERÇEKLEŞTİĞİ YAPILAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem ÖZCAN

Anabilim Dalı : Mimarlık

Programı : Mimarlık Tarihi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeynep KUBAN

EYLÜL 2009

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL TARİHİNDE BANKACILIK FAALİYETLERİNİN GERÇEKLEŞTİĞİ YAPILAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Özlem ÖZCAN
502050114

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 07 Eylül 2009
Tezin Savunulduğu Tarih : 30 Eylül 2009

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Zeynep KUBAN (İTÜ)
Diğer Jüri Üyeleri : Doç. Dr. İlknur KOLAY (İTÜ)
Doç. Dr. Ahmet ERSOY (BU)

EYLÜL 2009

Anne ve Babama,

ÖNSÖZ

İstanbul tarihinde bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar ve kentsel bölgeler aracılığı ile kentin ekonomik, mimari ve kentsel değişiminin izinin sürülmesinin amaçlandığı bu tez çalışmasına beni yönlendiren, tez sürecinin başından sonuna kadar bilgisi, desteği ve teşvikleriyle katkıda bulunan tez danışmanım Doç. Dr. Zeynep Kuban'a sonsuz teşekkürler.

Hayatım boyunca her zaman yanımda olduklarını hissettiren annem Enise Özcan ve babam Orhan Özcan'a bu tez aracılığı ile şimdiye kadarki tüm emekleri için teşekkür etmek isterim.

En zor zamanlarımda bana destek olan ve yol gösteren Gözde Yılmaz, Esra Gürbüz ve Türda Özmen'e çok şey borçluyum.

Bu çalışma süresince gösterdikleri anlayış ve yardımları için Ertunç Denktaş, Leda Torus ve Tuğba Barlık'a da teşekkür ederim.

Eylül 2009

Özlem Özcan

Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ ..... **v**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
ÇİZELGE LİSTESİ ..... **xi**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xiii**
ÖZET ..... **xvii**
SUMMARY ..... **xix**
1.GİRİŞ **1**
1.1 Tezin Amacı 2
1.2 Literatür Özeti 4
2. BANKALARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ **7**
2.1 Bankanın Tanımı ve Bankacılık Faaliyetlerinin Ortaya Çıkışı 7
2.2 İlk Çağ'da Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar 8
2.2.1 Babil 8
2.2.2 Yunan 12
2.2.3 Roma 15
2.3. Ortaçağ'dan 20. Yüzyıla kadar Avrupa'da bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar 19
2.3.1 Avrupa'da bankacılık faaliyetleri 19
2.3.1.1 Yahudi bankerler 20
2.3.1.2 Cahorsinler ve Lombardlar 21
2.3.1.3 Tapınak şövalyeleri 22
2.3.1.4 Para değiştiriciler 23
2.3.1.5 Tüccar –bankerler 24
2.3.1.6 İlk devlet bankaları 25
2.3.1.7 Endüstri Devrimi ve İngiltere'de bankalar 26
2.3.2. Avrupa'da bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar 28
2.3.2.1 Tapınak Şövalyeleri'nin tapınakları 28
2.3.2.2 Panayırlar 29
2.3.2.3 Kent Sarayları ve Banker Konutları 31
2.3.2.4 Borsalar 35
2.3.2.5 Devlet bankaları 36
2.3.2.6 İngiltere'de banka yapıları 36
2.3.2.7 Amerika Birleşik Devletleri'nde banka yapıları 39
2.3.2.8 Büro binaları 41
3. İSTANBUL'DA BANKACILIK FAALİYETLERİNİN GERÇEKLEŞTİĞİ YAPILAR **45**
3.1 Bizans İmparatorluğu Döneminde Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar 45

3.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıl Öncesinde Bankacılık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Gerçekleştiği Yapılar 52
3.2.1 19. yüzyıl öncesinde ekonomik yapı ve bankacılık faaliyetleri 52
3.2.1.1 Toplumsal sınıflar 53
3.2.1.2 Tımar sistemi 54
3.2.1.3 Loncalar 55
3.2.1.4 Tüccarlar ve sarraflar 55
3.2.1.5 Vakıflar 56
3.2.1.6 İaşe 57
3.2.1.7 Bankacılık faaliyetleri 57
3.2.1.8 Ekonomik yapıların değişimi 61
3.2.1.9 İltizam 62
3.2.1.10 Malikane 62
3.2.1.11 Devletin merkezi gücünün azalması 63
3.2.1.12 Ekonomik yapının değişimi sonrasında bankacılık faaliyetleri 64
3.2.2 19. yüzyıl öncesinde bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar 65
3.2.2.1 Konutlar 65
3.2.2.2 Esnaf dükkanları 66
3.2.2.3 Panayırlar 67
3.2.2.4 Para Vakıfları 68
3.2.2.5 Sarrafların faaliyette bulunduğu bölgeler 69
3.2.2.6 Hanlar 70
Büyük Valide Han 72
Büyük Yeni Han 73
3.2.2.7 Bedesten 75
3.3 Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda ve 20. Yüzyılın Başında Bankacılık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Gerçekleştiği Yapılar 77
3.3.1 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında ekonomik değişimler ve bankacılık faaliyetleri 77
3.3.1.1 Osmanlı Devleti'nin siyasi ve mali durumu 78
3.3.1.2 Ticaret anlaşmaları 79
3.3.1.3 Tanzimat Fermanı 80
3.3.1.4 Galata Bankerleri 80
3.3.1.5 Islahat Fermanı 82
3.3.1.6 Mali kaynak arayışları ve ilk banka 83
3.3.1.7 Borç sağlamak amacıyla kurulan bankalar 84
3.3.1.8 Bank-ı Osmani-i Şahane 86
3.3.1.9 Ziraat bankası 87
3.3.1.10 Osmanlı Devleti'nin iflası, Rüsum-u Sitte ve Duyun-u Umumiye 88
3.3.1.11 Yabancı bankaların açılması 89
3.3.1.12 20. yüzyıl ve İttihat ve Terakki Yönetimi 90
3.3.1.13 Milli bankaların kurulması 91
3.3.2 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar 93
3.3.2.1 19. ve 20. yüzyılda Galata ve İstanbul 94
3.3.2.2 19. ve 20. yüzyıl hanlarının genel özellikleri 96
3.3.2.3 Şark Ticaret Yıllıkları'na göre banker işletmelerinin bulunduğu hanlar 97
1868 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar 97
1881 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar 99

1889-1890 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar 101
1909 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar 103
1914 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar 106
1921 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar 109
3.3.2.4 Banker işletmelerinin bulunduğu hanlardan örnekler 111
Havyar Han 112
Glavani Han 113
Gül Camondo Han 114
Baltazzi Han 116
3.3.2.5 Banka Yapıları 117
Bank-ı Osmani-i Şahane 119
Ziraat Bankası 123
Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası 124
İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası 124
Avusturya-Osmanlı Bankası ve Avusturya-Türk Bankası 126
İstanbul Bankası 126
Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham 127
Crédit Lyonnais 129
Banque de Salonique..... 130
Bank of Athens 131
Wiener Bankverein 133
Deutsche Orient Bank 135
Deutsche Bank 138
Banco di Roma 139
Banca Commerciale Italiana 139
Banque Française Des Pays Orient 140
Commercial Bank of the Near East 140
American Express Co. Inc 141
Banka Marmaroş Blank ve Şürekası 141
Holantse Bank Uni. 141
Türkiye Milli Bankası 141
İstanbul Bankası (2) 142
Osmanlı Ticaret Bankası 142
Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası 142
Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası 142
İktisadi Milli Bankası 142
Türkiye Umumi Bankası 142
3.4 İstanbul'da Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapıların Kentsel Konumlarının Tarihsel Değişimi 143
4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 151
KAYNAKLAR 163

ÇİZELGE LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 3.1: 1868'de bankerler ve çalıştıkları hanlar (Cervati, 1868) 98
Çizelge 3.2: 1881'de bankerler ve çalıştıkları hanlar (Cervati Kardeşler, 1881) 99
Çizelge 3.3: 1889-90'da Bankerler ve çalıştıkları hanlar
(Cervati Kardeşler, 1889-90) 101
Çizelge 3.4: 1909'da Bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1909) 104
Çizelge 3.5: 1914'te bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1914) ... 107
Çizelge 3.6: 1921'de bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1914) .. 110
Çizelge 3.7: Bankaların faaliyet gösterdiği yapı tipleri 118

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Kızıl Tapınak planı 9
Şekil 2.2: Yalaşık M.Ö. 3300 yılına ait tablet 9
Şekil 2.3: Sippar'daki Şamaş Tapınağı 10
Şekil 2.4: Delphoi'deki Apollon tapınağının varsayımsal kesiti 13
Şekil 2.5: Publicani ve Nummularii 16
Şekil 2.6: Bankacılık sahnesi, m.ö. 3. Yüzyıl, Vatikan Müzesi..... 16
Şekil 2.7: Forum Iulia 17
Şekil 2.8: Forum Romanum 18
Şekil 2.9: 14. yüzyılda halı ile örtülü masalarda bankacılık faaliyetleri 25
Şekil 2.10: Le Temple 28
Şekil 2.11: New Temple 29
Şekil 2.12: Panayır sahnesi 30
Şekil 2.13: Place de la Bourse 30
Şekil 2.14: Palazzo Medici 31
Şekil 2.15: Banco Mediceo 32
Şekil 2.16: Palazzo Rucellai cephesi, Giorgio Vasari il Giovane..... 33
Şekil 2.17: Palazzo Vidoni Caffarelli cephesi 34
Şekil 2.18: Jacques Coeur'ün Bourges'deki evi 34
Şekil 2.19: Loggia dei mercanti 35
Şekil 2.20: Antwerp borsası 35
Şekil 2.21: Palazzo San Giorgio 36
Şekil 2.22: Lombard Street, 1830 37
Şekil 2.23: Heywood's Bank, Manchester 37
Şekil 2.24: John Soane'ın İngiltere Bankası 38
Şekil 2.25: İngiltere Bankası cephesi 39
Şekil 2.26: Tivoli'deki Vesta Tapınağı 39
Şekil 2.27: Bank of the United States 40
Şekil 2.28: Bank of the United States planı, 1795 40
Şekil 2.29: County Fire Office 41
Şekil 2.30: Sun Fire Office 42
Şekil 2.31: Home Insurance Building 43
Şekil 2.32: Guaranty Building 43
Şekil 3.1: Region Kapısı, rekostrüksiyon Krischen..... 46
Şekil 3.2: Mese üzerindeki dükkanlar 47
Şekil 3.3: A. Wilkins'in Constantinopolis'in ticari bölgelerini gösteren haritası..... 48
Şekil 3.4: *Nummularium tabule*nin bulundu bölge 49
Şekil 3.5: Galata Haritası 51
Şekil 3.6: Palazzo del Comune 52
Şekil 3.7: Tipik bir dükkan görünüşü ve planı 66
Şekil 3.8: Bizans ve Osmanlı dönemlerinde ticari merkez..... 70
Şekil 3.9: Büyük Valide Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905 72

Şekil 3.10: Büyük Yeni Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905 74
Şekil 3.11: Büyük Yeni Han'ın giriş cephesi 74
Şekil: 3.12: Cevahir Bedesteni planı ve kesiti 76
Şekil 3.13: Cevahir Bedesteni..... 76
Şekil 3.14: Havyar Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905 112
Şekil 3.15: Gavand'ın Tünel Planı'nda Glavani Han, 1874 113
Şekil 3.16: Gül Camondo Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905 114
Şekil 3.17: Gül Camondo Han'ın zemin kat ve tip kat planı 115
Şekil 3.18: Gül Camondo Han'ın Billur Sokak'a bakan cephesi 116
Şekil 3.19: Baltazzi Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905..... 116
Şekil 3.20: Baltazzi (Agopyan) Han'ın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi 117
Şekil 3.21: Saint Pierre Han'ın Goad haritasındaki planı 119
Şekil 3.22: Bank-ı Osmani-i Şahane binasının Goad haritasındaki planı, 1905..... 120
Şekil 3.23: Bank-ı Osmani-i Şahane binası giriş kat planı 121
Şekil 3.24: Bank-ı Osmani-i Şahane binası giriş cephesi 122
Şekil 3.25: Bank-ı Osmani-i Şahane ve çevresi, 19. Yüzyıl sonu 122
Şekil 3.26: Bank-ı Osmani-i Şahane Haliç cephesi, 19. Yüzyıl sonu 123
Şekil 3.27: Memleket Sandığı 124
Şekil 3.28: İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası'nın Goad haritasındaki planı, 1905. 125
Şekil 3.29: İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası cephesi 126
Şekil 3.30: Lacivert Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905 127
Şekil 3.31: Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham binasının
Goad haritasındaki planı, 1905 127
Şekil 3.32: Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham binasının
Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi 128
Şekil 3.33: Credit Lyonnais'in Goad haritasındaki planı, 1905 129
Şekil 3.34: Karaköy Yeni Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905 130
Şekil 3.35: Banque de Salonique'in Goad haritasındaki planı, 1905 130
Şekil 3.36: Assicurazioni Generali Han'ın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi ... 131
Şekil 3.37: Bank of Athens binasının (Minerva Han)
Goad haritasındaki planı, 1905..... 131
Şekil 3.38: Bank of Athens binasının (Minerva Han)
Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi 132
Şekil 3.39: Wiener Bankverein deniz cephesi 133
Şekil 3.40: Wiener Bankverein binası 1. kat planı 134
Şekil 3.41: Wiener Bankverein binası giriş cephesi 135
Şekil 3.42: Germanya Han'ın Pervititich Haritası'ndaki planı 136
Şekil 3.43: Germanya Han zemin ve galeri katı (üstte) planı 136
Şekil 3.44: Germanya Han giriş cephesi 137
Şekil 3.45: Montorio'daki San Pietro tapınnağı 137
Şekil 3.46: Germanya Han görünüşleri 138
Şekil 3.47: Ünyon Han'ın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi 139
Şekil 3.48: Azaryan (Jeneral) Han'ın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi 140
Şekil 3.49: Kınacıyan Han 141
Şekil 3.50: 7.-14. yüzyıllarda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin
yoğun olduğu bölgeler..... 143
Şekil 3.51: 14. yüzyılda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin
yoğun olduğu bölgeler..... 144
Şekil 3.52: 15. yüzyılda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin
yoğun olduğu bölgeler..... 145

Şekil 3.53: 15.-18. yüzyıllarda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler 146
Şekil 3.54: 19. yüzyılda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler 147
Şekil 3.55: 20. Yüzyılın başında İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler 148
Şekil 3.56: 20. Yüzyılın başında İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler 149

İSTANBUL TARİHİNDE BANKACILIK FAALİYETLERİNİN GERÇEKLEŞTİĞİ YAPILAR

ÖZET

Bu yüksek lisans tezinde, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları dönemlerinde İstanbul'un ekonomik, mimari ve kentsel değişiminin, bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar incelenerek ortaya konması amaçlanmaktadır.

İstanbul'un geçirdiği mimari ve kentsel değişim Bizans İmparatorluğu, Batılılaşma öncesi Osmanlı İmparatorluğu ve Batılılaşma sonrası Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere üç farklı bölümde incelenmiştir. Bankaların ortaya çıktığı batılılaşma dönemine kadar bankacılık faaliyetlerinin çok farklı niteliklere sahip mekanlarda ve yapılarda yürütüldüğü görülmektedir. Bizans İmparatorluğu'nda bankacılık faaliyetleri ticaretin canlı olduğu ana yollar, limanlar ve pazar yerleri gibi kentsel mekanlardaki tablalar üzerinde ya da dükkanlarda gerçekleşmektedir. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik yapı ve dini yasaklar nedeniyle bankacılığa getirilen kısıtlamalar, bankacılığın esnaf dükkanları, ticaret hanları ya da bedestenler gibi esasen başka işlevlere sahip yapılarda çoğunlukla gizli saklı yürütülmesine neden olmuştur. Batılılaşma ile birlikte bankacılığın önem kazanması bankerlerin faaliyetlerini arttırmış ve bankaların kurulmasına neden olmuştur. Bu dönemde bankacılık faaliyetleri için inşa edilen yapıların çok az bir kısmı banka yapısıdır. Bankerlerin ve bankaların büyük çoğunluğu, Batılılaşma döneminde gelişen yeni bir yapı tipi olan, büro hanlarında faaliyette bulunmuştur. Bankerler ve bankaların kullanımındaki büro hanları ve banka yapıları İstanbul'un Batılı görünümünün oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde bankacılık yapılarının incelenmesi sonucunda, yapı ölçeğinde bir süreklilik gözlenememekteyse de bu yapıların yer aldığı Haliç'in İstanbul ve Galata kıyılarının birer ticaret ve finans merkezi olma özelliklerini Cumhuriyet dönemine kadar az ya da çok sürdürdükleri ve siyasi ve ekonomik değişimlerden nasıl etkilendikleri açıkça ortaya konabilmektedir.

THE BUILDINGS IN WHICH BANKING ACTIVITIES TOOK PLACE THROUGHOUT THE HISTORY OF ISTANBUL

SUMMARY

This dissertation aims to display economic, architectural and urban transformation of Istanbul in the era of Byzantine and Ottoman empires through examination of the buildings in which banking activities took place.

The architectural and urban transformation of Istanbul is analyzed in three different eras as Byzantine Empire, Ottoman Empire before the Westernization and Ottoman Empire after the Westernization. It occurred that, until the Westernization when the banks appeared, banking activities were performed at places and in buildings which had very different features. In the Byzantine Empire, banking activities were carried out on tables or in shops in commercial zones such as main streets, harbors and market places. On the contrary, in the Ottoman Empire, the restrictions to banking due to economic structure and religious prohibitions caused the banking activities to be performed surreptitiously in the buildings like craftsman shops, commercial hans and bedestans which mainly served another function. Along with the Westernization, rise of the importance of banking increased the activities of bankers and led to the establishment of the banks. In this era, very few of the buildings constructed for the banking operations were bank buildings. Most of the bankers and banks performed in office buildings (office hans) which were a new building type developed in the Westernization period. These office hans and bank buildings played an important role in the formation of a Western appearance of Istanbul.

As a result of the examination of the buildings in which banking activities took place, we can observe the continuity of financial sectors at the two shores of the Golden Horn at the Istanbul and Galata sides whereas the form of the buildings themselves changed through history.

1. GİRİŞ

Bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar ya da özelleşmiş halleriyle banka yapıları aracılığıyla bir kentin ya da topluluğun ekonomik, mimari ve kentsel tarihini anlamak ve aralarındaki etkileşimi izlemek mümkündür. Bu tezin odak noktasını hem Bizans hem de Osmanlı imparatorluklarına yüzyıllarca başkentlik yapmış olan İstanbul oluşturmaktadır. Her dönemde canlı bir ticari hayata sahip olan İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapıların izini sürmek, Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının ekonomik yapıları, bu İmparatorlukların yönetimi altındaki İstanbul'un ticari bölgelerinin kent içindeki konumları ve bu bölgelerdeki ticari yapıların nitelikleri hakkında bilgi vermekle kalmaz, yüzyıllar boyunca yaşanan değişimi ve sürekliliği izleme fırsatı da sunar.

Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları'nın ekonomik yapıları içerisinde bankacılık faaliyetlerini ya da bu imparatorlukların başkenti olan İstanbul'un kentsel ve mimarileri özelliklerini ayrı ayrı inceleyen pek çok çalışma bulunmasına rağmen İstanbul'un kentsel ve mimari değişimini/sürekliliğini, bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği fiziksel ortamlar aracılığıyla izleyen bir çalışma yapılmamıştır. Böyle bir çalışmanın olmayışı, hem ekonomik hem mimari olarak bankaların, Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak son dönemlerinde, Batılılaşma ile ortaya çıkmasından ve öncesinde her hangi bir şekilde var olmadığının düşünülmesinden kaynaklanıyor olabilir.

Batılılaşma öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik, sosyal düzeni ve dini yasaklar nedeniyle günlük yaşamda bankacılık faaliyetlerine yer olmadığı genel bir kanıdır. Oysaki tarihçilerin araştırmaları, tüm kısıtlamalara rağmen, toplumun her kesiminden kişinin kredi alıp verdiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu kişilerin faaliyette bulunduğu yapılar ve kentsel bölgelerle ilgili bilgiler yok denecek kadar azdır.

Bizans döneminde İstanbul'un fiziksel ve demografik yapısının şekillenişi, sadece İstanbul'un fethinden sonraki birkaç yıl değil, yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.

Bizans İmparatorluğu'nda kent içinde belli meslek gruplarının yoğunlaştığı bölgeler ve yapılar, Osmanlı yönetimine geçtikten sonra da var olmaya devam etmiş ve görece yavaş bir değişim geçirmiştir. Bu açıdan Bizans İstanbul'unda bankacılık faaliyetlerinin nerelerde gerçekleştiğinin tespit edilmesi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bankacılık faaliyetleri ve bu faaliyetlerin gerçekleştiği yapılar ve bölgeler hakkında oldukça aydınlatıcı olmaktadır.

İstanbul'da, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda, ilk resmi bankerlik işletmeleri, bankalar ve banka yapıları 19. yüzyıl'da ortaya çıkmıştır. Büyük değişimlerin yaşandığı Batılılaşma Dönemi, yeni siyasi, ekonomik ve kültürel işlevlere hizmet eden yeni yapılanmaların ortaya çıktığı bir dönem olmasının yanı sıra bu yapılanmaların kenti yapı ve kent ölçeğinde dönüştürdüğü bir dönemdir. Bu hızlı dönüşümde, yeni bir iş kolu olan bankerlerin ve bankaların etkisi ise oldukça fazladır.

1.1 Tezin Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Bizans İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne kadarki süreç içerisinde, başkent konumundaki İstanbul'da, siyasi, ekonomik ve dini politikalarla sıkı bir ilişki içerisindeki bankacılık faaliyetlerinin hangi yapılarda ve kentsel bölgelerde gerçekleştirildiğini ortaya çıkarmak, yapısal ve kentsel değişimi - sürekliliği, söz konusu politikalarla ilişkilendirerek izlemektir.

Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarına başkentlik yapmış olan İstanbul'daki bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapıları ve kentsel bölgeleri incelemeden önce bankacılığın tanımı, bankacılık faaliyetlerini ortaya çıkaran koşullar ve nedenler tespit edilmiştir. (Bu tez kapsamında bankacılık faaliyetleri, kredi işlemleri ve değerli eşyaların saklanması olarak ele alınmıştır). Günümüzdeki anlamıyla bankacılık ve banka yapılarının ortaya çıkışı ve geçirdiği evrelerin anlaşılması amacıyla, hem İlk Çağ uygarlıklarında hem de Orta Çağ'dan 20. yüzyıla kadar Avrupa'da bankacılık faaliyetleri, bu faaliyetler için kullanılan yapılar ve ilk banka yapıları incelenmiştir. Bu inceleme, özellikle İstanbul'un Bizans dönemi ve Osmanlı'nın Batılılaşma dönemlerinde ekonomik, mimari ve kentsel yapılarının anlaşılmasında yararlı olmuştur.

Edinilen bilgiler ışığında İstanbul özelinde ilk olarak Bizans İmparatorluğu döneminde bankacılıkla uğraşanların nerelerde konumlandığı, nasıl iş yerlerine sahip oldukları ve kent içinde bir merkezde yoğunlaşıp yoğunlaşmadıkları araştırılmıştır.

Sonrasında kente hakim olan Osmanlı İmparatorluğu'nun hem ekonomik yapısı hem de dini yasaklamaları içerisinde bankacılığın nasıl bir yeri olduğu, bankacılık faaliyetlerinin kimler tarafından gerçekleştirildiği ve bu kişilerin hangi yapılarda faaliyette bulunduğu tespit edilmeye çalışılmış, Bizans'taki konumlarıyla karşılaştırılarak bir süreklilik gösterip göstermediği incelenmiştir.

16. yüzyıl sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan değişimlerle birlikte bankacılık faaliyetlerinin ekonomi içerisindeki rolünün artmasının bu faaliyetler için özelleşmiş yapıları ortaya çıkarıp çıkarmadığına bakılmıştır.

Bankacılık için özelleşmiş yapıların ve banka yapılarının ancak Batılılaşma ile birlikte 19. yüzyılda ortaya çıktığı ancak bu alanda yaşanan değişimin, sadece banka işlevine sahip çok az yapının ortaya çıkmasını sağladığı görülmüştür. Bu nedenle bankaların ya da bankerlerin, faaliyette bulundukları diğer ticari yapıların ortaya çıkmasındaki rolü, bu yapıların nasıl niteliklere sahip olduğu ve bir araya gelerek bir finans merkezi oluşturup oluşturmadıkları araştırılmıştır. Bunun yanı sıra bankacılık faaliyetlerin gerçekleştiği yapılar ve kentin dönüşümü arasındaki etkileşim gözlenmiştir.

20. yüzyılın başında İttihat ve Terakki ile yaşanan siyasi değişimler banka yapıları ve kentsel konumları aracılığıyla izlenmeye çalışılmıştır ve bu izlemeye Cumhuriyet dönemine kadar devam edilmiştir.

Cumhuriyetle birlikte İstanbul başkent özelliğini kaybetmiş, bir anlamda terk edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yılları sonrasında ekonomik ve kültürel canlılığını yeniden kazanan kentin günümüzdeki halini almasında, bu tez kapsamında ele alınan dönemdekinden çok daha farklı ekonomik, kentsel ve mimari etkenlerin rol oynadığı ve söz konusu etkenlerin kenti tamamen farklı bir yönde değiştirdiği görülmektedir. Bu nedenle Cumhuriyet sonrasında İstanbul'un mimari ve kentsel değişiminin banka yapıları aracılığıyla izlenmesi başlı başına ayrı bir tez konusu oluşturmaktadır.

1.2 Literatür Özeti

Bankaların ortaya çıkışının ve 20. yüzyıla kadarki değişim sürecinin araştırıldığı, geniş bir zaman dilimini kapsayan ikinci bölümde ekonomi ve bankacılık tarihi, arkeoloji ve mimarlık tarihi alanlarında pek çok kaynağa başvurulmuştur. Bu kaynakların çoğu, ya sadece ekonomi ve bankacılık tarihinden bahsetmekte ya da sadece kent ve mimarlık tarihine odaklanmaktadır. Yararlanılan kaynakların büyük çoğunluğunun, işlev ile mimari karakteri ilişkilendirerek ele almaması nedeniyle ekonomi ve bankacılık tarihinin anlatıldığı kaynaklarda, bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılara ve kentsel bölgelere dair bulunan ipucu niteliğindeki bilgilerin, arkeolojik araştırmaları, kent tarihi ve mimarlık tarihi araştırmalarını içeren kaynaklardan bulunarak incelenmesini gerekmiştir.

Tezin, eski çağlarda ve Avrupa'da bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılara yer verilen ikinci bölümünün, Kent sarayları ve banker konutları, Borsa yapıları ve İngiltere'de banka yapıları kısımlarında önemli bir referans olarak kullanılan N. Pevsner'in (1976) "A History of Building Types" kitabı, tüm kaynaklar içerisinde bankacılık işlevi ile mimari yapıları ilişkilendirerek tarihsel bir perspektif içinde sunan tek kaynaktır denebilir.

Üçüncü bölümün ilk kısmını oluşturan Bizans İstanbul'undaki bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapıların tespitinde yararlanılan M. M. Mango'nun (2000) "The Commercial Map of Constantinople" adlı makalesi, özellikle Bizans İstanbul'unda bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği kentsel bölgelerin tespit edilmesinde temel alınan kaynaktır. Bizans kaynaklarına dayandırarak ticari bölgeleri meslek gruplarına göre belirtildiği ve ticari bölgelerin tarihsel değişiminin sunulduğu makalede Osmanlı yönetimine geçen İstanbul hakkında da bilgi yer almaktadır.

Aynı bölümün ikinci kısmını oluşturan Osmanlı İstanbul'unda Batılılaşma dönemine kadar bankacılık yapıları ve kentsel konumlarının incelenmesinde Halil İnalcık gibi önemli Osmanlı tarihçilerinin yanında Şevket Pamuk, Suraiya Faroqhi, Ronnald Jennings, Halil Sahillioğlu, Murat Çizakça, Mehmet Genç ve Edhem Eldem gibi Osmanlı'nın ekonomik tarihini araştıran tarihçilerin kitaplarından ve makalelerinden faydalanılmıştır. Bu kitaplarda ve makalelerde bahsi geçen kişiler, kurumlar ve yapılar araştırılmış, ancak bu dönemde bankacılık faaliyetleri belirli ve özelleşmiş yapılarda gerçekleşmediğinden ve bu nedenle mimarlık tarihine konu olmadığından

edinilen bilgilerin değerlendirilmesi çoğunlukla karşılaştırmalar ve bu karşılaştırmalara dayalı tahminler aracılığıyla olmuştur. Tespit edilen yapı çeşitleri arasında yer alan panayırlar, hanlar ve bedestenler hakkında bu yapıları konu alan kitap, tez ve makalelerden yaralanılmıştır. Bu kaynaklar arasında Edhem Eldem'in (2003) "İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente, Doğu ile Batı Arasında" kitabındaki yazısı, bir bankerin faaliyetleri ve bu faaliyetlerini gerçekleştirdiği fiziksel ortam ile ilgili oldukça canlı bir resim çizmektedir.

Hem Osmanlı ekonomisinin hem de İstanbul'un Batılılaştığı ve hızlı bir dönüşüm yaşadığı 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarına odaklanan üçüncü bölüm son kısmı aynı zamanda tezin en detaylı ele alınan kısmıdır. Bu kısımda ekonomi tarihi alanında yukarıda adı geçen tarihçilerin yanı sıra, bankerler ilgili bilgiler için temel olarak Haydar Kazgan'ın (2006) "Galata Bankerleri" kitabı ve "Finans Dünyası" dergisinde 1995 yılında yayımlanan makalelerinden yararlanılmıştır.

Nora Şeni'nin (1994), bir banker ailesi olan Camondolar hakkında bilgi veren "The Camondos and Their Imprint on 19th Century Istanbul" makalesi, bankerlerin Batılılaşma dönemindeki mimari ve kentsel değişimler üzerindeki etkileri konusunda çok aydınlatıcı ve yol gösterici olmuştur.

Bu dönemde bankacılık alanında söz sahibi olan Galata Bankerleri'nin faaliyetlerini yürüttükleri hanların, kurulan bankaların kullandıkları ya da inşa ettirdikleri yapıların isimlerinin ve adreslerinin tespitinde Şark Ticaret Yıllıkları'nın (Annuaire Oriental) 1868, 1880, 1889-1890, 1909, 1914, 1921, 1924-1925, 1932 ve 1938 yıllarına ait olan sayıları ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bu yapıların değerlendirilmesinde kullanılan temel kaynaklar, Edhem Eldem'in kitabı (2000) "Bankalar Caddesi: Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi" ve Nursel Gülenaz'ın (1998) doktora tezi "İstanbul'daki 19. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Ticaret Han ve Pasajlarının Stil ve Fonksiyon Bakımından İncelenmesi", Nil Köroğlu'nun (2004) yüksek lisans tezi "XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başı Eminönü'de Osmanlı Büro Hanları", Neşe Yıldıran'ın (1992) makalesi "Dış Borçlanmada 33 Yıllık Birliktelik Ve Doğu-Batı Ekseninde Bir İkiz Bina: Tütün Rejisi ve Bank-ı Osmani-i Şahane", Mustafa Servet Akpolat'ın (1991) doktora tezi "Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury", A. T. Ataergin'in (1994) yüksek lisans tezi "TC Ziraat Bankası Karaköy İstanbul Hizmet Binası Restorasyon Projesi" ve D. Barillari ve E. Godoli'nin (1996) kitabı "İstanbul 1900: Art nouveau mimarisi ve iç mekanlar" olarak sayılabilir.

2. BANKALARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1 Bankanın Tanımı ve Bankacılık Faaliyetlerinin Ortaya Çıkışı

Banka, "Faizle para alıp veren, kredi, ıskonto, kambiyo işlemleri yapan, kasalarında para, değerli belge, eşya saklayan ve daha başka ekonomik etkinliklerde bulunan kuruluş"tur (Url-1, 2009). Günümüzde çok çeşitli ve karmaşık finansal işlevlere sahip olan bankaların, başlangıçta iki temel ihtiyacı karşılamak için ortaya çıktığı görülmektedir; değerli maddi varlıkları güvenli bir alanda koruma altına almak ve ihtiyacı olanlara maddi kaynak sağlamak. Bankacılık faaliyetleri, bu ihtiyaçlar karşısında sunulan hizmetler karşılığında belli bir bedel alınması ile başlar.

Bankacılık faaliyetleri, paranın bulunmasından çok daha önce, insanlar arasında iş bölümü yapılması, alış verişin başlaması ve pazarların ortaya çıkmasıyla, yani ticaretle birlikte doğmuştur. Paranın icat edilmesi ve ticaretin gelişmesiyle bankacılık faaliyetleri de artmış ve ticaretin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir Örneğin, ticaretle uğraşan bir kişinin henüz kazanç sağlamadan, mal aldığı kişiye ödeme yapması gerekliliği gibi durumlar kredi ihtiyacını doğurmuştur. İhtiyacı olanlara senet ya da rehin mal karşılığında borç para verilmesi ve değerli maden ve mücevherlerin güvenli bir yerde saklanması ilk bankacılık faaliyetleridir (Tarlan, 1986).

Çoğu dilde, benzer seslerle ifade edilen "banka" kelimesinin kökeni hakkında yaygın olan kanı İtalyanca *banco* kelimesinden geldiğidir. Türkçede *sıra* (masa) anlamına gelen *banco*lar, İtalya'da ortaya çıkan bankerlerin, pazar yerlerinde bankacılık faaliyetlerini gerçekleştirdikleri tezgahlardır (Ulutan, 1957). Tarih boyunca Roma, Yunan, Bizans gibi pek çok medeniyette bankacılık faaliyetlerinin çoğunlukla ticari alanlarda kurulan tezgahlarda gerçekleştirildiği ve bankacılık faaliyetleri ile uğraşanların masa, sıra ya da tezgah anlamına gelen sözcüklerden türetilmiş isimlere sahip olduğu görülür.

Diderot ve d'Alembert'in "Encyclopédie"sinde ilk defa "Banque" sözcüğüne 1751 yılında rastlanmaktadır (Pevsner,1976).

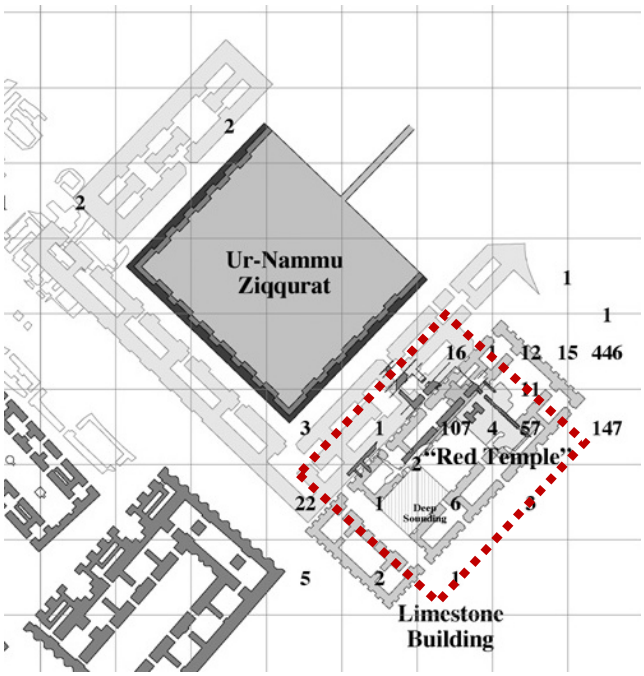
2.2 İlkçağ'da Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar

2.2.1 Babil

Tarihte, bankacılık faaliyetlerinin ilk gerçekleştirildiği yerler, dini yapılar olan tapınaklar ve bankacılık faaliyetlerini ilk gerçekleştirenler tapınaklardaki rahiplerdir. Tapınak – bankaların ortaya çıkış nedenleri hakkında farklı teoriler öne sürülmüştür. Bunlardan biri, bu durumun tapınakların belli dokunulmazlıklara sahip güvenli yerler, rahiplerin ise halk tarafından sayılan ve güven duyulan kişiler olmasından ileri geldiği düşüncesidir. Bu teoriye göre tapınaklar, özellikle tarım ürünlerinin saklanması için en güvenli yeri oluşturmaktaydı. Servet sahibi olan kişiler değerli maddi varlıklarını rahiplere emanet ederek tapınaklarda saklamaya ve rahipler de malların tapınaklarda korunması belli bir risk taşıdığından, bu risk karşılığında belli bir ücret almaya başlamışlardı. Emanet kabul etme sonrasında aşamalı olarak, emanet alınan malların birikmesi ve bu malların emanet edenler yerine üçüncü kişilere bir bedel karşılığı verilmesiyle kredi faaliyetleri başlamış oluyordu (Orshinger, 1967).

Bir diğer teoriye göre tapınakların bankaya dönüşmesi süreci, sahip oldukları topraklardan elde etikleri ürünlerin ya da vergi yoluyla aldıkları ürün ve değerli madenlerin çokluğu karşısında bunları saklamak için gereken alanın yetersiz kalmasıyla başlamıştır. Böylece depolanan ürünleri satmak ya da değiş tokuş etmek üzere tapınaklardaki ilk ticari faaliyetler başlamış, ticari faaliyetler faiz karşılığı borç verme ile bankacılık faaliyetlerine dönüşmüştür (Bromberg, 1942).

M.Ö. 3400-3200 yıllarına ait olan Mezopotamya'nın Uruk şehrindeki Kızıl Tapınak (Şekil 2.1), tarihteki ilk "banka", bu tapınağın rahipleri de ilk "bankacılar" olarak kabul edilmektedir (Tarlan, 1986 ve Dauphin-Meunier, 1969). Ancak, duvarlarında kırmızı boya katmanına rastlandığı için Kızıl Tapınak olarak adlandırılan bu kerpiç yapı esasında bir tapınak düzenine sahip olmadığından daha çok idari bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir (Charvát, 2002). Bir teras üzerine inşa edilmiş olan Kızıl Tapınağın çevresinde 120 piktografik arkaik tablet bulunmuştur (Schmandt-Besserat, 1992). Bu tabletler sözü geçen yapının ilk banka olarak kabul edilmesine neden olmuştur.

Şekil 2.1: Kızıl Tapınak planı
(http://cdli.ucla.edu/wiki/doku.php/the_late_uruk_period, 2009)

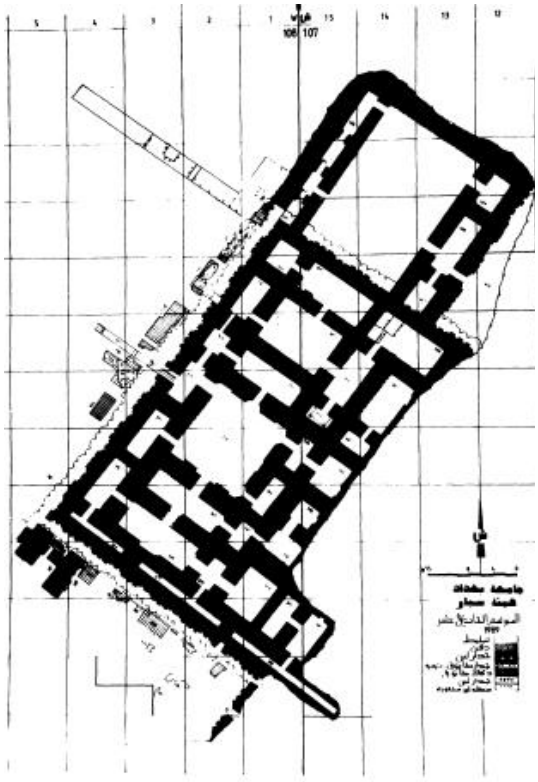
Tabletlerin üzerine resimlenmiş olan kayıtlar, iki temel bankacılık faaliyetinin, borç verme ve emanet kabul etmenin, gerçekleştiğini gösteren kanıtlardır. Tabletlerde, servet sahibi kişilerin tapınağa emanet ettikleri malların kayıtlarının yanı sıra emanet alınan ya da tapınağın kendi gelirlerinden elde ettiği malların kimlere kredi olarak verildiğini gösteren kayıtlar yer almaktadır. Kayıtların yer aldığı tabletlerin (Şekil 2.2) her birinde çentilerek oluşturulmuş bir sayı, kaydın ait olduğu kişinin adı ve piktogram ya da resim ile belirtilmiş hayvan, tarım ürünü gibi ticari mallar yer almaktadır (Url-2, 2009).

Şekil 2.2: Yaklaşık M.Ö. 3300 yılına ait tablet
(Louvre Müzesi, 4.5 x 4.3 x 2.4cm, http://www.louvre.fr, 2009)

Tarihteki ilk banka olarak kabul edilen bir diğer tapınak, kuruluşu M.Ö. 4000 - 3000 yıllarına uzanan Sippar'daki Şamaş tapınağıdır (Şekil 2.3). Tapınağa ait kredi

faaliyetlerini belgeleyen en eski tabletler İlk Babil Hanedanlığı'na (1894 -1595) aittir (Bromberg, 1942). Üç farklı yapım döneminden geçen tapınağın günümüze ulaşan hali Yeni Babil Dönemi'ne tarihlenmektedir. 2.5 m. genişliğinde bir dış duvara sahip olan yapı yaklaşık 1.7 m. kalınlığındaki iç duvarlarla ayrılmış pek çok birimden meydana gelmektedir. Bu odalardan birinin duvarlarında yer alan elli altı rafta pek çok sayıda çivi yazılı tablet bulunmuştur (Nashef, 1990). Çok büyük bir alanı işgal eden Şamaş kompleksini oluşturan birimlerin, tanrı Şamaş'a ibadet edilen şapeller, rahiplerin yatakhaneleri ve yönetim odalarının yanı sıra büyük bir tesis meydana getiren arşiv odaları olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Burada bulunan 30.000 civarında çivi yazısı ile yazılmış tablet-kayıtlar tapınağın kredi faaliyetlerinin belgeleridir (Jastrow, 1899).

Şekil 2.3: Sippar'daki Şamaş Tapınağı (Nashef, 1990)

Bir banka gibi faaliyet gösterdiği belirlenmiş diğer tapınaklar Tutub'daki Sin tapınağı ile Nippur'daki tapınaktır. Bir kaynağa sahip olan tapınakların çoğu banka gibi işlev görse de, Sippar ve Nippur tapınaklarının, Hammurabi ve Samsuiluna dönemlerinde diğer tapınaklardan çok daha fazla banka rolü oynadığı görülmektedir. Bu tapınaklarda bulunan M.Ö. 2000-1500 yıllarına ait kayıtlardan, kredi faaliyetlerinde çoğunlukla tanrı Şamaş ve bazen tanrı Sin'in kredi veren olarak

göründüğü ve rahiplerin ise bu faaliyete aracılık ya da tanıklık eden kişi olarak katıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonraları ise tapınak için kredi faaliyetlerini yürütmek üzere görevlendirilmiş tüccarlara, gümüş kuyumcularına ya da maaşlı görevlilere rastlanmaktadır. Kredi araçları, tapınakların sahip olduğu topraklardan vergi olarak gelen tahıl ve hayvanlar, asil ailelerden gelen gümüş (para gibi kullanılmaktadır) ya da tanrıya sunulan eşyalardır (Harris, 1960). Tapınakların, verilen kredinin ödenmesini garantiye almak için esir, taşınabilir değerli mallar ya da ev, tarla gibi taşınmaz malları rehin olarak kabul ettiği ya da ayrıca güvenilir kişilerin kefilliğini talep ettiği bilinmektedir (Dauphin-Meunier, 1969).

Tapınakların yanında krallık saraylarının da bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği ilk mekanlardan biri olduğu düşünülmektedir. Ancak literatürde, bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yerler arasında, krallık saraylarından tapınaklar gibi yaygın olarak bahsedilmemektedir. Orshinger (1967), hem sarayların hem de tapınakların, malların ve ürünlerin toplandığı ve bunlardan bir kısmının yeniden dağıtıldığı yerler olma özelliklerinden dolayı ilk bankalara dönüştüğünü belirtmektedir.

Bankacılık faaliyetlerinin yaygınlaştığı Babil'de, zamanla bu faaliyetlerin rahiplerin tekelinden çıktığı ve varlıklı ailelerin de bu alanda uzmanlaştığı görülmektedir. Savaşlarda başarı göstererek büyük topraklara sahip olan ve ticaretle uğraşarak zenginleşen aileler, topraklarında çalışan köylülere faiz karşılığında borç vermeye başlamışlardır. (Dauphin-Meunier, 1969).

Tapınakların ve varlıklı ailelerin bankacılık faaliyetlerinin artması, bankacılık faaliyetlerinin ve faiz oranlarının denetlenmesini gerektirmiştir. Bu nedenle, M.Ö. 2000 yılı civarında, Babil kıralı Hammurabi, tarihe Hammurabi Kanunları olarak geçen yazılı kanunnamesinde borç verme, verilen borcun tahsili edileceği, faiz oranları, rehin ve ipotek şekilleri gibi bankacılık işlemlerini düzenleyen maddelere yer vermiştir (Tarlan, 1986).

M.Ö. 8. ve 6. yüzyıllar arasında madenlerin bollaşması ve yolların güvenlik altına alınmasıyla ticaretin arttığı ve Batı Akdeniz'in tümüyle ilişki içinde olan bankaların ortaya çıktığı görülür. Bu bankalar, genellikle şarap, köle, taşınmaz mallar ya da maden ticareti ile uğraşarak giderek zenginleşmiş olan ailelere ait aile şirketleridir. Ur kentinde Eanasir, Sippar'da Egibi, Babil kentinde Neboahiddin, Nippur kentinde

Maraşhu adlı aile bankaları bunlara örnektir (Dauphin-Meunier, 1969). Maraşhu ailesine ait kayıtlarda, Maraşhu aile bankası ile iş yapan kişilerin isimlerinin, yapılan anlaşma şartlarının ve şahitlerin isimlerinin yer aldığı tabletlerde Babil, Med, Pers, Mısır ve Batılı Yahudi isimlerine rastlanmaktadır (Coogan**,** 1974). Bu isimler, aile şirketlerinin faaliyetlerinin ne kadar geniş bir alana yayıldığının işareti olarak kabul edilebilir.

Egibi ve Maraşhu ailelerinin M.Ö. 1. binyıla ait olan arşivlerinde gümüş cinsinden kredi verme ya da vergilerini ödeyemeyenlerin yerine bu vergileri ödeme gibi işlemlere rastlanmaktadır. Bir kefil ya da rehin karşılığı gerçekleştirilen bu işlemler için %20 faiz aldıkları görülmektedir. Nedeni bilinmemekle birlikte bu dönemde tapınakların aynı şartlarda kredi sağlamasına rağmen bu aile şirketlerine talebin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır (Martirossian, 1982). Yine, Maraşhu ailesinin M.Ö. 648 -330 yıllarına ait olduğu kayıtlarından anlaşıldığı üzere aile şirketinin başında Maraşhu ailesinden birinin bulunduğu ve işleri aile üyelerinden oluşan temsilcilerin yürüttüğü öğrenilmektedir (Stolper, 2001). Herhangi bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, Avrupa'daki banker ailelerinde görüldüğü gibi bu aile bankalarının da hem ticari hem de bankacılık faaliyetlerini yürüttükleri ve varlıklarını sakladıkları kasaların bulunduğu mekanların ailelerin kendi konutları oldukları düşünülebilir.

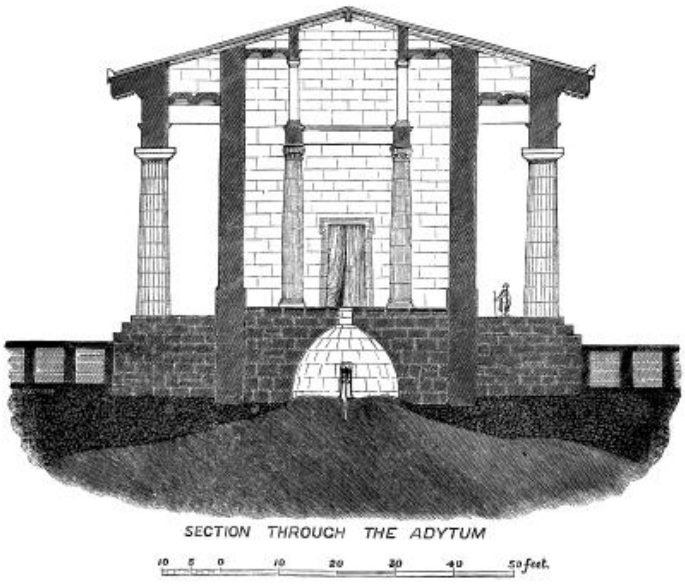
2.2.2 Yunan

Yunanlılar, bankacılık faaliyetleri hakkında bilgilerini, Babil ve Fenike'den almışlardır. Milattan önce 7. yüzyılda Lidyalılar tarafından paranın icat edilmesiyle ekonomik açıdan bir dönüm noktası yaşanmış ve para kullanımının Karadeniz'den Sicilya'ya kadar tüm Yunan kentlerine yayılmasıyla Yunan dünyasındaki bankacılık faaliyetleri artık bir para ekonomisi içerisinde yapılmaya başlanmıştır (Tarlan, 1986).

Yunan dünyasında da kendinden önceki toplumlarda olduğu gibi tapınak – bankalar ve bankacılık faaliyetlerinde uzmanlaşmış kişilere rastlanmaktadır. Yunan tapınakları, sahip oldukları topraklardan, aldıkları vergilerden ve bağışlardan elde ettikleri gelirler sayesinde oldukça büyük bir servete sahiptiler ve bu serveti kredi vererek değerlendiriyorlardı (Dauphin-Meunier, 1969). Middleton (1888), bu faaliyetin bankacılığın arkaik bir şekli olduğunu ve verilen borçlar için alınan faizin tüm önemli yunan tapınakların gelirlerinin bir kısmını oluşturduğunu belirtmektedir.

Bu tapınaklar arasında Delphoi'deki Apollon tapınağı, Samos'taki Hera tapınağı, Efes'teki Artemis Tapınağı sayılabilir.

Delphoi'deki Apollon tapınağı sahip olduğu çiftlikler ve büyükbaş hayvanlardan elde ettiği ürünler sayesinde oldukça zengin bir tapınaktı ve bu gelirlerini kredi verme yolu ile arttırmaktaydı. Delphoi'deki Apollon Tapınağı geniş bir platform üzerinde yer almaktadır ve eğimli bir araziye yerleştiğinden üç tarafında istinat duvarlarıyla desteklenmesi gerekmiştir. Henry Middleton (1888), tapınakta yaptığı araştırmalar sonrasında, tapınağın yükseltilmiş zemininin etrafını çevreleyen alanda yığma ve boşluksuz bir istinat duvarı yerine küçük taş oda (Şekil 2.4) sıralarının bulunduğunu belirtmektedir. Middleton'un üç tanesine ulaşabildiği odalar yaklaşık 1.5m.x 1.2m. plan boyutlarında sahip, yükseklikleri 1.2 m ile 1.8 m arasında değişen bölmelerdir ve odaların tavanları yekpare kalın bir taş tabakasıyla oluşturulmuştur. Duvar kalınlıkları 0.45m.-0.61m. olan odalar, her birinin karşılıklı duvarlarında yer alan dar açıklıklarla birbirine bağlanmaktadır ve odaların kentin barakalarının altında bile devam ettiğine dair bir söylenti vardır. Oldukça korunaklı olan bu odalardan bazılarının Apollon'un hazinesini saklamada kullanılması olasıdır. Buna ek olarak, M.Ö. 546 yılındaki yangından sonra kent halkının değerli eşyalarını saklamak için daha fazla oda inşa edilmiştir.

Şekil 2.4: Delphoi'deki Apollon tapınağının varsayımsal kesiti (Middleton, 1888)

Banka-tapınaklardan biri olan Delos'taki Apollon tapınağına ait M.Ö. 5. – 4. yüzyıllara tarihlenen kayıtlarda pek çok borçluya ait bilgiler yer almaktadır.

Tapınağa borçlu olduğu bilinenler arasında ada birlikleri, Delos Şehri'nin kendisi ve halktan kişiler yer almaktadır (Jebb, 1880). M.Ö. 4.-2. yüzyıllarda tapınağın krediyi de kapsayan pek çok ticari faaliyetini yürütmesi için *hieropoioi* denilen memurların tapınak tarafından yıllık olarak görevlendirildiği ve bu memurların günlük olarak tutukları kayıtları yıl sonunda papirüsler üzerine yazarak ilan ettikleri bilinmektedir (Kent, 1948).

M.Ö. 5. yüzyılda bağımsız kentlerin Atina kenti etrafında birleşmeleriyle birlikte Atina bir merkez niteliği kazanmıştır. Bu dönemde diğer kentlerden merkez Atina'ya gelen vergilerle buradaki tapınakların değerli maden rezervleri atmıştır. Örneğin Delos Tapınağı'ndan Atina'ya vergi için 5000 ton gümüş gönderildiği bilinmektedir (Shipton, 1997). Bu dönemde parasallaşma artmış ve Atina kenti, kendi bastığı parayı diğer tüm kentlerde geçerli kılarak çok çeşitli para kullanımından doğan karışıklığı önlemiştir. Böylece Atina'nın en önemli tapınak-bankası Parthenon hem kentler birliğinin hazinesini saklayan hem de para basan bir tapınak olarak bir nevi merkez bankasına dönüşmüştür (Tarlan, 1986).

Helenistik dönemde ise ticaretle birlikte para ekonomisinin de hızla büyüdüğü ve buna bağlı olarak bankacılık faaliyetlerinin de arttığı görülür. Bu dönemde Delos, Sardis, Ephesus, Claris, Pessinus, Mylasa, Aymus ve Karya'da bulunan tapınakların kredi verdiklerine dair kanıtlar bulunmuştur (Rostovtzeff, 1986).

Tıpkı Mezopotamya uygarlıklarında görüldüğü gibi, başlangıçta farklı gelir kaynaklarına sahip banka-tapınaklar tarafından yürütülen bankacılık faaliyetleri zamanla, ellerinde çeşitli faaliyetler sonucu servet biriktirebilen özel kişiler tarafından da yürütülür olmuştur. Yunan uygarlığında *trapezitae* adı verilen, kredi vermek ve para değiştirmek işlerinde uzmanlaşmış kişilere rastlanmaktaydı. Bunlar, çeşitli kişilerden para toplayarak, deniz aşırı ticarete de yatırım yapmaktaydılar. Tüm bu işleri pazarlarda ya da limanlarda kurdukları tezgahlarda geçekleştiriyorlardı. İsimlerini de *trapeza* olarak adlandırılan bu tezgahlardan almaktadırlar (Ulutan, 1957). *Trapezita*lar, bankacılık faaliyetlerini genişletmiş, para ile ilgili çok çeşitli işlemler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Müşterilerinin para ve değerli mücevherlerini kasalarında saklayan *trapezitae*, bir süre sonra bu müşterileri adına ödemeler ya da tahsilatlar yapmaya ve bunların kayıtlarını tutmaya başlamışlardır (Dauphin-Meunier, 1969).

M.Ö. 5.-4. yüzyıllarda parasallaşmanın artmasına bağlı olarak özel bankaların daha etkin oldukları görülür. Bu özel bankalar, sivil kişiler tarafından bireysel olarak yürütülen bankacılık faaliyetlerinin kurumsallaşmasıyla oluşmuştur. Özel bir banka, bir ev halkının üyeleri olan sermaye sahibi bir kişi ve *trapeza*larda işleri yürüten kölelerinden oluşmaktaydı. Özel bankalar, emanet kabul etme ve kredi vermenin yanında garantörlük, şahitlik gibi hizmetlerle çok çeşitli ticari faaliyetlerin içinde yer almaktaydılar.

Bu özel bankalardan en bilinenlerinden birine sahip olan Pasion eski bir köledir. Pasion, 373 yılına kadar bankasını yönetmiş ve banka Pasion'dan sonra 80 yıl daha faaliyetlerine devam etmiştir. Pasion'un bankasından kredi kullananlar arasında varlıklı yurttaşlar, yüksek rütbeli askerler, tüccarlar ve oldukça çok sayıda eski köle yer almaktadır (Shipton, 1997). Helenistik dönemde, ticari merkez haline gelmiş büyük şehirlerdeki Pasion'unki gibi özel bankaların, tapınak-bankalardan çok daha fazla rağbet gördüğü bilinmektedir (Rostovtzeff, 1986).

Yunan dünyasında da bankacılık faaliyetleriyle uğraşanlar büyük servetler kazanmışlardır ve bunun sebebi devlet tarafından kredi karşılığında alınan faize hiçbir sınırlama getirilmemesidir (Tarlan, 1986). Yüksek faiz oranları karşısında pek çok kişinin mağdur duruma düşmesi sonucu devlet bankaları kurulmaya başlamıştır. İlk örnekleri milattan önce 4. yüzyılda görülen bu devlet bankalarında, devlet hazinesi saklanır ve devletin harcamaları buradan yapılırdı. Maaşı devlet tarafından ödenen memurlarca idare edilen bu bankalar devletin bankacılık faaliyetlerini yönetirlerdi. Abdera, Lampsakos ve Sinop'taki devlet bankaları bu bankaların en eski örnekleridir (Dauphin-Meunier, 1969).

2.2.3 Roma

Roma imparatorluğunda para kullanımı ve bankacılık faaliyetleri, Yunanlılarla yürütülen ticari ilişkiler sonucunda öğrenilmiştir. Roma'daki ilk bankerlerin Yunanca isimlere sahip olduğu bilinmektedir ve sonraki dönemde ortaya çıkan bankaların Delos bankası model alınarak kurulmuş olması muhtemeldir (Orsingher, 1967).

Roma'da bankacılık faaliyetleri para kullanımı kadar eski olsa da her yerde aynı hızla ortaya çıkmamıştır. Bir şehirdeki kent hazinesi, tapınak gelirleri ve vakıflar kredi kaynağı olabildiği gibi bireysel olarak bu işle uğraşanlar da bulunmaktadır (Howgego,1992). Para aristokrasisine mensup *publicani* olarak adlandırılan kişiler

bunlar arasında yer almaktadır. Devletin vergi toplayıcısı olan *publicanius*lar, bu yolla edindikleri sermayeyi ihtiyacı olanlara kredi vermekte kullanmışlardır (Orsingher, 1967). Parasallaşma ve bankacılık faaliyetlerinin artmasıyla kuyumculukla uğraşan *argentarius* ve para değiştiriciler olan *nummularius*ların (Şekil 2.5) bu faaliyetlerde söz sahibi oldukları görülmektedir.

Şekil 2.5: Publicani ve Nummularii
Flavio Conti'nin "Das Römische Reich" kitabından,
(http://imperiumromanum.com, 2009)

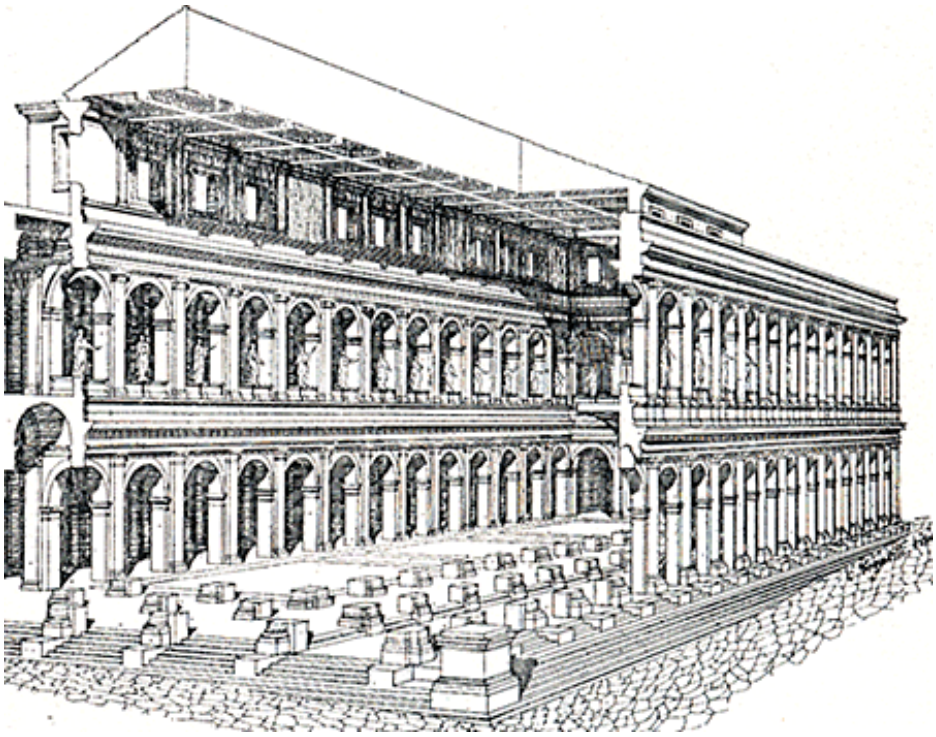
Para değiştirici *nummularii,* ve kuyumcu *argentarii,* büyük parasal aktivitelerin olduğu yerlerde yer almaktaydılar. Kentlerde limanlar ve pazarların kurulduğu bölgelerde, kırsalda ise panayırlarda tezgah açmaktaydılar (Howgego,1992). Kentlerdeki ticaret merkezlerini oluşturan forumlar argentariiler için bir diğer çalışma mekanıdır. *Argentarii,* buradaki *tabernae* olarak adlandırılan dükkanlarda ya da dükkanların önünde kurdukları tezgahlarda faaliyet göstermekteydi. *Argentarius*ların, forumlardaki ilk dükkanlarını M.Ö. 318-310 yılları arasında açtıkları (Şekil 2.6) ve buradaki faaliyetlerine M.Ö. 3. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam ettikleri bilinmektedir (Andreau, 1999). Aralarında ortaklıklar kuran *argentarii* özel bankaları yani *argentaria*ları oluşturmuşlardır. Bu bankalar hem faizle para veriyor hem de kasa hizmeti sunuyorlardı (Dauphin-Meunier, 1969).

Şekil 2.6: Bankacılık sahnesi, M.Ö. 3. yüzyıl, Vatikan Müzesi, fotoğraf: Barbara McManus (http://www.vroma.org/images, 2009)

Roma'da özel bankaların, forumların kendileri için ayrılmış kısımlarındaki *taberna*larda faaliyet göstermesi gerekliliği kanunlarla belirlenmişti. *Argentarii* için forumdaki dükkanlar bir ofis gibi kullanılırken bazilikalar da bir buluşma yeri halini almıştır (Ulutan, 1957). Bir Roma forumunun temel öğelerinden biri olan bazilikalar hem mahkemelere ev sahipliği yapan hem de ticari amaçlarla kullanılan yapılardır (Platner, 1929). Birer mali merkez olan bazilikalar borsa işlevi de görüyordu. Bu özellikleriyle, *publicani*, *argentarii* ve *nummularii* için bir araya gelip iş yapabilecekleri uygun bir ortam oluşturmaktaydı. Bu kişiler bazilikalarda buluşarak, faiz oranını belirleme, borçluların mali durumları hakkında bilgi alma ve ortaklıklar kurma gibi işler yürütmekteydiler (Dauphin-Meunier, 1969).

Roma şehrindeki Forum Romanum'da bulunan Basilica Iulia (Şekil 2.7) bu bazilikalara bir örnektir. 1. yüzyılın sonlarında mahkeme salonu olarak da kullanılmaya başlayan Basilica Iulia, özellikle bankacılık ve benzeri faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir mekandı (Richardson, 1992). Huelsen (1910) de bankerlerin ana merkezlerinin Basilica Iulia'da bulunduğunu öne sürmektedir.

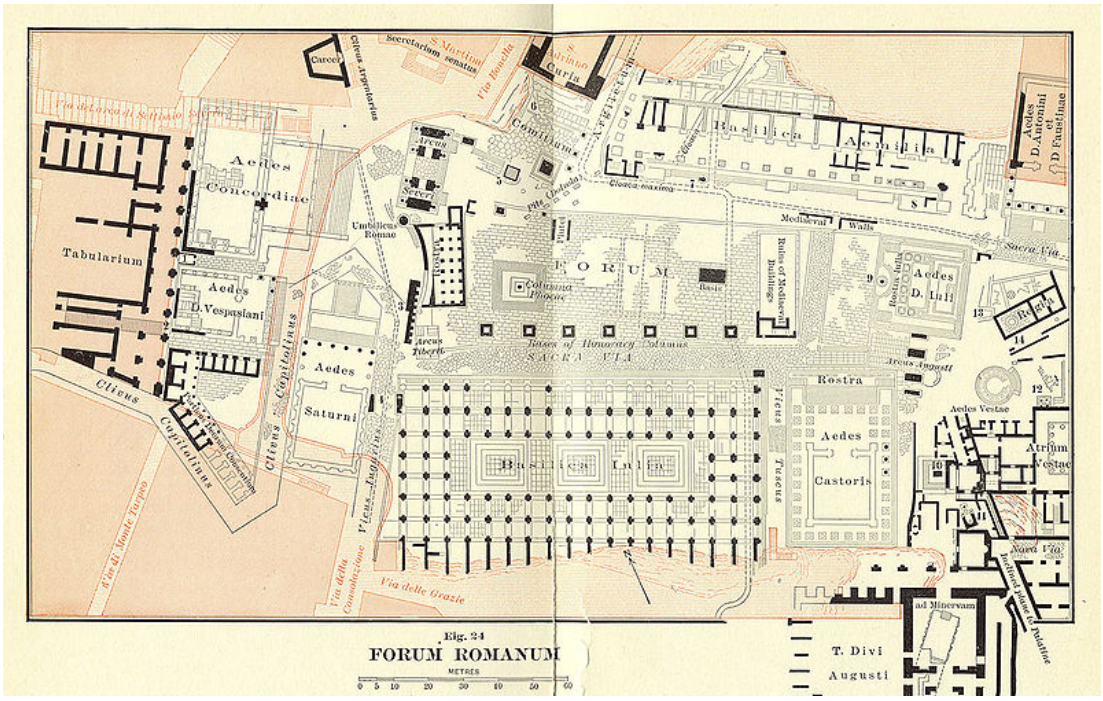

Şekil 2.7: Forum Iulia (Huelsen, 1910)

Julius Cesar Forumu kazıları sırasında bulunan ve Domitian dönemine (M.S. 81-96) tarihlenen Basilica Argenteria da adının çağrıştırdığı üzere bankacılık faaliyetlerine ev sahipliği yaptığı düşünülen bir diğer yapıdır. Robathan (1934), İtalyan arkeolog

Corrado Ricci'nin bazilikanın bankacılıkla uğraşanların genel merkezi olduğu iddiasının şüpheli göründüğünü belirtse de yapının, Capitol ve Comitium'u bağlayan yolla birleşen ve Clivus Argentarius olarak bilinen yolun yakınlarında yer alması bu olasılığı güçlendirmektedir.

Clivus Argentarius'un ortaçağa kadar *argentarii* tarafından kullanılan *taberna*ların yer aldığı bir yol olduğu düşünülmektedir. *Argentarii*lerin bir diğer buluşma noktası olduğu var sayılan bir diğer yol ise Forum Romanum'dan (Şekil 2.8) geçen Janus Medius'tur. "Orta yol" anlamına gelen adından yürütülen tahminle Forum Romanum'un ortasından ve Basilica Iulia'dan ve Basilica Aemilia'ya doğru geçtiği düşünülmektedir (Richardson, 1992). Andreau (1999), bu yolun kemerli ya da tonozlu bir geçit olduğunu öne sürmektedir.

Şekil 2.8: Forum Romanum (Platner, 1929)

Türkiye'den bir örnek olarak Ephesus'taki Meryem Ana Kilisesi'nin, kilise olarak kullanılmaya başlandığı 4. yüzyıl öncesinde ticari işler ve bankacılık faaliyetleri için kullanılan bir bazilika olduğu düşünülmektedir (Akurgal, 2000).

Roma'da *argentarius*ların kurduğu özel bankaların yanı sıra 5. yüzyılda devletin gelirlerini toplayan ve parasal işleri ile ilgilenen devlet bankaları kurulmuştur. Devlet bankaları, devlet tarafından görevlendirilmiş kişilerin işlerini masalar yani *mensa*lar

etrafında yürütmesi nedeniyle *mensae* olarak adlandırılmıştır. *Mensae*, Mısır hariç Roma İmparatorluğu'nun tüm eyaletlerinde mevcuttur (Dauphin-Meunier, 1969).

2.3 Ortaçağdan 20. yüzyıla kadar Avrupa'da Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar

Günümüz bankalarının ataları Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Özellikle ticaretle birlikte, ticaretin bir yan uğraşı olarak gelişen bankacılığın özelleşmiş bir meslek olarak sadece bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştirildiği belirli bir mekanda yürütülmeye başlanması, yani bu günkü anlamda bir bankanın kurulması kesin olarak tarihlendirilemez. Banka olarak adlandırabileceğimiz, günümüz bankalarına benzer ancak çeşitli niteliklere sahip kuruluşlar, tarihsel süreç içerisinde Avrupa'nın farklı bölgelerinde farklı zamanlarda ortaya çıkmıştır. Avrupa'da Ortaçağ'ın durgun ekonomik koşullarının görünür şekilde sona erdiği ve yeni bir çağın başlangıcı sayılan 14. ve 15. yüzyıllar, bankacılığın artık yaygın bir mesleğe dönüştüğü ve banka adına sahip kuruluşların ortaya çıktığı dönemlerdir. Bu yüzyıllar sonrasında üretim ve ticaretteki birbirini izleyen gelişmelerle birlikte bankacılık uzmanlık gerektiren bir iş alanı halini almıştır. Endüstri Devrimi ile bankalara olan gereksinim büyük bir artış göstermiş, bankalar yaygınlaşmış ve günümüzde ekonomik hayatın baş aktörlerinden birine dönüşmüştür.

2.3.1 Avrupa'da bankacılık faaliyetleri

Batı Roma İmparatorluğu'nun sona ermesinden 15. yüzyıla gelene kadarki süreçte, neredeyse yok olan bankacılık faaliyetleri önemli bir iş olarak kabul edilir hale gelmiştir. Batı Roma İmparatorluğu'nu sona ermesinden sonra yaşanan, savaşların getirdiği ekonomik darlık, güvensizleşen ticaret yolları ve değerli madenlerin azalması gibi olumsuzluklar ticareti ve para ekonomisini çok aza indirmişti (Tarlan, 1986). Ticaret yalnızca Akdeniz kıyısındaki bazı kentlerde devam ediyordu. Kentlerin küçülmesi ve diğer kentlerle bağlantılarının kesilmesiyle kentsel üretim asgari düzeydeydi. Kentleri terk edenler, kırsalda kendilerine güvenlik sağlayan derebeyleri etrafında küçük kapalı topluluklar oluşturmuşlardı. Bu kapalı topluluklarda toprağa bağlı üretim yapılmakta ve çoğunlukla para yerine takas yöntemi kullanılmaktaydı (Ingersoll, 1995). Tüm bu şartlar altında, ticaretin ve para ekonomisinin bir parçası olan bankacılık faaliyetleri de yok denecek kadar azalmıştı.

Ortaçağ'da bankacılık faaliyetlerini engelleyen en önemli olaylardan biri de Avrupa'da yayılmaya başlayan Hıristiyanlığın faiz ve tefeciliği yasaklamasıdır. Bunda, Roma'da yüksek faizlerle kredi veren *Argentarius*ların halkı sömürmesinin yarattığı hoşnutsuzluğun büyük etkisi vardır (Ulutan, 1957). Örneğin Hadrianus'un imparator olduğu dönemde (M.S. 117-138) Pergamum halkından İmparator'a *argentarius*ların yasal olarak kabul edilenden çok daha fazla faiz aldıklarından şikayet eden ve bunun düzeltilmesini isteyen bir şikayet dilekçesi yazılmıştır. Buna benzer bir dilekçe Pompei'den de gönderilmiştir. İmparatorluğun sahip olduğu geniş topraklarda kullanımda olan çok çeşitli paranın değişim oranları da, faiz oranları gibi, zamana ve mekana göre farklılık göstermekteydi (Howgego,1992). Bankacılıkla uğraşanların keyfi uygulamalarının yanı sıra sermaye sahibi olan her çeşit insanın da hiçbir sınırlama içinde olmadan bu alanda faaliyet göstermesi bir diğer hoşnutsuzluk sebebiydi. Örneğin, senatörlerin bile kredi veriyor olması M.Ö. 1. yüzyılda tartışmalara ve politik krizlere neden olmuştur (Andreau, 1999).

Bu uygulamalar karşısında mağdur durumda kalan ve İmparatorluğu'nun çöküş yıllarında ekonomik gücü iyice azalmış olan halkın bu kişilere karşı tepkisi artmış ve yeni gelen Hıristiyanlık dininin faiz yasağı desteklenmiştir. Faiz yasağı, Mezopotamya ve Yunan uygarlıklarında olduğu gibi, dini niteliğe sahip yapılar etrafında başlayan kredi işlemlerinin yayılmasını önlediği gibi uzun bir süre Hıristiyan Avrupalıları da bankacılıktan uzak tutmuştur.

2.3.1.1 Yahudi bankerler

5. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun sona ermesinden sonra, hem para ekonomisinin olmadığı hem de faiz yasağının uygulandığı bir ortamda, bankacılığın, var olan koşullardan en az etkilenen gruplar tarafından gezici olarak yürütüldüğü görülmektedir. Kendi içine kapanan Avrupa'da Yahudiler, Akdeniz kıyılarındaki büyük şehirlerde ticari faaliyetler yürütmeye devam ediyor ve Avrupa'da sermayeye sahip olan en büyük toplulukları oluşturuyordu. Yahudiler, kredi verme işini beş yüzyıl gibi uzun bir süre boyunca neredeyse tek başlarına yürütmüşlerdir (Dauphin-Meunier, 1969).

Yahudiler, kilise hukuku tarafından tecrit edilmişlerdi. Bu durum, bir yandan herhangi bir ticari faaliyetle uğraşmalarının yasaklanması gibi olumsuzluklar yaratırken diğer yandan kilise hukukunca uygulanan faiz yasağının da dışında

kalmalarını sağlıyordu. Hem yürüttükleri ticari faaliyetler sayesinde sahip oldukları sermaye hem de faiz yasağına uyma zorunluluklarının olmaması, Yahudileri Ortaçağ Avrupa'sının kredi kaynaklarına dönüştürmüştü (Üstdiken, 2000).

2.3.1.2 Cahorsinler ve Lombardlar

12. yüzyıla kadar faizle para alıp verme yasak olmasına rağmen ciddi bir cezası yoktur. 12. yüzyılın başında bu yasak gevşemiştir. Bunun nedeni 10. yüzyılda başlayan ekonomik büyüme ve parasallaşma ile birlikte kredi ilişkilerinin ortaya çıkmasıdır (Bueno de Mesquita, 2000). Bu süreçte, ticari faaliyetleri sonucunda sermaye biriktiren Hıristiyan gruplar, Kilise tarafından Yahudilere karşı desteklenmeye ve bankacılık faaliyetlerini uzun bir zaman tekellerinde bulunduran Yahudi bankerler yürüttükleri faaliyetler nedeniyle büyük cezalara çarptırılmaya başlanmıştır (Ulutan, 1957).

Sözü geçen Hıristiyan gruplar Cahorsinler ve Lombardlar'dır. Fransa'nın güneyindeki Cahors bölgesinden oldukları için Cahorsinler olarak adlandırılan kişilerin başlıca görevleri Kilise'ye, krallara ya da derebeylerine ödenecek olan vergiyi iletmektir. Cahorsinler, topladıkları vergiyi ya bu kişilere iletiyor ya da merkezlerinde güvende tutuyorlardı (Üstdiken, 2000). Güvenlik nedeniyle savaşçı vasıflara da sahip olan Cahorsinler bir nevi Papa'nın özel muhafızlarıydı ve Papalık hazinesini taşıma ve işletme haklarını elde etmişlerdi. Papalık gelirini kullanarak, sürekli bir savaş içerisinde olan krallar ve prenslere, savaş finansmanı için faiz karşılığı maddi kaynak sağlıyorlardı (Tarlan, 1986).

İtalya'nın kuzeyindeki Lombardia ve Piamonte bölgesinden gelen Lombardlar da Cahorsinlerle aynı görevi üstlenmişlerdir. 11. yüzyılda Arap egemenliğinin ortadan kalkmasından sonra Doğu ile Batı arasında yeniden kurulan ticari ilişkilerin merkezi haline gelen Lombardia ekonomik açıdan oldukça canlanmıştı. Bu ekonomik canlanma Lombardların Ortaçağ'ın erken dönemlerinde para kullanmaya başlayan ilk topluluklardan biri olmasını sağlamıştır.

Para kullanımının yeni başladığı dönemde para basma, yerel yönetime bağlı esnaf loncasının bir kolu iken ilerleyen dönemlerde bağımsız bir meslek haline gelmiştir. Para basma işinin yürütülmesi ve öğrenilmesi için Bizans'tan Lombardia'ya zanaatkarlar getirilmiştir. Kaynaklarda, Lombardia bölgesinde yer alan Pavia ve Milano'da 1100 yılı öncesinde para basmakla uğraşan 50 civarında isme rastlamıştır.

Az sayıda kişiden oluşan para basıcılar, ellerinde sermaye biriktiren hemen hemen tek grubu oluşturmaktaydılar ve dolayısıyla dönemin yegane kredi kaynağıydılar. Para basılan yerler de iyi korunan ve sağlam yapılar olarak kent yönetimlerinin, işletmelerin ya da kişilerin ellerinde bulunan değerli eşyaların ve paraların korundukları yerler haline gelmişti. Para basıcılar emanet olarak aldıkları paraları kredi vermekte kullanarak işletmişlerdir. Daha sonra bu zanaatkarlar bankacılık faaliyetleri yürüten kişilere dönüşmüştür (Lopez, 1953).

13. yüzyılda hem ticari faaliyetlerle zenginleşen ve kredi konusunda uzmanlaşan hem de Papa'nın finansal muhafızları olan Lombardlar oldukça güç kazanmıştı. Aralarından bazı aileler, bankacılık konusunda konuda birer aile şirketine dönüşmüş ve açtıkları şubeler ya da aracılar sayesinde Avrupa'nın diğer bölgelerine de hizmet verir hale gelmişlerdi (Tarlan, 1986).

2.3.1.3 Tapınak şövalyeleri

12. yüzyıldan itibaren bankacılık faaliyetlerinde bulunan bir diğer grup Tapınak Şövalyeleri'dir. Tapınak Şövalyeleri, Filistin'de 1118'de kurulmuş, hem dini hem de askeri niteliklere sahip Papa'ya bağlı bir tarikattır (Üstdiken, 1999). Hem din adına yaptıkları savaşlarda aldıkları ganimet ve tazminatlar hem de tüm Hıristiyan dünyasından kendilerine yapılan bağışlar sayesinde ellerinde oldukça büyük miktarda para biriktirmişlerdir (Dauphin-Meunier, 1969). Bağışçılar arasında İngiltere kralı 3. Henry de bulunmaktadır. Kral, 1235'te kendi hazinesinden Tapınak Şövalyeleri'nin Londra Tapınağı'na her dört yılda bir 200 Pound ödenmesini emretmiştir (de la Torre, 2007).

Şövalyeler, Avrupa'nın pek çok yerinde toprak, mülk sahibi olmuşlar ve sahip oldukları parayı korumak üzere sağlam kale ya da tapınaklar inşa ettirmişlerdi. Sağladıkları güvenlik sayesinde, servetlerini çalınmaya ya da yangına karşı korumak isteyen krallar ve soylular Tapınak Şövalyeleri'nin müşterileri olmuştu. Müşterilerine, biri kuruluşun yöneticisinde diğeri ise müşteride kalmak üzere iki anahtara sahip kiralık kasalar sunuyorlardı (Tarlan, 1986).

12. yüzyılın sonunda Fransa'da II. Philip tarafından, krallığa ödenen verginin Tapınak Şövalyeleri'ne ait Paris Tapınağı'nda toplanmasına karar verilmiştir. Tapınak, kral adına toplanan vergilerden ödeme yaptığı gibi vergilerin yeterli olmadığı zamanlarda krala kredi de sağlamaktaydı. Bu uygulama yüzyıl kadar

sürmüştür (de la Torre, 2007). Paris Tapınağı'nda bulunan kayıtlar yalnızca tarikat üyelerinin ya da kraliyet ailesinin değil çok sayıda bireysel yatırımcının ya da kuruluşun da paralarını burada sakladığını göstermektedir (Barber, 2005).

Tapınak Şövalyeleri para kaynaklarını ihtiyacı olanlara kredi sağlamak yoluyla işletmişlerdir. Hem kasa hizmeti sunan hem de kredi veren tapınak şövalyeleri bir nevi banka kuruluşuna dönüşmüştür. Bu dönüşümdeki diğer bir önemli etken de, tıpkı Lombardlar'daki gibi, dönemin önemli bir bilgisi sayılan para basma tekniğini bilmeleri ve para basarak ellerinde sermaye biriktirebilmeleridir (Bueno de Mesquita, 2000).

Elde ettikleri servet ve gücün, bankacılık faaliyetleri ile uğraşan diğer grupların yanı sıra kilise ve soylular arasında da hoşnutsuzluk yaratmaya başlaması üzerine 14. yüzyılın başında engizisyon tarafından çoğunun öldürülmesiyle, mezhepleri dağıtılmış ve servetleri yağmalanmıştır (Ulutan, 1957).

2.3.1.4 Para değiştiriciler

10. yüzyılda yeniden canlanan ticaret, öncelikle ticaret yolları üzerinde bulunan ya da ticaret yollarına ulaşımları mümkün olan Ortaçağ'ın kale-şehirlerinin hayatında önemli bir yere sahip olmuş ve kentler yavaş yavaş canlı pazar yerlerine sahip olmaya başlamıştır (Ingersoll, 1995). Kentlerde kurulan pazarları, ticaretin kent dışına taşması ve kentler arasında ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan panayırlar izlemektedir. Tüm Avrupa'ya yayılan panayırlar ticari gelişimin en önemli etkenlerinden biridir (Boerner, 2005).

Panayırlarda bankacılık faaliyetleri para değiştiricilik ile başlamıştır. Ticaretin canlanması ve bölgeler arası ticaretin artmasıyla birlikte para değiştiriciler ortaya çıkmıştır. Ortaçağ Avrupası'nın küçük egemenlik bölgeleri oluşturan derebeylerinin hemen hepsi kendi paralarını basıyordu ve egemen oldukları bölgelerde bu paralar geçerliydi. Bunun yanı sıra her şehir de kendi bastığı parayı kullanmaya başlamıştı. Tedavüldeki paraların çok çeşitli olması bölgeler arası ticarette karışıklıklara yol açmaktaydı. Bu durumun çözümünde rol oynayan para değiştiricilerin büyük kısmını Lombardlar ve daha az bir kısmını Yahudiler oluşturmaktaydı (Üstdiken, 2000).

Birer ticaret merkezi olan panayırlarda, başlangıçta para değiştirme ile başlayan faaliyetler zamanla bankacılığı da içine alan çok çeşitli parasal faaliyetlere dönüşmüştür. Panayırlarda, tüccarlarla bir araya gelerek iş ilişkisinde bulunan

bankerler altın, para ve kıymetli madenleri belli bir bedel karşılığında emanet olarak kabul ediyor ve bunları başka kişilere kredi vererek işletiyordu. (Tarlan, 1986).

Ortaçağ ve sonrasında Avrupa'da bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği en önemli mekanlardan biri olan panayırlar, başlangıçta İtalya ve Fransa'daki önemli ticaret şehirlerinde ortaya çıkmıştır. İtalya'da Milano ve Venedik, Fransa'da Champagne, Lyon, Provence kentlerinde kurulan panayırlar Avrupa'nın ünlü fuarları haline gelmişlerdir. Champagne fuarlarında, 1213 kadar erken bir yılda bile İtalyanların Almanlara kredi verdiğine dair kayıtlara rastlanmıştır (Usher, 1934).

Ticaretin kuzeye kaymasıyla, 16. yüzyılın başlarından itibaren Cenevre, Bruges, Antwerp gibi şehirlerde kurtulan panayırların önemi artmıştır. Antwerp şehrinde kurulan fuar ise bazen bütün sene açık kalarak sürekli bir ticari merkez oluşturma özelliği kazanmıştır (Ulutan, 1957).

Bankacılığın ilk örgütlenmeleri bu ünlü panayırlarda başlamıştır. Örneğin önceleri Bruges fuarına temsilciler gönderen İtalyan tüccar-bankerler, 13. yüzyıl sonunda burada kalıcı acenteler açmaya başlamışlardır (De Roover, 1942).

2.3.1.5 Tüccar –bankerler

14. yüzyıla gelinceye dek, gezici olarak, kentlerde ya da panayırlarda bankacılık faaliyetleri ile uğraşan kişiler profesyonel anlamda birer banker sayılmazlar. Bankerler, 14. yüzyılda ilk olarak Avrupa'nın Akdeniz kıyısındaki bölgelerinde özellikle de İtalya'da otaya çıkmıştır. Bunlar tüccar-bankerlerdir; bu yüzyılda bankacılık hala özelleşmiş bir meslek değildi, ticaretin beraberinde getirdiği ve ticaretle birlikte yürütülen bir faaliyetti (Pevsner, 1976).

Bulunduğu döneme göre gelişmiş bir sanayiye sahip, değerli kumaşlar üretildiği ve denizaşırı ticaretin yapıldığı bir kent olan Floransa'da, ticaret yoluyla büyük servetler edinmiş kişiler (aileler) bankacılık faaliyetleri yürütüyor ve bu faaliyetleri soylu bir iş ve büyük bir sanat olarak görüyorlardı (Dauphin-Meunier, 1969). Bu dönemde bankacılıkla uğraşmak isteyen bir kişi zorlu bir sınavı geçmek zorundaydı ve ancak bu sınavı geçebilenler yeşil bir halıyla örtülmüş bir masa üzerinde (Şekil 2.9) bu işleri yürütme hakkına sahip olabiliyordu (Ulutan, 1957).

Şekil 2.9: 14. yüzyılda halı ile örtülü masalarda bankacılık faaliyetleri (http://www.firenzeinforma.com)

Floransa'da bankacılık faaliyetlerini yürüten aile şirketleri kurulmuştu ve 14. yüzyıla gelindiğinde Floransa'da bu ailelerin yürüttüğü 80 banka bulunmaktaydı. Ailelerin adıyla anılan bu şirketler arasında Alberti, Frescobaldi, Bonaccorsi, Scali, Albizzi, Cerchi, Mozi, Peruzzi, Bardi, Acciaoli sayılabilir. 15. yüzyılda ise Medici ailesinin üstünlüğü görülmektedir. Mediciler, Papalık makamının resmi bankacısı olmanın yanı sıra İtalya'nın büyük şehirlerinde, Fransa ve İngiltere'de banka şubelerine sahipti (Ulutan, 1957). Kuzey Avrupa'da ise 14. yüzyılda Jacques Coeur, 15. yüzyılda Jacob Fugger ve Bartholome Welser ünlü bankerlerdendir.

Bu aile şirketleri ve ünlü bankerler sahip oldukları konutları da bir banka merkezi ya da şubesi olarak kullanmışlardır. Bunun yanı sıra, tüccar-bankerlerin hem ticaret hem de bankacılık anlamında oldukça faal oldukları 14. yüzyılda, her iki faaliyeti beraber yürütebilecekleri kapalı mekanlar olan "borsa"ların inşa edildiği görülür. Mal ve para değişiminin gerçekleştirildiği yerler olan borsalar, bankacılık faaliyetleri için kentsel bir merkez oluşturur.

2.3.1.6 İlk devlet bankaları

14. ve 15. yüzyılın tüccar-bankerleri bankerlerin yürüttükleri keyfi bankacılık faaliyetleri ve yüksek faiz oranları sayesinde büyük servetler edinmişlerdi. Ancak bankacılık faaliyetleri sebebiyle ellerinde bulundurdukları sermayeleri riskli ticaret işlerinde kullanıyorlardı ve bazen bu işler bankerlerin iflasına sebep oluyordu. 16. yüzyılda, yeni keşfedilen Amerika'dan Avrupa'ya gümüş ve altının getirilmesi sonucunda tedavülde olan paraların değerini yitirmesi, Fransa ve Habsburg Hanedanı

arasındaki savaşlar sonrasında bankerlerin en gözde müşterileri olan krallar ve soyluların borçlarını ödeyemez hale gelmesi bankerlerin birer birer ticari hayattan çekilmelerine yol açmıştır.

Bankerlerle iş yapmanın çok güvenli olmadığı bu koşullarda, şehir belediyeleri kendi kredi ihtiyaçlarını karşılamak, ticaret yapanlar için bir güven ve istikrar ortamı oluşturmak amacıyla devlet bankaları oluşturmaya başladılar (Dauphin-Meunier, 1969). 15. yüzyılda kurulmaya başlanan bu bankalardan bazıları 19. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşler ve bazıları milli devletlerin merkez bankalarının kurulmasında rol oynamışlardır. İlk "modern" devlet bankaları Taula di Cambi (Barselona - 1401) ve Casa di San Giorgio (Cenova – 1408) olarak kabul edilmektedir. Casa di San Giorgio'nun kurulması, bankacılık ve kapitalizm tarihinde önemli bir yere sahiptir ve Casa di San Giorgio Avrupa'nın ilk devlet bankası olarak nitelendirilmektedir (Arrighi, 1994). Banka, 1407'de devlete kredi veren özel kişiler tarafından oluşturulmuş bir konsorsiyum olarak çalışmalarına başlamış ve 1408'de bir bankaya dönüşmüştür (Felloni ve Laura, 2004). 15. yüzyılda kurulan ilk modern devlet bankalarını 16. ve 17. yüzyıllarda Banco della Piazza del Rialto (Venedik – 1584), Banco di Ambrogio (Milano – 1593), Amsterdam Bankası (Amsterdam – 1556) ve Hamburger Bank (Hamburg – 1619) izlemiştir (Ulutan, 1957).

2.3.1.7 Endüstri Devrimi ve İngiltere'de bankalar

16. ve 17. yüzyıllarda ticaret yoğunluğu Akdeniz kıyılarından (İtalya, Fransa, İspanya) Avrupa'nın kuzeyine, Atlantik kıyılarına kaymıştır. Kuzey Avrupa şehirlerindeki panayır, banka şubeleri ve borsaların kuruluş tarihlerinden de izlenebilen bu değişimin nedeni coğrafi keşiflerle birlikte yeni limanların ve ticaret yollarının oluşmasıdır. 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa devletlerinin yeni sömürgeler elde etmesi, yeni madenlerin işletilmeye başlanması ve ticari üretim yapan bir özel sektörün oluşması gibi Kapitalizm'i ortaya çıkaran ve 18. yüzyıldaki Sanayi Devrimi'ne ortam hazırlayan gelişmeler sonrasında bankacılık alanında da yeni ihtiyaçlar doğmuştur.

Ticaretin kuzeye kaymasıyla yeni bir güç haline gelen İngiltere, 17. yüzyılından itibaren, ekonomik ve siyasi pek çok alanda olduğu gibi bankacılık alanında da öncü bir konuma sahip olmaya başlamıştı. 17. yüzyılda İngiltere'nin bankacıları tüccar-bankerler olan *Goldsmith*lerdi (sarraflar). Bunlar, Londra'da Lombard Street'teki

işyerlerinde faaliyet gösteriyorlardı. Londra'daki tüccar ve soyluların zenginlikleri *Goldsmith*ler tarafından emanet alınıyor ve işletiliyordu. Emanet altına alınan değerli madenler ve paralar karşılığında verilen "Goldsmiths Notes" tüccarlar arasında para gibi kullanılmıştır. 18. yüzyılın sonlarında *Goldsmith*lerin çoğu ortaklıklar kurarak İngiltere'nin *Private Bank*larını (özel bankalar) kurmuşlardır (Tarlan, 1986).

1672 yılında, *Goldsmith*lerin Kraliyet hazinesine emanet ettikleri altınlara İngiltere kralı tarafından el konulması, çoğunun iflasına neden olmuştur. Bu iflas sonrasında ticaret ve sanayi ile uğraşanlar tarafından güvenli bir banka kurma çabaları 1694 yılında Bank of England'ı meydana getirmiştir. Başlangıçta özel girişimciler tarafından kurulan banka, 18. yüzyılın başlarında para basma yetkisine de sahip olarak İngiltere'nin merkez bankasına dönüşmüştür (Akgüç, 1992). Kendi devlet bankasını kuran İngiltere'yi Danimarka ve Norveç (1736), Prusya (1756), Rusya (1768), Amerika (1798), Fransa (1800) ve Avusturya (1816) izlemiştir (Pevsner, 1976).

18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de gerçekleşen Endüstri Devrimi'nin üretim ve ticaret alanında yarattığı hızlı değişim bankacılık faaliyetlerini de doğrudan etkilemiştir. Sadece niceliksel olarak ele alındığında bile yaşanan değişimin ne kadar büyük olduğu görülmektedir. Örneğin 1750 yılında 20'si Londra'da olmak üzere tüm İngiltere'de 30 civarında banka bulunurken (Ashton, 1955), 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde bu sayı 400'e ulaşmıştır (Tarlan, 1986). Endüstri devrimi ile birlikte ticari ve finansal ihtiyaçlar hem niteliksel hem de niceliksel olarak artmış ve bankacılık da bu yeni ihtiyaçları karşılayabilecek bir hale dönüşmüştür. Ticari faaliyetlerin çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması, ticarette kullanılan para miktarının artması, büyük sermaye ve mali kaynaklara sahip, iyi organize olmuş, farklı faaliyet sahalarına göre uzmanlaşmış bankaların ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. 17. yüzyılın sonunda kurulan İngiltere Bankası ile birlikte 18. ve 19. yüzyılda kurulan tüm devlet bankaları ve özel bankalar bu yeni ihtiyaçlara göre şekillenmiş ve 20. yüzyılın ve günümüzün bankalarını oluşturmuşlardır (Ulutan, 1957).

Günümüzde bankalar, merkez bankası, ticaret bankası, mevduat bankası, yatırım ve kalkınma bankası gibi çeşitli isimlerle farklı alanlarda faaliyet göstermektedirler. Faaliyetleri arasında, başlangıçta kredi verme ve emanet kabul etmenin yanı sıra para transferi, finansal kiralama, kredi kartı ya da çek gibi ödeme araçlarının

sağlanması, portföy yönetimi, para komisyonculuğu ve benzeri her türlü finansal hizmeti vermektedirler (Akgüç, 1992).

2.3.2 Avrupa'da bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar

2.3.2.1 Tapınak Şövalyeleri'nin tapınakları

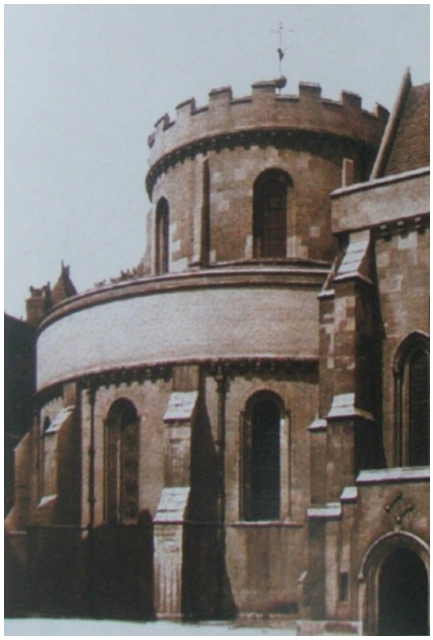
Tapınak şövalyelerinin hizmet verdikleri yerler çok sağlam ve yüksek duvarlara sahip kiliseler, kaleler ya da şatolardan oluşmaktaydı ve usta savaşçılar olan şövalyeler tarafından korunmaktaydı (Üstdiken, 2000).

Tapınak şövalyeleri, Paris'te şehir duvarları içerisinde kalan iki kilisede faaliyetlerine başlamışlar ve yaklaşık 1265 yılında şehir duvarlarının dışında kalan güvenlik açısından oldukça sağlam bir kale kompleksi inşa ettirerek faaliyetlerini burada sürdürmüşlerdir. Le Temple (Tapınak) adı verilen bu kalenin (Şekil 2.10) Donjon olarak adlandırılan kulesi hazinenin saklandığı yerdir. Fransız Devrimi sonrasında kraliyet ailesinin hapsedildiği bu kule, 1810 yılında Napolyon tarafından yıktırılmıştır. Barber (2005) incelediği tapınağa ait olan muhasebe defterlerinden yola çıkarak buranın modern bir bankaya benzer özellikler gösterdiğini söylemektedir. Barber'a göre tapınakların, kesin kanıtlar olmasa da, belli zamanlarda açık olan ve hesap sahiplerinin ya da temsilcilerinin önceden haber vermeksizin gidip işlerini yürütebilecekleri yerler olması olasıdır.

Şekil 2.10: Le Temple (Braun ve Hogenberg, 1572-1617)

Tapınak Şövalyeleri, İngiltere'de, Londra'daki New Temple (yeni tapınak) ya da günümüzde yanına eklenmiş yapı ile birlikte kilise olarak kullanıldığından Temple Church (tapınak kilise) olarak adlandırılan yapıda faaliyet göstermişlerdir. 13. yüzyılda inşa edilmiş daire planlı Gotik bir yapı olan New Temple (Şekil 2.11) kalın duvarlı ve az açıklıklı olması dolayısıyla oldukça korunaklıdır. 1255 yılında alınan bir kararla İngiltere kraliyet hazinesinin bir kısmı, Londra Kulesi'ne taşınana kadar, 66 yıl burada saklanmıştır. Bu dönemde yapının güvenliğini arttırılmıştır (de la Torre, 2007).

Şekil 2.11: New Temple, (Üstdiken, 2000)

2.3.2.2 Panayırlar

Panayırlar, başlangıçta sınırları belli bir alanda gerçekleşmiyordu; kente yayılmıştı ve kentin yapıları ve sokakları panayır alanı olarak kullanılıyordu. Tüccarlar bir kente ulaştıklarında o kentte bir ev ya da dükkan kiralıyor, burada konaklıyor ve mallarını depoluyorlardı. 12. ve 13. yüzyıllarda Champagne fuarlarında belli tüccar grupları ticari bir yapının etrafında toplanmakla kalmayıp tüm cadde boyunca yer alıyorlardı (Şekil 2.12). İngiltere'de St. Ives panayırında, tüccarların var olan yapıların önünde kurdukları ya da her yıl sıralar halinde inşa edilen tezgahlarda faaliyette bulundukları bilinmektedir. 13. ve 14. yüzyıllarda, Fransa Chalon-sur-Saone panayırında içlerinde 60-90 tezgahın kurulabileceği büyüklükte hal yapıları (üstü örtülü, etrafı açık yapılar) inşa edilmişti ve bu yapılar içlerinde satışa sunulan

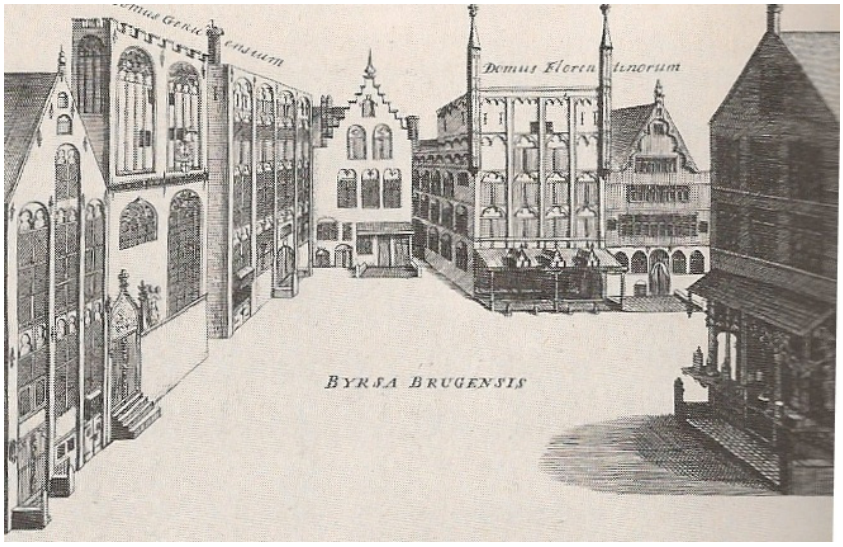
malların çeşidine göre adandırılmıştı. Buradaki *la halle de changeurs*de para değiştiriciler faaliyet göstermekteydi (Boerner, 2005).

Şekil 2.12: Panayır sahnesi, Thomas de Saluce, "Le Chevalier Errant", 1403-1404 (http://www.saint-denis.culture.fr/en/3_5_foires.htm)

Para değişimi işlemlerinin yoğun olarak yapıldığı panayırlar ise ilk olarak Cenovalılar tarafından yapılmaya başlanmıştır. 14. yüzyılın başında Cenova'da özellikle kambiyo faaliyetlerinin yürütüldüğü panayır, bir devlet binasında ya da özel konutlarda gerçekleşmekteydi (Felloni ve Laura, 2004).

Daha önce sözü edildiği üzere, panayırlara katılan bankerler, panayırların düzenlendikleri şehirlerde şube açmaya karar verip, buralarda düzenli faaliyet göstermeye başlamışlardır. İtalyan tüccar bankerlerin şube kurdukları ilk yerlerden biri Bruges'daki Place de la Bource'dur. (Şekil 2.13, De Roover, 1942).

Şekil 2.13: Place de la Bourse, (Pevsner, 1976)

2.3.2.3 Kent Sarayları ve Banker Konutları

Bankacılık faaliyetlerine mekan oluşturan diğer bir yapı grubu, banker-tüccarların sahip oldukları kent saraylarıdır. 14. yüzyılın banker ailelerinden en güçlüleri olan Bardi ve Peruzzi ailelerinin, hem içerisinde ticaret yapmak hem de banka olarak kullanmak üzere dönemin en büyük evlerini (kent saraylarını) inşa ettirdikleri bilinmektedir (Fratianni ve Spinelli, 2006). 15. yüzyılda etkin olan Medici ailesinin Floransa'da yaşadıkları, 1444 yılında Michelozzo'ya yaptırılmış kent sarayının (Şekil 2.14) Medici bankası olduğuna dair birkaç işaret vardır. Bunlardan biri, sarayın birinci katındaki arka bahçeye bakan odasının "Camera della Tasca" olarak adlandırılmasıdır. *Tasca,* para çantası anlamına gelmektedir. Bir diğer işaret ise, 1492'de sarayda yapılan envanterde yer alan "içinde bankaya ait para kesesi bulunan eski bir ceviz

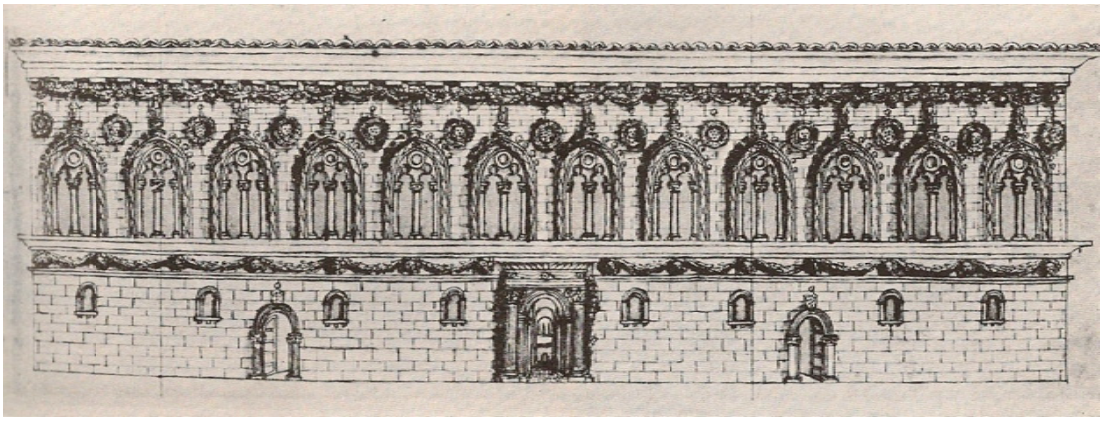

Şekil 2.14: Palazzo Medici, (http://www.art.com)

kasa" ibaresidir. İş görüşmeleri sarayın herhangi bir odasında yapılıyor olabilir ancak paralar ya da kıymetli eşyalar sarayın belli bir bölgesinde saklanıyor olmalıdır. Bunun yanı sıra kayıtları tutan memur için de ayrı bir mekan bulunması muhtemeldir.

Mediciler'in Milano'daki işlerini yürüttükleri mekan da bir kent sarayıdır. Banco Mediceo (Şekil 2.15) olarak bilinen bu kent sarayı, Medici'lerin Milano'daki tüm ticari faaliyetlerini yürüttükleri mekandır. Bu yapının mimarının da Michelozzo

olması olasıdır. Sarayın rekonstrüksiyonuyla ilgili çalışmalar sonucu, zemin katta kışlık yemek odası ve çalışma odası olarak kullanılan iki büyük mekan bulunduğu anlaşılmaktadır. Üst katta büyük salonunu yanı sıra içlerinde kumaş gibi ticari malların saklandığı depo gibi kullanılan odalar yer almaktadır. Çalışma odasının üzerinde bankacılık kayıtlarının tutulduğu ve saklandığı bir oda olduğu da tespit edilmiştir.

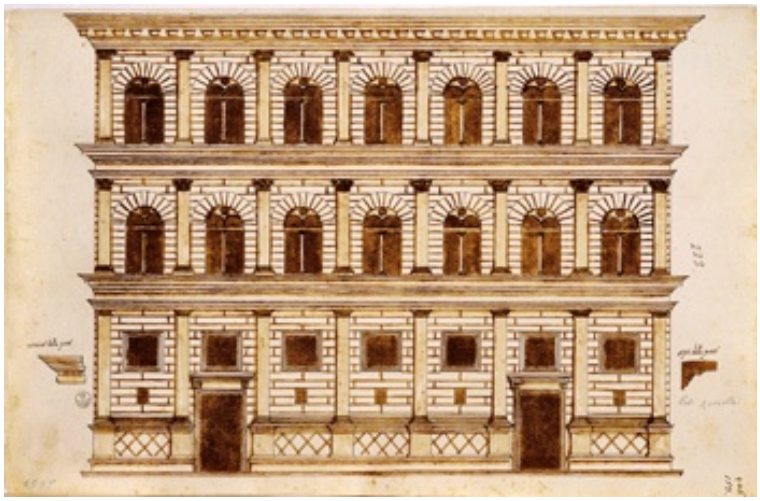
Şekil 2.15: Banco Mediceo (Pevsner, 1976)

Ticaret ve bankacılıkla uğraşan kentli zenginlerin hem konutu hem de iş yeri olan Rönesans kent sarayları, Rönesans'ta ortaya çıkan bir yapı türüdür ve özellikle cephe düzenlemeleri, daha sonra pek çok banka ve ticaret yapısı için örnek oluşturmuştur. Rönesans dönemi mimarisinde Rönesans üslubu özellikle ticari uğraşlara sahip kentli sınıf tarafından desteklenmiştir. Pevsner (1970) bu ilişki üzerine "Gelişmekte olan bir tüccar cumhuriyeti, artık, doğaüstü yerine bu dünyanın malı olan ideallere, düşünce yerine eyleme, bulanık ve karanlık olanın yerine açık-seçik olana yöneliyordu" demektedir. Rönesans mimarlığında, bir yandan ticari hayatı şekillendiren matematiğin mimarlıktaki yansıması olan öte yandan *açık seçik* olanı ve *ideal*i yaratmayı sağlayan kavram *oran*dır. Bir Rönesans yapısına bakıldığında, yapının yatay ve düşey olarak belli bölümlere ayrıldığı, yapıyı oluşturan elemanların bu bölümlere, belirgin şekilde çizilmiş sınırlar içerisinde yerleştirildiği ve tüm bunların belli bir oran gözetilerek yapıldığı görülür.

Rönesans mimarlığının yukarıda belirtilen karakteristik özelliklerini taşıyan kent sarayları genelde üç katlı inşa edilmişlerdir. Palazzo Medici'de (Şekil 2.14) de görüldüğü gibi, cephede her kat birbirinden yatay silmelerle ayrılır. Zemin katta rustik taş kullanımı yaygındır. Bir bakıma kent saraylarının kaidesini oluşturan rustik taşlı zemin kat, yapıya sağlamlık, büyüklük, ağırlık ve görkemlilik gibi etkiler

katmaktadır. Palazzo Medici'den daha sonraki dönemde, tüccar Giovanni Rucellai için 1446-1451 yıllarında Alberti tarafından inşa edilmiş olan (Url-3, 2009) Palazzo Rucellai'de olduğu gibi kent saraylarının cephelerinin yatay silmelerin yanında, pilastrlarla dikey olarak da bölümlere ayrıldığı ve pencerelerin bu bölümlere yerleştirildiği görülür. Böylece cepheler daha kurallı hale getirilmiş ve amaçlanan oranı yaratmak kolaylaşmıştır. Sarayların cepheleri yine yatay bir silmeyle bitirilerek çatıdan ayrılır.

Kent saraylarının cepheleri simetriktir ve kullanılan cephe elemanları, kapılar ve pencereler, birbirinin aynıdır. Bunlar silmeler ve plastrlarla sınırlandırılmış bölümlere birbirinin tekrarı şeklinde yerleştirilmiştir. Kapı ve pencerelerde yuvarlak kemer ya da düz atkı sistemi kullanıldığı görülür. Palazzo Medici ve Palazzo Rucellai'de (Şekil 2.16) görüldüğü gibi kent saraylarının erken örneklerinde yuvarlak kemerlerle oluşturulmuş ikili pencere kullanımını yaygındır. 1515 yılına tarihlenen ve tasarımının Raffaello'ya ait olduğu bilinen (Pevsner, 1970) Palazzo Vidoni Caffarelli'de (Şekil 2.17) ise düz atkılı dikdörtgen pencerelerin yer aldığı görülmektedir. Kent sarayları Erken Rönesans'ta az elamanla oluşturulmuş sade cephelere sahipken, Yüksek Rönesans'ta cephelerde büyüklüğün önemli hale geldiği, kullanılan cephe elemanlarının çeşitlendiği ve cephelerin gösterişli kabartma ve heykellerle süslendiği görülür (Pevsner, 1970).

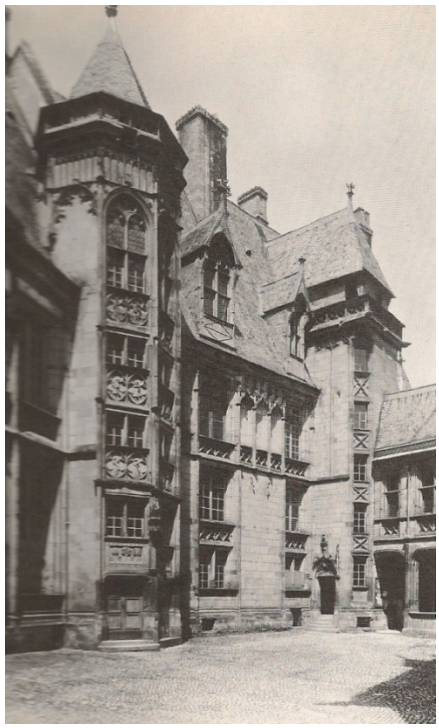

Şekil 2.16: Palazzo Rucellai cephesi, Giorgio Vasari il Giovane (Url-3, 2009)

Şekil 2.17: Palazzo Vidoni Caffarelli cephesi, (www.ikinet.uniroma2.it)

Avrupa'nın ticari olarak gelişmiş diğer bölgelerinde de Mediciler gibi çalışan bankerlerin, evlerini banka ofisleri olarak kullandıkları görülmektedir. Fransız banker Jacques Coeur'ün Bourges'teki evi (Şekil 2.18) ve kuzeyin önemli banker ailelerinden biri olan Fuggerler'in Ausburg'daki evleri bunlara örnektir (Pevsner, 1976).

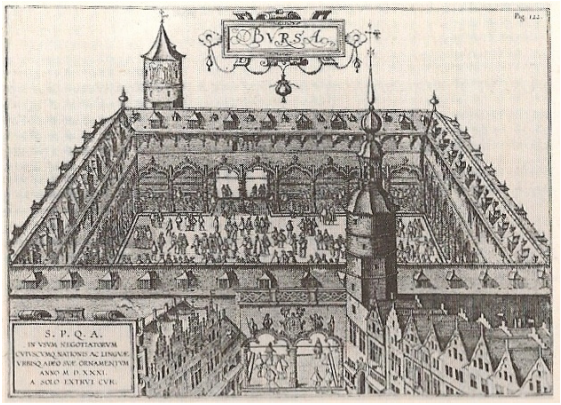
Şekil 2.18: Jacques Coeur'ün Bourges'deki evi, (Pevsner, 1976)

2.3.2.4 Borsalar

Banker-tüccarların hem ticaret hem de bankacılık faaliyetlerini yürütmek için bir araya geldikleri mekanlar olan borsa yapılarının en eski örneği 1382'de Bolonya'da "Loggia dei Mercanti" için inşa edilmiş olan yapıdır (Şekil 2.19). Yapı, dönemin belediye binaları gibi sokağa açılan arkatlı bir zemin kata sahiptir. Benzer işleve sahip bir diğer yapı, 1383'te Barselona'da "Taula de Canvi" için inşa edilmiştir. Barselona'daki yapı dışa açılan pencereleri bulunan ve koridorlardan oluşan büyük bir odadan ibarettir. Sonraki dönemlerde bu borsa yapılarını başkaları izlemiştir. 1531'de Antwerp'te inşa edilen borsa Bolonya ve Barselona'dakilerden tamamen farklı mimari karaktere sahiptir. Dört yanı revaklı duvarlarla çevrilmiş üstü açık bir mekandan oluşan yapı (Şekil 2.20), geç dönem gotik öğelerle bezenmiştir (Pevsner, 1976). Kuzey Avrupa'da Antwerp Borsası'nı 1566'da Londra ve 1608'de Amsterdam Borsaları izlemiştir.

Şekil 2.19: Loggia dei Mercanti, (www.flickr.com/photos/cienne/266322122/in/set-72157594327861468)

Şekil 2.20: Antwerp borsası, (Pevsner, 1976)

2.3.2.5 Devlet bankaları

Avrupa'nın ilk devlet bankası olarak kabul edilen Casa di San Giorgio'nun faaliyette bulunduğu Palazzo San Giorgio (Şekil 2.21), önceleri bankerler tarafından oluşturulan konsorsiyuma ev sahipliği yapmış, konsorsiyum bankaya dönüştükten sonra da bankanın merkezine dönüştürülmüştür. Yapı, 1260'da Cenova'nın ilk belediye sarayı (palazzo publico) olarak inşa edilmiştir ve 14. yüzyılda gümrük işlemlerinin gerçekleştiği, liman trafiğinin kontrol edildiği ve devlet hazinesinin toplandığı yönetim binası olarak faaliyet göstermiştir. Palazzo San Giorgio, 18. yüzyıla kadar bankanın merkez şubesi olarak kullanılmıştır (Url-4).

Şekil 2.21: Palazzo San Giorgio, (www.porto.genova.it)

2.3.2.6 İngiltere'de banka yapıları

16. ve 17. yüzyıllarda, ticaretin kuzeye kaymasıyla öne çıkan İngiltere'de bankacılığın merkezi *Goldsmith*lerin iş yerlerinin bulunduğu Lombard Street'tir (Şekil 2.22). *Goldsmith*lerin sahip oldukları altın ve değerli madenler ise Londra Kalesi'ndeki Londra darphanesinde korunuyordu. Ancak 1627 yılında İngiltere kralının *Goldsmith*lerin darphanede sakladıkları paralara el koyması üzerine *Goldsmith*ler kendi iş yerlerinde kasalar oluşturmuşlar ve bunları güvenlik altına alacak sistemler kurmuşlardı. Emanet alarak işlettikleri değerli madenler ve paralar bu kasalarda korunuyordu (Tarlan, 1986).

Şekil 2.22: Lombard Street, 1830 (http://images.francisfrith.com)

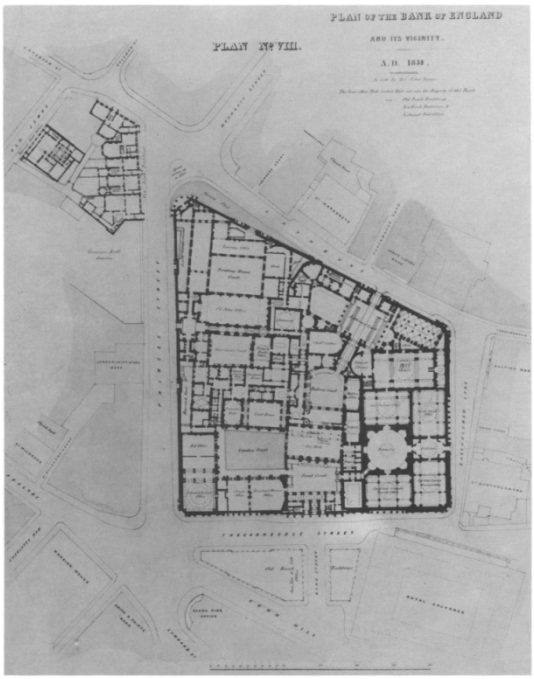
İngiltere'de 18. yüzyıl sonunda kurulmaya başlayan ilk özel bankalar, hem plan düzenlemeleri hem de dış görünüş açısından özel konutlara benzemektedir (Şekil 2.23). Zemin katta çalışma odaları ve üst katlarda yöneticinin evinin yer aldığı (Pevsner, 1972) bu şekillenme Bardi, Peruzzi ve Mediciler gibi Rönesans banker-tüccarından beri süregelen, bankerlerin konutlarının banka olarak kullanılması geleneğinin devamı niteliğinde görülebilir.

Şekil 2.23: Heywood's Bank, Manchester (www.lookingatbuildings.org.uk)

Bank of England, daha önce panayırların da yer aldığı hal yapılarında faaliyete başlamıştır. Önce Mercers' Hall, sonrasında Grocers' Hall'de faaliyetlerini sürdüren banka, kendi binasına sahip olana kadar bir süre, Bank of England'ın o dönemdeki yöneticisi olan Sir John Houblon'a ait olan konutta faaliyette bulunmuştur. 1732'de banka kendine ait bir yapı inşa ettirmek için harekete geçmiş ve bankanın inşası 1734 yılında tamamlanmıştır. İngiltere Bankası'nın bu ilk binası George Sampson

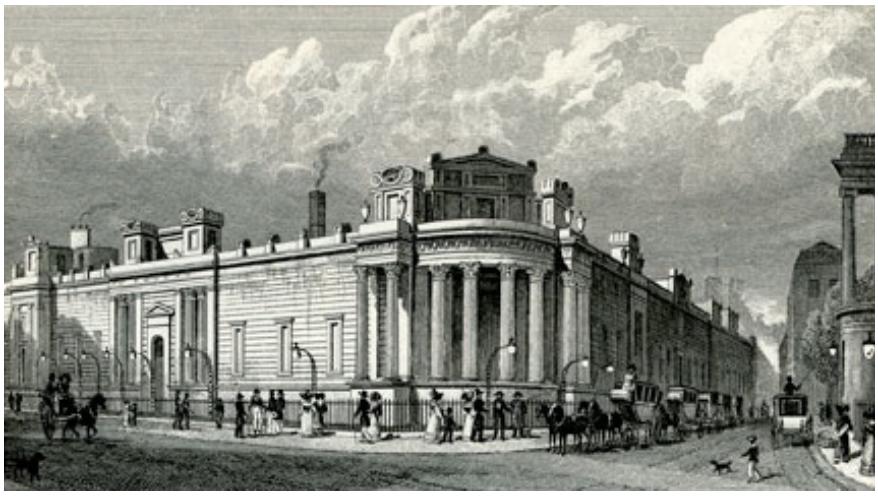
tarafından tasarlanmış iki buçuk katlı ve yedi bölümden oluşan bir yapıdır. 1765 - 1788 yılları arasında Robert Taylor yapıya yeni odalar eklemiş, 1788-1833 yılları arasında John Soane tarafından yapılan eklerle yapı büyük bir komplekse dönüşmüştür (Şekil 2.24). John Soane'ın son halini verdiği yapı, banka müşterilerinin kullanımına açık salonları, kişisel ofisleri, konutları, matbaaları ve kasa dairelerini kapsıyordu ve buların hepsi 9 tane üstü kapalı avlu etrafında toplanmaktaydı (Abramson, 1994). Bu dönemde, banka ve borsa yapıları için üzeri camla kaplanmış orta holler ve avlular en uygun çözüm olarak görülmüştür (Pevsner, 1970)

Şekil 2.24: John Soane'ın İngiltere Bankası, (Abramson, D. 1994)

John Soane'ın tasarladığı banka, Pevsner'in (1976) belirttiği üzere yasaklayıcı ve penceresiz bir cepheye sahipti. Böyle bir cephe seçiminin, bir devlet bankası için tasarlanan ilk yapı olması nedeniyle, bir güvenlik kaygısı ve güvenilirliği gösterme çabasının sonucu olduğu düşünülebilir. Cephelerde hareketliliği sağlayan, pencere izlenimi veren nişler yer almaktadır.

Bankanın iki caddenin birleştiği noktada, dairesel bir planda yerleştirilen Korint başlıklı sütunlarla oluşturulmuş girişi, bir tapınak izlenimi vermektedir (Şekil 2.25). John Soane giriş kısmının tasarımında Tivoli'de bulunan, M.Ö. 80 yıllarına ait olan Vesta Tapınağı'nı (Şekil 2.26) örnek almıştır (Richardson, 2003).

Şekil 2.25: İngiltere Bankası cephesi (Pevsner,1976)

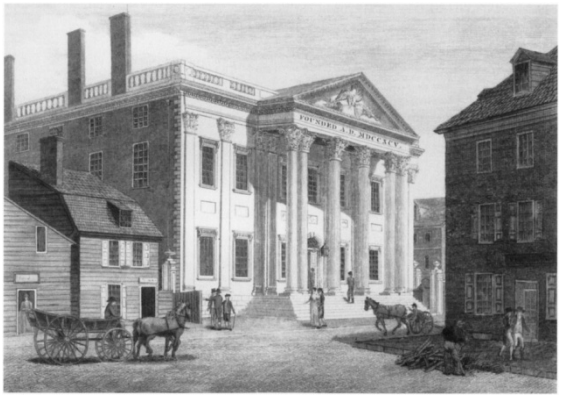

Şekil 2.26: Tivoli'deki Vesta Tapınağı (Richardson, 2003)

2.3.2.7 Amerika Birleşik Devletleri'nde banka yapıları

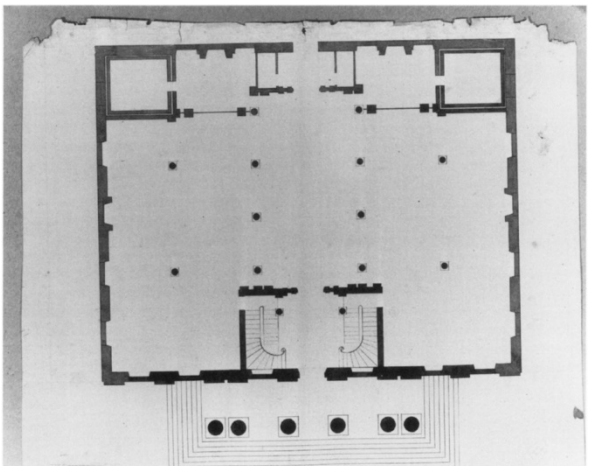
Banka yapılarında tapınak cephelerinin yorumlarının kullanılması özellikle ilk Amerika bankalarında oldukça yaygındır. Amerika'da kurulan ilk banka olan Bank of North America'nın kurulmasından (1781), 1811'de Bank of the United States'in kapanmasına kadar geçen süre içerinde Amerika'nın pek çok eyaletinde bankalar kurulmuştur ve bu banka yapılarına Jonh Soane'ın Bank of England binası örnek teşkil etmiştir. Ancak Bank of the United States'in inşası, kendinden sonra inşa edilecek Amerika bankaları için bu banka bir anahtar yapı haline gelmiştir. Bank of the United States, hem ölçek hem de barındırdığı Neoklasik öğelerle ulusal öneme sahip bir yapı olduğunu gösterir niteliktedir (Hafertepe, 2000).

Kuruluşundan sonra karma işleve sahip yapılarda faaliyetlerini yürüten Bank of the United States'in 1794 ya da 1795 yıllarında kendine ait bir binaya sahip olması gerektiğine karar verilmiş ve Samuel Blodgett bu iş için görevlendirilmiştir. Philadelphia'da bulunan ve 1797 yılında tamamlanan banka binası (Şekil 2.27) üç kattan oluşan Neoklasik bir yapıdır. Giriş cephesi mermer, diğer cepheleri ise tuğla olan yapının girişi, bir kaide gibi merdivenlerle yükseltilmiştir ve iki kat boyunca uzanan Korint başlıklı sütunlar üzerine yerleştirilmiş üçgen alınlıkla bir tapınak şeklinde düzenlenmiştir.

Şekil 2.27: Bank of the United States, 1795-97,William Birch, (Hafertepe, 2000)

Yapının planına bakıldığında (Şekil 2.28), cephedeki sütunlu girişten, iki yanında üst kata ulaşımı sağlayan birer merdiven bulunan bir giriş holüne, buradan da banka işlemlerinin gerçekleştiği ana salona geçildiği görülmektedir. İki ofis odası dışında bölümlere ayrılmamış, tek bir mekandan oluşan ana salon, giriş aksında iki kat boyunca yükselmektedir. Üst katlarda ise ofisler odaları yer almaktadır.

Şekil 2.28: Bank of the United States planı, 1795, Samuel Blodgett, (Hafertepe, 2000)

2.3.2.8 Büro binaları

Bankaların büyüdüğü, uzmanlaştığı ve sayıca arttığı Endüstri Devrimi sonrasında, yeni bir yapı türü olan büro binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu yapı türü, endüstrileşmenin üretim ve ticareti hızlandırması sonrasında üretim, ticaret ve konut işlevlerinin hem kent hem de yapı ölçeğinde ayrışması ile ortaya çıkmıştır (Vance, 1990). Büro binaları, bir şirket için ya da önceden belirlenmemiş farklı şirketlere kiralanmak üzere inşa edilen yapılardır. Özellikle 1850'lerden sonra kiralanmak üzere inşa edilen büro binalarının yaygınlaştığı görülmektedir (Pevsner, 1976).

Endüstri Devrimi sonrasında, aralarında bankerlerin de yer aldığı ticaret ve finans alanında faaliyet gösteren kişilerin şirketleşmelerinin, büro binalarına olan ihtiyacı arttırmış olması olasıdır. Ancak ilk büro binalarının yeni bir iş kolu olan sigorta şirketleri için inşa edildiği görülmektedir. Bunlardan ilki Londra'da bulunan ve Robert Abraham tarafından tasarlanmış olan 1819 tarihli County Fire Office'tir (Şekil 2.29). Bu yapıyı, C. R. Cockerell tarafından tasarlanan, 1829-1830 yıllarında inşa edilen Westminster Fire Office, 1832'de inşa edilen Westminster Insurance Co. ve 1842-1844 yıllarında inşa edilen Sun Fire Assurance Office (Şekil 2.30) binaları izlemiştir (Pevsner, 1976)

Şekil 2.29: County Fire Office (Pevsner, 1976)

Şekil 2.30: Sun Fire Office (Pevsner, 1976)

İngiltere'de inşa edilen ilk büro binalarının üç-dört katlı ve Neoklasik öğelerle düzenlenmiş cephelere sahip yapılar olduğu görülmektedir. Bunlar rustik zemin kat, tekdüze pencere sıraları, yatay silmeler ve düşey sütun ya da pilastr kullanımlarının yanı sıra kütlesel boyutlarıyla da Rönesans kent saraylarını andırmaktadır. A. Granville, dönemin büro binalarının cephelerinin, sütunlar, portikolar, freskler ve alınlıklarla, saraylar gibi süslendiğini belirtmektedir (Pevsner, 1976).

İlk büro binası sayılan County Fire Office binasına göre daha çeşitli cephe elemanlarının daha az kurallı bir biçimde kullanıldığı Sun Fire Office binası, Pevsner'e göre, daha cüretkardır. Yapının köşesi diyagonal olarak kesilmiş ve diğer cephelerdekilerden farklı sütun ve pencerelerle şekillendirilmiştir. Girişin yer aldığı bu bölüm "coşkulu bir reklam"dır. (Pevsner, 1976).

İngiltere'den kısa bir süre sonra Amerika'da da büro binalarının inşa edilmeye başlandığı görülmektedir. Önceleri İngiltere'dekilere benzer özellikler taşıyan bu yapılar, daha sonra ekonomik etkenlerle ve yapı sektöründeki yeni teknik gelişmelerle çok katlı olarak inşa edilmeye başlanmış ve ilk gökdelenler böylece ortaya çıkmıştır. Tasarımı William Le Baron Jenney'e ait olan ve 1884-1885 yıllarında Chicago'da on katlı olarak inşa edilen Home Insurance Building (Şekil 2.31) dünyadaki ilk gökdelenlerden biri (Turak, 1985) ya da erken bir örneği olarak kabul edilmektedir (Bletter, 1987). Amerika Birleşik Devletleri'nde inşa edilen bu çok katlı büro binaları çelik iskelet sisteme sahip yapılardır (Bletter, 1987). Bu yapılarda kullanılan yeni yapım tekniği ya da çok katlı olmaları cephelerde rustik görünümlü zemin kat, kemer, silme ve pilastr gibi klasik elemanların kullanılmasını

engellememiştir, Home Insurance Building'de de görüldüğü gibi bu elemanlar yeniden yorumlanarak kullanılmıştır.

Şekil 2.31: Home Insurance Building (Turak, 1985)

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında büro binaları, Adler ve Sullivan tarafından tasarlanan ve 1895-1896 yıllarında New York'ta inşa edilmiş olan Guaranty Building'de (Siry, 1996) görülebileceği gibi (Şekil 2.32), giderek yükselmiş ve klasik detaylar barındırsalar da daha modern görünümlere sahip olmuşlardır.

Şekil 2.32: Guaranty Building (Siry, 1996)

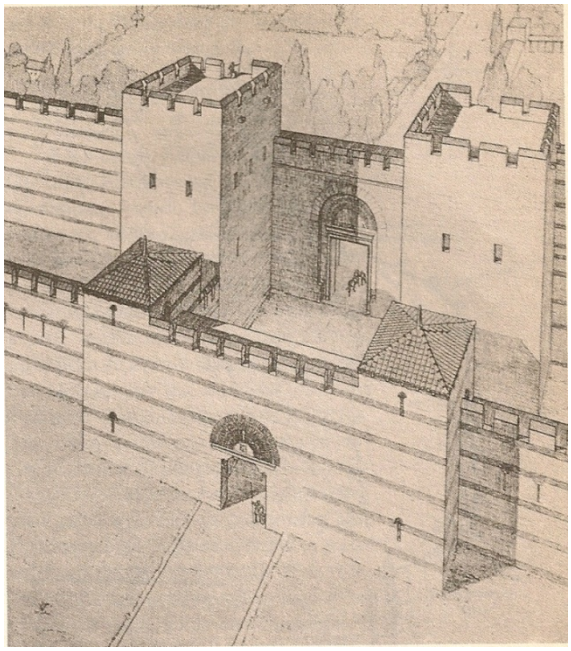
3. İSTANBUL'DA BANKACILIK FAALİYETLERİNİN GERÇEKLEŞTİĞİ YAPILAR

3.1 Bizans İmparatorluğu Döneminde Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapılar

Bizans İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun devamıdır. Bu devamlılık, siyasi ve kültürel yapılarda olduğu kadar ekonomik yapıda da kendini gösterir. 4. yüzyılda Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 330 yılında başkenti Byzantion'a taşıyan ve şehre kendi adını veren I. Constantin Roma'nın siyasi ve ekonomik kurumlarını burada yeniden kurmuştur. Constantin, Batı Roma'daki İmparatorluk hazinelerini Doğu Roma'ya taşımış ve böylece kendi parasını basmaya yetecek değerli madene sahip olmuştur (Gregory, 2008). Doğu'da ve Batı'da, Doğu Roma'da basılan paraların kullanılması İmparatorluğun bir süre daha, en azından ekonomik olarak, bir arda kalmasını sağlamıştır. Ancak 5. yüzyılın sonlarında Batı Roma dağılmış, buna karşın Doğu Roma, sonradan Bizans olarak adlandırılacak olan Konstantinopolis merkezli yeni bir imparatorluğa dönüşmüştür. Roma İmparatorluğu örnek alınarak kurulan Bizans'ın ekonomik kurumları bankacılık faaliyetlerinin yürütülme şeklinde de etkili olmuştur (Dagron, 2002). Bizans İmparatorluğu'nda, Roma'da olduğu gibi, para değiştirici *trapezita*lar ve altın ya da gümüş kuyumcuları olan *argyroprata*ların bankacılık alanında söz sahibi oldukları görülmektedir.

Trapezitae, para değiştiriciliğin yanı sıra ücret karşılığı emanet kabul etmekte ve kredi vermekteydi. Büyük bir çoğunluğunun uğraştığı kredi faaliyetleri, en azından açık arttırmalarda ya da fuarlarda müşterilere kısa vadeli kredi sağlama şeklindeydi. Konstantinopolis ve Thessalonike gibi Bizans'ın büyük şehirlerinde var olan *trapezitae*, ticari bölgelerde, meydanlarda ve ana yollar üzerinde kurdukları, demir tablalar olan *trapeza*larda ya da sahip oldukları dükkanlarda faaliyet göstermekteydiler. Konstantinopolis'te özellikle Mese üzerinde kurdukları demir tablalarda ya da sahip oldukları dükkanlarda faaliyette bulunan *trapezitae* (Dagron, 2002) Bizans'ın klasik döneminde (9.-12. yüzyıllar) Mese'nin yanı sıra

Konstantinopolis'in çeşitli kapılarında (Şekil 3.1) ve limanlarında da yer almaktaydı (Matschke, 2002).

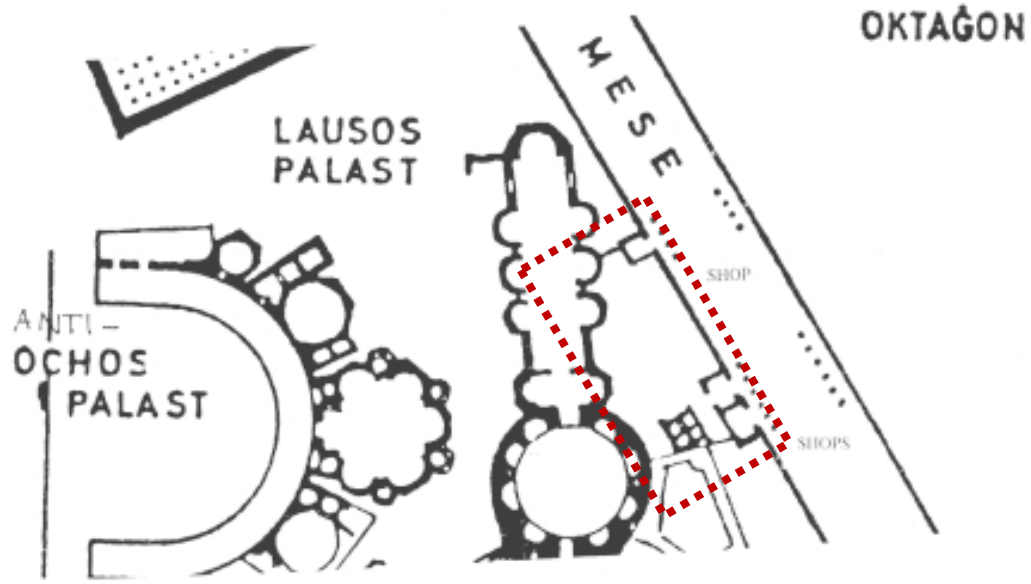

Şekil 3.1: Region Kapısı, rekostrüksiyon Krischen (Kuban, 1998)

Argyropratai ise altın, gümüş ve inci gibi değerli taşları işleyerek mücevher üretip satmanın yanında çeşitli kişilerden mücevher toplayan kişilerdi. Bu nedenle pazarların kuruluğu günlerde tezgah açıyor ve yanlarında her zaman toplu para bulunduruyorlardı. Mücevher ve para ile uğraşan, servet edinme ve servetini büyütme konusunda bilgili olan bu kişiler, uğraşlarının bir uzantısı olarak bankacılık faaliyetlerine de girişmişlerdir. *Argyropratai*, bir lonca etrafında organize olmuşlar ve hem sosyal hem de hiyerarşik açıdan kredi faaliyetlerinde uzmanlaşmış tüm kişilerin üzerinde bir konuma erişmişlerdi. Sarraflık mesleğini devletten aldıkları özel bir izinle icra edebilen *argyropratai* evde çalışamazlardı; işlerini sadece Mese üzerindeki dükkanlarda yürütebiliyorlardı (Dagron, 2002).

Bahsi geçen dükkanlar, Constantin döneminden itibaren var olan ve Mese boyunca uzanan portikoların zemin katlarında yer almaktaydı. Şehrin karakteristik özelliklerinden birini oluşturan bu portikolar tuğladan yapılmış, tek ya da iki katlı ve ahşap çatılı yapılardı (Kuban, 1998). Mese üzerinde, Lausus Sarayının arkasındaki bölgede yapılan kazılarda üç dükkan (Şekil 3.2) ortaya çıkarılmıştır. Yaklaşık 10m.x7m. ölçülerindeki bu dükkanların ait oldukları dönem ya da kullanım amaçları hakkında bir bilgi yoktur. Ancak Bizanslı tarihçilere ve gezginlere ait kaynaklardan

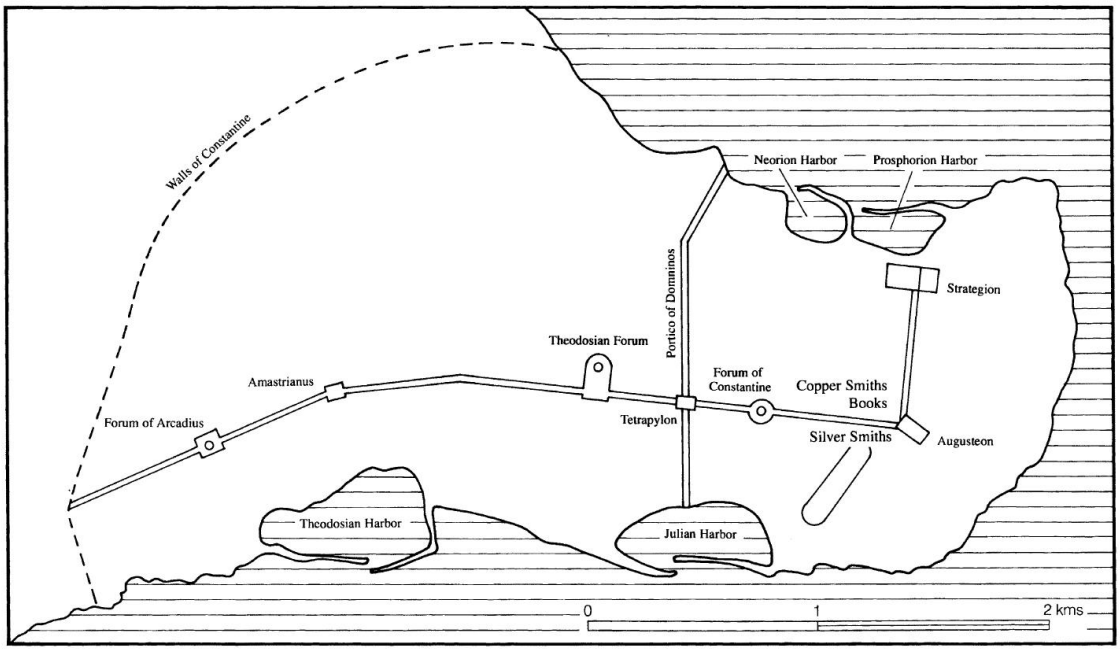
çeşitli meslek gruplarının Mese üzerinde nerelerde yoğunlaştıkları belirlenebilmektedir.

Şekil 3.2: Mese üzerindeki dükkanlar (Mango, 2000)

Argyropratai dükkanları, hem Chronicon Paschale'de (7. yüzyıl) hem de Theophanes (8. - 9. yüzyıl) tarafından, Constantin Forumu ile Lausus Sarayı arasında konumlandırılmaktadırlar. Chronicon Paschale'de bu dükkanlarının portikolu olduğu ve Nika isyanı (532) sırasında yandığı belirtilmektedir. Daha sonra yeniden inşa edilmişlerdir (Janin, 1964). Janin, Mese üzerinde tabla açan ya da dükkanı bulunan *trapezita*ların, *argyroprata*ların bulunduğu yerlere yakın konumlanmış olmaları gerekliliği üzerinde durmaktadır. *Trapezita*ların Mese üzerindeki varlıklarına dair bir diğer kaynak, tarihçi Choniates (12. ya da 13. yüzyıl) tarafından yazılmıştır. Bu kaynağa göre Mese üzerinde dükkanlarında ya da demir tablalarında çalışan *trapezitai*, Kılıç Arslan'ın 1161'de Konstantinopolis'i ziyaretini demir tablalarına vurarak bölmüşlerdir (Dagron, 2002).

*Argyroprata*lardan gümüş kuyumcuları olanların Million ve Konstantin Forumu arasındaki bölgede, altın kuyumcuları olanlarının ise Mese üzerindeki dağılmış olduğu görüşü de mevcuttur (Cezar, 1985). Mese'deki dükkanlar dışında, para değişimi kuyumculuk ve bankerlik faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü bir başka yapı Domninus Portikosu'dur (Şekil 3.3). Bir 7. yüzyıl kaynağına göre *argyroprata* ve *trapezita*ların dükkanlarının yer aldığı bu tek portikolu yol, Mese'yi kuzey–güney doğrultusunda Teodosius ve Constantin Forumları arasındaki Tetrapylon'da dik keserek Haliç ile Marmara'yı birbirine bağlıyordu (Mango, 2000).

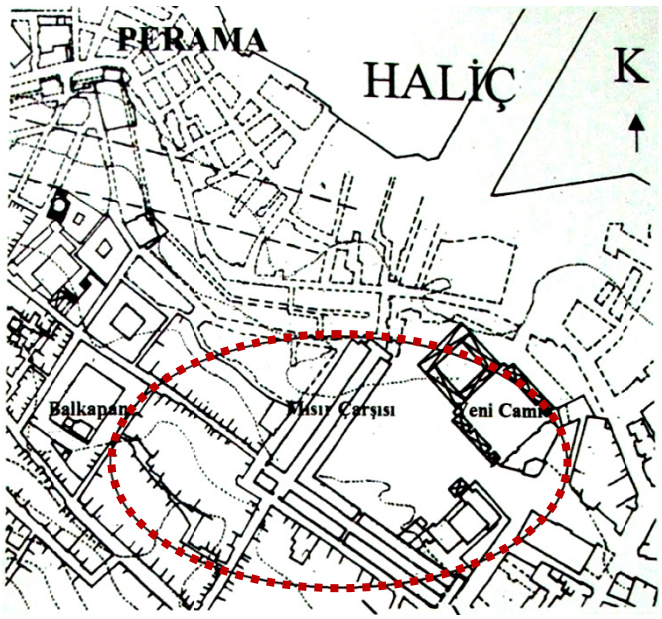
Şekil 3.3: A. Wilkins'in Konstantinopolis'in ticari bölgelerini gösteren haritası (Mango, 2000)

*Trapezita*ların bazıları kentli orta sınıfa mensup olsalar da, çoğunun çeşitli aristokrat ailelerin ve büyük manastırların ücretli olarak çalıştırdığı kişiler olduğu ve bu nedenle kalıcı bir dükkana sahip olmadıkları görülmektedir. Örneğin, Thessalonike'de şehir limanının yakınlarındaki St. Menas mahallesini mesken edinen *trapezitai*, uygun buldukları yerlerde tezgah açan, işlerini küçük, baraka gibi derme çatma mekanlarda ya da var olan ticari yapıların içindeki geniş odalar yerine bu yapılara eklenmiş kalıcı olmayan mekanlarda yürüten kişilerdir (Matschke, 2002).

Bizans'ın büyük şehirlerinde yürütülen bankacılık faaliyetlerine karşın, küçük şehirlerde para değiştiriciler ya da banka benzeri iş yerlerine rastlanmamaktaydı. Yerel ya da gezici tüccarlar gerekli durumlarda para değiştirme ve kısa vadeli kredi verme işlerini yerine getirmekteydi. Panayırlar, bankacılık faaliyetlerin gerçekleştiği önemli alanlardı (Matschke, 2002). Genellikle kısa vadeli kredi işlemlerinin gerçekleştiği panayırlarda, tüccarlar alacakları mallar için gereken parayı faiz karşılığı borç alıyor ve fuar bitiminde geri ödüyorlardı (Maridaki-Karatza, 2002).

Bizans topraklarında, Venedikliler tarafından bu günkü Tahtakale – Eminönü bölgesinde kurulmuş olan ticaret kolonisi sınırları içerisinde de para değiştirme ve benzeri işleri yapan İtalyanlar bulunmaktaydı. Bunların 12. yüzyılda San Marco Hastanesi'nin bulunduğu bölgede konumlandıkları ve *numularium tabule* olarak adlandırılan tezgahlarda faaliyetlerini yürüttükleri bilinmektedir (Şekil 3.4). Bu

tezgahların bulundukları mekanların güvenlik açısından kapalı mekanlar olabileceği düşünülmektedir (Ağır, 2001).

Şekil 3.4: *Nummularium tabule*nin bulundu bölge (Ağır, 2001)

Geç Bizans (13. yüzyıl ve sonrası) toplumunda profesyonel olarak bankacılık işleriyle uğraşanların yanı sıra, belirli mal varlığına sahip olan tüm sınıfların, devlet memurlarının, toprak sahiplerinin, ruhban sınıfı üyelerinin, tüccarların, zanaatkarların, hatta kölelerin ve köylülerin faiz karşılığı borç para verdiği görülmektedir. *Trapezitai* ise, geç dönem kaynaklarında adlarının çok az geçmesinden anlaşıldığı üzere ekonomik yaşamdaki gerekliliklerini ve varlıklarını kaybetmişlerdi. Dönemin koşullarında *trapezita*ların ortadan kaybolması, 14. yüzyılda İmparatorluk'taki finansal faaliyetlerde varlık gösteren İtalyanların etkisiyle ticari hayatta yaşanan değişime bağlıdır.

Bu yüzyıllarda, çoğunluğu geçici yapılarda faaliyetlerini sürdüren *trapezita*ların yerini, sahip oldukları dükkanları bir banka ofisi gibi işleten daha profesyonel iş adamları almıştır. *Trapezita*ların yerlerini alanlar, adlarına ilk olarak 13. yüzyılın sonlarında rastlanan *bancherius*lardır. *Bancherii*, özellikle 14. yüzyılın sonlarında ve 15. yüzyılda ekonomik hayatın içerisinde etkin hale gelmişler ve içlerinden bazıları tanınan ünlü bankerlere dönüşmüşlerdir. Bu bankerler, modern bankacılığa yakın faaliyetler yürüttükleri işletmelere sahipti (Matschke, 2002).

15. yüzyılın ilk yarısında, Konstantinopolis'te ticaretle uğraşan iki Osmanlı tüccarı ile İoannes Sophianos ve Nikolas Sarantenos adlı tanınmış iki Konstantinopolisli

banker arasında banka işlemleri yürütüldüğü bilinmektedir. 1436 ve 1440 yılları arasında Bizans'ta ticaret yapan Venedikli bir tüccar olan Giacomo Badoer'in hesap defteri kayıtları sayesinde ulaştığımız bu bilgilere göre Badoer'in iş yaptığı Türkler'den ikisi ile Sophianos ve Sarentenos arasında alışverişi yapılan malların ödemeleri için bazı banka işlemleri gerçekleşmekteydi (Necipoğlu,1999).

İtalyanların ticari faaliyetlerinin bir diğer etkisi de Konstantinopolis'teki ticari merkezin Haliç'in kıyılarına ve Galata'ya taşınmasıdır. Geç 14. Yüzyılda Rus seyyahlar, Galata'yla da ticari bağlantıyı sağlayan iskelenin yakınlarında büyük bir bazilika-çarşının varlığından bahsetmektedirler. Seyyahların tariflerinden anlaşıldığı kadarıyla bu yapı günümüzdeki Mısır Çarşısı yakınlarında bulunmaktaydı (Mango, 2000). Ticaretle birlikte bankacılık faaliyetlerinin de bu kıyılara ve buradaki yapılara kaydığı düşünülebilir.

15. yüzyılda Venediklilerin Bizans ile gerçekleştirdiği uzun mesafe ticaretinin de etkisiyle Bizanslı devlet memurları batıdaki tüccarlar ve bankerlerle finansal faaliyetlere girişmişlerdi. Kurulan ilişkiler sonucu, bu memurların önde gelenleri değerli eşyalarını ve sermayelerini Venedik şehirlerindeki bankalarda saklamaya başlamışlardır (Matschke, 2002). Ancak Bizans İmparatorluğu'nda para karşılığı emanet hizmeti veren banka benzeri yapıların varlığına ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Konstantinopolis'in karşı yakasındaki, elverişli liman bir liman bölgesine sahip Galata Yarımadası her zaman (Bizans öncesinde ve sonrasında) bu bölgede ticaret yapan yabancılar için tercih edilen bir yer olmuştur. 13. yüzyılın sonunda Cenovalıların Galata'ya (Şekil 3.5) yerleşerek burayı bir ticaret kolonisi şehrine dönüştürmesi, Galata'yı yüzyıllar boyu sürecek bir dış ticaret merkezi konumuna taşımıştır. 1337 yılına ait gümrük vergileri kayıtlarına göre Galata'nın ödediği gümrük vergisi Konstantinopolis'in ödediğinin yaklaşık altı katıdır (Üstdiken, 2000). Bu ticari canlılığın, bankerlik yapanlar için de bir çekim etkisi oluşturması kaçınılmazdır.

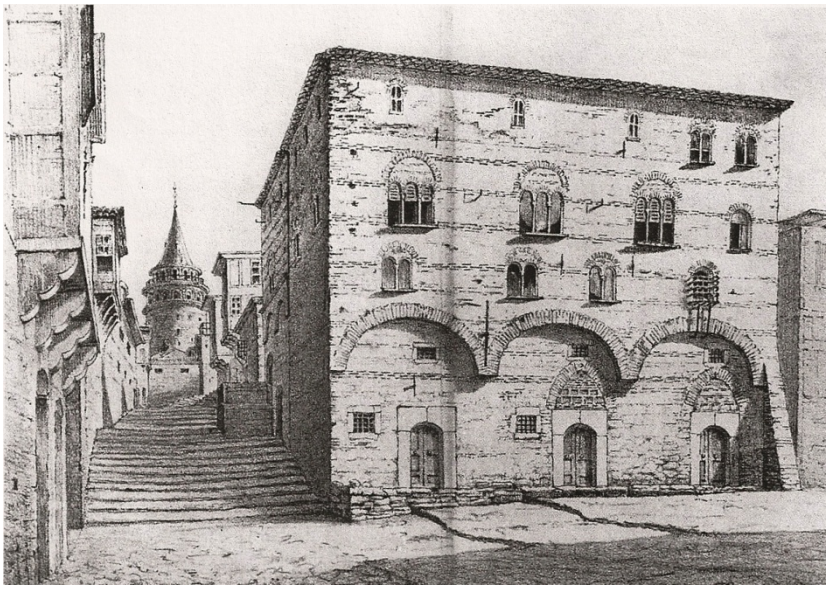

Şekil 3.5: Galata Haritası (www.istanbul.gov.tr)

Galata'nın finansal aktörleri arasında Cenovalıların yanı sıra, 4. yüzyıldan beri İstanbul ve çevresinde varlıkları bilinen ve Pera'daki Stenum'da yaşayan Yahudiler de bulunmaktadır (Molho, 2003).

Galata'da bankacılık faaliyetleri için mekan oluşturabilecek iki yapı akla gelmektedir. Bunlardan birincisi sağlam duvarları ve gözcüleriyle Galata Kulesi'dir. Fransa'da Tapınak Şövalyeleri tarafından inşa ettirilen Le Temple'ın kulesinin önce hazine için bir kasa sonra da zindan olarak kullanılması gibi, zindan fonksiyonuna sahip olduğu bilinen Galata kulesinin de Galata bölgesinde ticaretle uğraşanlar için bir kasa görevi görmüş olduğu düşünülebilir.

Bir diğer yapı ise Palazzo del Comune'dir (Şekil 3.6). Galata şehrinin idari işlerinin yürütüldüğü ve kent meclisinin toplandığı yapı 13. yüzyıl sonu ya da 14. yüzyıl başına tarihlenmektedir. Yapının zemin katında kubbeli üç oda, üst iki katında ise geniş odalar yer almaktaydı (Müller-Wiener, 2002). Anavatan Cenova'nın *palazzo publico*su olan Palazzo di san Giorgio gibi, Palazzo del Comune de kent ve liman için yönetim merkezi olmanın yanı sıra kentteki tüccar-bankerlerin işbirlikleri kurmak ya da bilgi alışverişinde bulunmak için bir araya geldiği bir yapı olabilir.

Şekil 3.6: Palazzo del Comune (Müller-Wiener, 2002)

3.2 Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl öncesinde bankacılık faaliyetleri ve bu faaliyetlerin gerçekleştiği yapılar

Banka kavramı, Avrupa'da ortaya çıkmış ve Avrupa ekonomik sistemi içerisinde gelişerek günümüzdeki halini almıştır. Ortaçağ Avrupa'sında yürürlükte olan, bölgesel feodal hakimiyetin dışında kalan alanlar, örneğin kentler, gelişen ticaretle birlikte kapitalist sistemin ortaya çıkmasına ve sonrasında endüstri devrimine olanak sağlamıştır. Tarihte her zaman ticaretle birlikte var olagelmiş bankacılık faaliyetleri de bu süreçte şekillenmiştir ve günümüzdeki bankaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise bankalar, Avrupa'daki gibi süreç sonunda değil 19. yüzyılda dış etkilerle kurulmuştur. Bunun nedeni Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik siyasi ve ekonomik sisteminin Avrupa'nınkinden farklı olmasıdır. İlk bankaların kurulması öncesinde İmparatorlukta bankacılık faaliyetleri yürütülüyor olmasına rağmen, devletin her türlü ekonomik sınıf ve faaliyet üzerinde denetim sahibi olduğu ekonomik sistem ve dini yasaklamalar, bankaların ortaya çıkmasında en önemli iki engeli oluşturmuşlardır.

3.2.1 19. yüzyıl öncesinde ekonomik yapı ve bankacılık faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik dönemdeki ekonomik yapısı ve bu sistemi oluşturan temel ilkeler, eski çağlardan beri Yakın Doğu'da hüküm sürmüş olan devletlerin sahip olduğu geleneksel bir devlet ve toplum görüşüyle şekillenmiştir

(İnalcık, 1969). Osmanlı İmparatorluğu'nu şekillendiren bu geleneksel devlet görüşünde, devletin var olması Tanrısaldır ve bunun için topluma ihtiyaç duymaz; toplum, devletin var olması için bir ekonomik çıkar sınıfı oluşturmaz (Berkes, 2003). Tanrı tarafından seçilmiş olan hükümdar, toprak üzerinde sorgusuz bir mülkiyet hakkına ve dolayısıyla topraklarında yaşayanlar üzerinde denetim hakkına sahiptir.

Osmanlı'da toprak mülkiyetinin devlete ait olması, merkezi devlet için tehdit oluşturabilecek güçlerin, örneğin toprağa bağlı varlıklı bir aristokrasinin, ortaya çıkmasını engellemiştir. Toprak mülkiyeti, imparatorluğun kuruluşundan itibaren, yerel güçler ve merkezi devlet arasında önemli bir mücadele alanı oluşturmuştur. Zaman zaman yerel güçler lehine dönen bu mücadelede 15. ve 16. yüzyıllarda alınan önlemlerle İmparatorluk topraklarının büyük çoğunluğu devlet mülkü haline getirilmiştir. 16. yüzyıl (19. yüzyıla kadar) merkezi devletin en güçlü olduğu dönemdir (Pamuk, 1990).

İmparatorluğun kuruluşundan itibaren uygulamaya çalıştığı, 16. yüzyılda doruk noktasına ulaşan ve yıkılışına kadar bozulmamasına uğraştığı ancak çeşitli değişimler geçiren ekonomik sistem ve politikalar, padişaha ait olan güçlü merkezi devletin varlığının sürdürülmesine ve bu varlığa tehdit oluşturabilecek herhangi bir yapının engellenmesine yöneliktir. Dini, siyasi ya da kültürel olarak pek çok kavram padişahın mutlak egemenliğini meşrulaştırmak ve devamlılığını sağlamak için araç olarak kullanılmıştır ancak Yavuz Cezar (2000) Osmanlı iktidarının aslı kaynağının para (zenginlik) ve onun sağladığı güç olduğunu öne sürmektedir. Bu yönden bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının, gücü getiren zenginliğin merkezden başka ellerde toplanması olasılığını en aza indiren ve zenginliğin sürekli denetim altında tutulduğu bir sistem olduğu söylenebilir.

3.2.1.1 Toplumsal sınıflar

Osmanlı İmparatorluğu'nda toplum iki ana sınıftan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi devlet otoritesini temsil eden, askerler ve din adamlarından oluşan yönetici sınıftır. Hem yöneticilik hem de askerlik görevini üstlenen Kapıkulları (askeri sınıf), devletten maaş alıyor ve vergi vermiyorlardı (İnalcık, 1969). İmparatorluğun en ayrıcalıklıları sınıfı da olsalar, kökenlerinden koparılmış devşirmeler olmaları nedeniyle padişaha koşut bir güç haline gelmeleri mümkün değildi. Bunun yanı sıra, Kapıkullarına uygulanan müsadere sistemiyle, görevleri boyunca elde ettikleri

servetleri görevleri bittiğinde ya da öldüklerinde tekrar iç hazineye aktarılıyor, böylece servetlerini kuşaktan kuşağa aktarmaları önleniyordu (Cezar, 2000).

Diğer toplumsal sınıf ise reayadır. Reaya, İmparatorluktaki kentsel ve tarımsal üretimi ve ticareti gerçekleştiren ve vergi veren kesimdir. Reaya'nın büyük bölümü kırsalda yaşamakta ve tarımsal üretimi gerçekleştirmekteydi. Kırsalda yaşayan reayanın bir bölümünü de göçebeler oluşturmaktadır. Kırsal kesimdeki üretici reaya, tımar sistemi içerisindeki topraklarda aileler halinde tarımsal üretimi gerçekleştirmekte ve elde ettiği ürünün bir kısmını vergi olarak vermekteydi. Kentlerde yaşayan reaya ise kentsel üretimi gerçekleştiren zanaatkarlar ve tüccarlık, tefecilik gibi faaliyetlerle uğraşanlardan oluşmaktaydı. Kentsel üretimi gerçekleştiren zanaatkarlar lonca sistemi içerisinde yer alıyordu (Pamuk, 1990).

3.2.1.2 Tımar Sistemi

Tımar sistemi, "Büyük kısmı mahsul olarak toplanmakta olan vergi gelirlerinin nakli, paraya çevrilmesi, merkezi devlet hazinesinde toplanarak oradan devlet görevlilerine dağıtılmasının güçlüğü karşısında, bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsili salahiyeti ile birlikte vergi kaynaklarının tahsisi" anlamına gelmektedir (Barkan, 1970). Tımar sisteminde, fethedilerek ya da özel mülkiyetten çıkarılarak devlet malı haline getirilen toprak parçaları bölümlere ayrılır, padişaha ve yüksek devlet memurlarına tahsis edilenlerin dışındakiler sipahilere dağıtılırdı. Tımar sahipleri, hem üretimin ve ticaretin düzgün bir şekilde işlemesini hem de savaş zamanında, orduya silahlı ve zırhlı asker sağlamakla yükümlüydü (Pamuk, 1990).

Tımar sistemi, merkezi devletin gücünü koruyacak sistemlerin en önemlilerinden biridir. Bu sistemle İmparatorluk topraklarındaki üretimsel, vergisel ve askeri kaynakların hem yerel kişilerce bir düzen içerisinde işlemesi sağlanıyor hem de her zaman için merkezi devletin ihtiyaçları doğrultusunda kontrol altında tutulmuş oluyordu (Cezar, 2000). Buna ek olarak, tıpkı kapıkulları gibi, tımar sahipleri, sahip oldukları topraklar üzerinde hayatta oldukları ve görevleri devam ettiği süre boyunca kullanım hakkına sahip oluyordu (Genç, 2000). Böylece merkezi devlet karşısında bir toprak aristokrasisinin oluşması önlenmiş oluyordu.

3.2.1.3 Loncalar

Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı mesleğe sahip kentsel üreticinin bir araya gelerek oluşturduğu meslek örgütleri olan loncalar üretimin denetlenmesi, hammaddelerin sağlaması ve malların dağıtımı gibi görevler üstlenmiştir. Geleneklerle şekillenmiş kurallarla kentsel üretimi yöneten loncalar, kendi içlerinde yer alan üreticileri korur ve aralarında denge sağlarken kar amacı gözetilmesini engelleyen tekelci bir yapı kurmuş oluyordu (Pamuk, 1990).

Loncalar, devlet tarafından destekleniyor ve geleneksel lonca kurallarının korunmasına önem veriliyordu. Devletin loncalara verdiği destekte, sarayın ve kentlerin tüketim ihtiyacının karşılanmasında ve malların fiyat ve kalitesinde istikrarın sağlanması amacı önemli rol oynuyordu. Devlet tarafından verilen desteğin yanı sıra, loncaların denetim altında tutuğu da görülmektedir. Önceleri daha bağımsız ve güçlü olan loncaların merkezi devletin güçlenmesiyle bu özelliklerini kaybettikleri görülmektedir (İnalcık, 2003). Bu politikalar, Osmanlı İmparatorluğunda burjuvazinin gelişmesini engellemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tımar düzeni ve lonca örgütlenmesi sayesinde devlet, topraklarındaki üretim faaliyetlerinin tümünü, hem kırsal tarım üretimini hem de kentsel meta üretimini, denetimi altına almış bulunmaktaydı. Üreticiden vergiyi toplayan askeri sınıfın ise zenginliği kendi elinde tutması, müsadere uygulaması ile engellenmiş bulunuyordu. Ancak, Osmanlı'nın sıkı sıkıya uygulamaya çalıştığı, özel mülkiyet ve özel ellerde servet birikimi engelleyen sistem içerisinde bazı ayrıcalıklara sahip olan meslek grupları ve kurumlar yer almaktadır. Bunlar tüccarlar, sarraflar (tefeciler) ve vakıflardır.

3.2.1.4 Tüccarlar ve Sarraflar

Tüccarlar, bölgelerarası ve uluslararası ticaretle uğraşan, bir bölgeden aldığını başka bir yerde satan kişilerdi. Tüccarlar yaptıkları ticaretin çeşidine göre belli loncalar altında örgütlenmiş olmalarına rağmen zanaatkarların uydukları katı kurallardan muaflardı. Böylece kentsel ve tarımsal üretim yapanlar üretim yöntemlerini değiştirmekte özgür olmadığı halde, tüccarlar kapitalist düşünceye uygun hareket edebiliyorlardı. Tüccarlara sağlanan serbestlik bankerlik ve para değiştiricilik faaliyetleriyle uğraşan sarraflar için de geçerliydi. Özellikle, başkentin, sarayın ve ordunun gereksinimleri söz konusu olduğuna tüccarlar daha fazla ayrıcalığa sahip

oluyordu. Aynı durum yüksek devlet memurları ve devletin kendisinin kredi ihtiyacı söz konusu olduğunda sarraflar için de geçerliydi (İnalcık, 1969).

Tüccarların ve sarrafların sahip oldukları bu ayrıcalıklar da sınırlıydı. Yüksek devlet memurlarının yanında İmparatorluk içindeki en büyük servetlere sahip olan tüccarlar ve sarraflar da tıpkı yönetici sınıf gibi müsadereye uğrayabiliyordu. Bir tüccarın daha fazla kar edebilmek için çeşitli yollara başvurması (fazla kar edebilmek amacıyla elindeki malları stoklaması, kent pazarları yerine yabancı tüccarlara satması v.b) ya da sarrafların halkın ya da lonca üyelerinin tepkilerini alması müsadere uygulaması için sebep oluşturmaktaydı (Pamuk, 1990).

3.2.1.5 Vakıflar

Osmanlı İmparatorluğu'nun özel mülkiyeti sınırlandıran yapısı içerisinde vakıflar, özel mülkiyeti elde tutabilme ve ardıllara aktarabilmeyi sağlayan kurumlardı. Esasında, vakıflar, kamu hizmeti ve hayır işleri gerçekleştirilerek tanrının sevgisini kazanma gibi dini bir amaçla kurulmaktaydı. Bu amaçla vakıflar tarafından kurulan okul, hastane, aşevi gibi kurumlar sosyal hayatta, bedestenler, hanlar gibi yapılarla ekonomik hayatta örgütlenmeyi ve kalkınmayı sağlamıştır (Çizakça, 2006). Vakıfların özel mülkü koruma altına almadaki rolü ise, hayır amacıyla vakfedilen malların, dini olarak artık tanrının malı haline gelmesi ve kimse tarafından el konulamaması özelliğidir. Ancak, sahip olduğu özel servetini vakfeden kurucu, vakıf mallarından elde edilen gelirin bir kısmını kendi ve ailesi için alıyor ve bu hakkını ardıllarına devredebiliyordu (Çizakça, 2000).

Vakıf kurumu, özellikle görev sürelerinin bitmesiyle servetleri geri alınan üst düzey devlet adamları için servetlerini çocuklarına aktarmanın yoluydu. Bunun yanı sıra, hayır amacı taşıyan bir iş için sultan tarafından devlet adamlarına geniş toprak parçaları bağışlanır, bunlar vakıf haline getirilir ve elde edilen gelir hakkı kuşaktan kuşağa aktarılırdı (İnalcık, 2003). Ancak, bu vakıflar da devlet denetimine alınmaya çalışılmıştır. Örneğin, merkezi devlet eğiliminin çok güçlü olduğu II. Mehmet dönemindeki Anadolu'da ortaya çıkan vakıf arazilerine el konulmuştur (Pamuk, 1990).

Vakıflar, devlet adamlarının olduğu kadar sultanların ve hanedan mensuplarının da servetlerinin meşrulaştırılması koruma altına alınmasını sağlamaktaydı. Bu vakıflar imparatorluktaki en önemli vakıf grubunu oluşturmaktaydı. Çok sayıda kamusal yapı

bu vakıflar tarafından inşa ettirilmekte ve bu yapılardan elde edilen gelirin inşa ettirenlerin ardıllarına kalması sağlanmaktaydı (Cezar, 2000).

3.2.1.6 İaşe

Osmanlı ekonomik sisteminin, bu sosyo-ekonomik sınıfların ve kurumların, özellikle hem kentsel ve kırsal üreticilerin hem de üretilen malların dağıtımını sağlayan tüccarların faaliyetlerini düzenleyen önemli bir özelliği daha vardır. Osmanlı devleti için hem üretimde hem de ticarette esas olan İmparatorluğun iaşesinin sağlanması yani "devletin ve toplumun bütün katmanlarının ihtiyaçlarını karşılamak"tır (Genç, 2000). Özellikle sarayın ve ordunun iaşesi en önemli konudur. Bu görüş, hem üreticinin ve tüccarın kar amacını ikinci plana atmakta hem de dış ticareti şekillendirmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın uyguladığı "ithal ettiğinden fazlasını ihraç ederek bir ülkenin milli servetini arttırması" (Pamuk, 1990) olarak özetlenebilecek olan merkantilist anlayışın tam tersine ihracatı kısıtlarken ithalatı teşvik ediyordu.

3.2.1.7 Bankacılık faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelenekselci mutlak hakimiyet görüşü ve siyasi gücün ekonomik güçle bağdaştırılması klasik dönemde ve öncesinde İmparatorluktaki sosyo-ekonomik sınıfları ve kurumları yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi şekillendirmiştir. İlk Çağ toplumlarında ve sonrasında Avrupa'da bankacılık faaliyetlerinin izlediği gelişim göz önüne alındığında (çeşitli faaliyetler sonucu özel kişilerin elinde büyük servetler birikmesi, bu servetlerin kar öncelikli ticari faaliyetlerde kullanılması, ticaretle birlikte ortaya çıkan ihtiyaçlara cevap vermek üzere bankacılık faaliyetlerinin yürütülmesi ve bankacılık faaliyetlerinin özelleşmiş bir meslek alanı haline gelmesi), "Toprak, emek ve kapital üzerinde mümkün olabildiği ölçüde kontrolü elinde bulundurmaya çalışmak" (Genç, 2000) politikasının geçerli olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir sürecin mümkün olmadığı görülmektedir.

Ekonomik yapının yanı sıra bankacılığın en önemli araçlarından biri olan faizin dinen yasak olması bu süreci etkileyen bir diğer etkendir. Osmanlı İmparatorluğu'nda faiz yasağının, kredi kurumlarının gelişmesi engelleyen ciddi bir engel olduğu düşünülmektedir. Ancak, ortaçağda, Hıristiyan ya da Müslüman tüm Akdeniz toplumlarında faiz ve tefeciliğin yasak olduğu bilinmektedir. Bu yasak

Avrupa'da ve diğer Müslüman toplumlarda olduğu gibi, Osmanlı'da da tebaa arasındaki kredi ilişkilerinin gelişmesini engelleyememiş, devlet tarafından da İslam Hukuk yasalarına uygun hale getirilen başka araç ve yöntemler geliştirilmiştir (Pamuk, 2007).

Tarih boyunca, tefeci, sarraf ya da banker gibi çeşitli isimlerle anılan, ihtiyacı olanlara faiz karşılığı borç verme işini meslek edinmiş kişiler Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde, faiz yasağına rağmen var olmuşlar ve köylülerin, yüksek devlet memurlarının ve hatta devletin kendisinin borç para ihtiyacını karşılamışlardır. Dilimizde, özellikle Osmanlı döneminde bankacılık faaliyetleri ile uğraşanlar için kullanılan *sarraf* sözcüğünün Anadolu Selçukluları'ndan gelmiş olduğu bilinmektedir. O dönemde de para bozmak, para değiştirmek, para alıp-satmak gibi para ile ilgili her türlü işlemi gerçekleştiren kişiler için kullanılmaktadır (Merçil 2001). Küçük şehirlerde ya da kırsal kesimde ise sarrafların yerini az ya da çok kişisel servet sahibi (kredi faaliyetlerini meslek edinmemiş) herhangi biri alabilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda kredi faaliyetlerinin yoğunluğunun, kentlerin büyüklüğü, kentler arasında ya da kentler ile kırsal arasındaki ticaret ağının gelişmişliği ve gelişmiş ticaret ağıyla birlikte ortaya çıkan yaygın para kullanımı ile orantılı olduğu görülür. Kentlerin küçük olarak nitelenebileceği, ulaşım ağının sınırlı olması dolayısıyla ancak bir kent ve çevresindeki birkaç köyü kapsayan, yerel nitelikli bir ticaret ağından bahsedilebilen 15. yüzyılda (İnalcık, 2003) bir kredi ağından söz etmek zordur. Ancak, kentlerde kredi kullanımının ekonomik hayatın bir parçası olduğu görülmektedir.

15. yüzyılında Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentlerinden biri olan Bursa'da, kadılar tarafından tutulan ve ölmüş kişilerin servetlerini gösteren tereke kayıtları, kredi işlemleriyle uğraşanların ve sarrafların kentin en zenginleri arasında yer aldığını göstermekte (İnalcık, 2003) ve böylece kentlerde kredi kullanımının oldukça yaygın olduğunu da ortaya koymaktadır. İstanbul'da ise, fetih öncesinde Bizans topraklarında ticaret yapan Türk tüccarların Konstantinopolis'in ünlü bankerleriyle çeşitli bankacılık işlemleri gerçekleştiği bilinmektedir. (Necipoğlu, 1999). Haydar Kazgan (1995a) da, Osmanlı Devleti'nin, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren, ortaya çıkan kamusal ve askeri finansman ihtiyacı karşısında, 8. yüzyıldan beri bankacılık alanında önemli faaliyetler yürüten Galata'daki sarraflara başvurduğunu

belirtmektedir. Bizans döneminde Cenevizlilere tanınan ayrıcalıkla yürütülen bankacılık faaliyetlerinin şehrin fethinden sonra da bazı kısıtlamalarla birlikte devam etmesine izin verilmiştir. Yavuz Sultan Selim de Çaldıran Seferi'ni finanse edebilmek için Yahudi bir sarraftan borç almıştır (Ulutan, 1957) Bu dönemde İstanbul'da, köşe başlarında açtıkları tezgahlarda para değiştiricilik ve komisyonculuk gibi faaliyetlerde bulunan sarraflara rastlanmaktadır (Sevgen, 1969).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, sarrafların yanı sıra para vakıflarının da belli sınırlar içerisinde faiz uygulamasına izin verilmiştir (Genç, 2000). Para vakıflarının kurulmasıyla bireysel çalışan sarraflara kurumsal bir alternatif ortaya çıkmış, özellikle de küçük üreticilerin ve düşük gelirli kimselerin kredi ihtiyacı için önemli bir çözüm sunmuşlardır. Para vakıflarının diğer vakıflardan farkı, vakfedilenin taşınmaz mülk değil nakit olmasıdır. Bu nakit hayır işlerinde kullanıldığı gibi, kredi verilerek işletilebiliyordu. İlk kurulduklarında, faiz uygulamaları nedeniyle dini olarak uygun olup olmadıkları büyük tartışmalara neden olmuşsa da 15. yüzyılın başlarında para vakıflarının varlığı Osmanlı mahkemelerince onaylanmıştır (Mandaville, 1979).

Para vakıfları, tıpkı diğer vakıflar gibi, kuruluşu ve idare şartları kadı tarafından onaylandıktan sonra bir mütevelli heyeti tarafından yürütülen kuruluşlardır. Tüm borç ve tahsilat işlemleri kayıt altında tutulmakta ve kadılar tarafından kontrol edilmektedir. Borçların verilmesi ve tahsil edilmesi gibi işler mütevelli heyeti tarafından yürütülmekle birlikte, vakfın büyüklüğüne göre katip ya da cabi olarak isimlendirilen, vakıf için maaşlı olarak çalışan kişiler de vakıf işlerini yürütmeye yardımcı olmaktadırlar (Çiftçi, 2004)

Para vakıfları verdikleri borç karşılığında doğrudan faiz almıyorlardı. Bir vakıf elindeki nakiti, ihtiyacı olanlara evlerinin ya da diğer taşınmazlarının ipoteği karşılığında borç verirdi. İpotek edilen mülk, borçludan vakfa geçer, borçlu kişi mülkünde ikamet etmeye devam eder ve vakfa borç süresi boyunca kira öderdi. Borç bitince mülk, sahibine geri verilir ve bu süre içerisinde alınan kira da vakfın kazancını oluştururdu. Eğer borç ödenmezse vakıf mülkü elinde tutmaya devam ederdi (Çizakça, 1993).

16. yüzyılda kırsal ve kentsel üretimin artması, kırsal ve kentsel üreticilerin arasında kurulan ticaret ağı ve para kullanımının yaygınlaşması canlı bir kredi ağının da

gelişmesine yol açmıştır. (Pamuk, 1999b). Ancak henüz bu yüzyılda Anadolu kentlerinde sarraf olarak adlandırılabilecek kredi verme faaliyetini meslek olarak yapan kimselere pek rastlanmamaktadır. Bunun yerine, asker ya da köylü, kadın ya da erkek, Müslüman ya da gayrimüslim fark etmeksizin, sermaye sahibi olan kişilerin sahip oldukları paranın çoğunu faiz karşılığı borç vererek işlettikleri ve zenginliklerini arttırdıkları görülmektedir (Faroqhi, 2004).

Kayseri, Trabzon, Amasya ve Karaman gibi kentlerdeki 16. yüzyıla ait mahkeme kayıtları incelendiğinde, pek çok borç anlaşmalarına rastlanmaktadır. 15. yüzyılda olduğu gibi bu yüzyılda da sermaye sahibi pek çok kişinin parasını faiz yoluyla arttırdığı görülmektedir ve bu kişilerin çoğunluğu Müslümanlardan oluşmaktadır (Jennings, 1973). Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla verilen borç para karşılığında faiz alınabilmesi için yün ya da kumaş satımı gibi çeşitli oyunlara başvurulmaktaydı. Örneğin, verilen borç paranın faizine denk gelen değerde yün ya da kumaş, borç veren kişi tarafından alacaklıya satılıyormuş gibi gösteriliyor, borç geri ödenirken yünün ya da kumaşın parası da tahsil ediliyordu (Pamuk, 1999a). Bir diğer yöntem ise para vakıflarında görüldüğü gibi, borç veren ve alan arasında verilen borca karşılık bir dükkan ya da ev gibi taşınmaz bir malın el değiştirmesi ve borç verenin borcu bitene kadar borçludan kira alması ve borcu bitince malını geri vermesiydi (Gerber, 1981).

Bu yüzyılda canlanan ekonomi ve yaygınlaşan para kullanımı, kredi ihtiyacı ile birlikte para vakıflarının faaliyetlerini ve buna bağlı olarak Osmanlı ekonomik sistemi içerisindeki önemini de arttırmıştır (Çiftçi, 2004). Para vakıflarında sayısal olarak da bir artış görülmektedir. 16. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde İstanbul'da para vakıflarının sayısı diğer vakıflardan çok daha fazladır (Mandaville, 1979). Osmanlı'daki para vakıfları, kredi mekanizmasını bir bakıma kurumsallaştıran yapılar olmalarına rağmen bir bankaya dönüşememişlerdir. Murat Çizakça (2001) benzer şekilde işleyen Napoli'deki Monti di Pieta ile para vakıflarını karşılaştırarak, para vakıflarının faiz yasağının gevşetilmemesi ya da tamamen kaldırılmaması nedeniyle gibi bankalaşamamış ve küçük tüketici kredisi sağlayan kuruluşlar olarak kalmış olduklarını belirtmektedir.

16. yüzyılın son çeyreğine kadar fetihlerinde olumlu etkisiyle maliyesi güçlü olan Osmanlı devleti, uzun ve büyük ölçekli kredi almaya ihtiyaç duymamıştı. Bu dönemde, İltizam sistemi bir çeşit kısa vadeli borçlanma aracı olarak kullanılmış ve

gerekli hallerde nakit ihtiyacını karşılamıştı. Ancak yüzyılın ikinci yarısında mali güçlükler belirmeye başlayınca, devlet başka bir kısa vadeli borç bulma yoluna gitti. Bu borçlar, yüksek kademeli devlet görevlileri ya da şehzadeler aracılığıyla, bu kişilerin parasal kaynaklarını da işleten Yahudi sarraflardan sağlanıyordu (Pamuk, 1999a). Sonraki yüzyıllarda hem Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sisteminin değişmesi hem de devlet maliyesinin kötüleşmesi kredi ihtiyacını arttırmış ve sarrafların önemli bir konuma gelmesini sağlamıştır.

3.2.1.8 Ekonomik yapıların değişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sistemini oluşturan temel yapılar 16. yüzyıl sonlarında değişmeye başlamıştır. İnalcık'a (2003) göre 1590 sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda öncekinden farklı yeni bir dönemdir ve bu farklılaşmanın nedeni Avrupa'nın ekonomisinin kapitalistleşmeyle başlayan yükselişi ve bunun Osmanlı topraklarındaki etkileridir. Ancak bu dönemde Avrupa ile kurulan ekonomik ilişkiler büyük bir dönüşüme neden olabilecek kadar güçlü değildir (Faroqhi, 2009). Bir diğer görüş ise değişimin Osmanlı ekonomisinin parasallaşmasıyla başladığıdır (Toprak, 2009).

Osmanlı ekonomisinin parasallaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri, siyasi ve ekonomik açıdan en parlak dönemini oluşturan 16. yüzyıldaki nüfus ve buna bağlı olarak kırsal kesimdeki tarım faaliyetleri artmasıyla ilişkilendirilebilir. Tarımsal üretimdeki artış, hem kentlerdeki tarımsal faaliyetlerin azalmasına ve kentlilerin kentsel üretime ağırlık vermesine hem de kentler ve kırsal arasındaki ilişkilerin artmasına sebep olmuş, böylece uzak ya da yakın mesafeli ticaret artmış ve para kullanımının yaygınlaşmıştı (Faroqhi, 2006).

İmparatorluğun her açıdan en yüksek seviyesine ulaştığı 16. yüzyılın sonunda askeri başarıların sona ermesi, bu yüzyılda yaşanan sürecini tersine çevirmiştir. Artık fetihlerle yeni toprakların ve ganimetler elde edilememesi iki önemli soruna neden olmuştur. Bunlardan birincisi, artan nüfusun ihtiyacını karşılayacak yeni tarım alanları yaratılamamış olmasıdır. Bu nedenle tarımsal üretim ancak kırsal kesimin kendisine yeter düzeyde kalmış, hammadde sıkıntısı nedeniyle kentsel üretim azalmış ve kentler ve kırsal arasındaki ticari ilişkiler kesintiye uğramıştı. İkincisi ise, İmparatorluğa değerli maden girişinin olmaması nedeniyle parasallaşmış olan ekonominin artan para ihtiyacının karşılanamamasıdır (Pamuk, 1990).

Osmanlı ekonomisinin parasallaşması Osmanlı'nın klasik dönemdeki parasal olmayan toprak düzenini, kar odaklı olmayan ve lonca denetimindeki kentsel üretimi ve yine karın iaşe amacının arkasında kaldığı ticareti dönüştürerek kapitalistleştirmeye başlamıştır (Toprak, 2009). Bu, 16. yüzyılın sonlarında Osmanlının klasik sisteminin çözülmeye başladığı anlamına gelmektedir.

3.2.1.9 İltizam

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik sisteminde yaşanan değişimlerin en başında tımar düzeninin değişimi gelmektedir. 16. yüzyıl sonunda Osmanlı devletinin tımar sisteminden vazgeçmesinin hem askeri hem de ekonomik sebepleri vardır. Bir yandan tımar düzeni ile sağlanan askeri gücün (sipahilerin) öneminin azalması öte yandan devletin artan parasal ihtiyacını karşılamak üzere vergiyi doğrudan kendinde toplama isteği nedenleriyle iltizam sistemi uygulanmaya başlamıştır. Önceleri kentsel üretim ve ticaretin vergilenmesinde kullanılan bu sistem yaygınlaştırılmış ve tarımsal üretimi de içine alarak tüm vergileri toplamada kullanılmıştır. İltizam sistemine göre, vergi kaynaklarını devlet tarafından açık arttırmaya çıkarılmakta, açık arttırmayı kazanan kişiler de, devlete ödedikleri belli miktar nakit karşılığında belli bir vergi kaynağından vergileri toplama hakkına sahip olmaktaydı. (Pamuk, 2007).

3.2.1.10 Malikane

İltizam sisteminde belli kaynaklardan vergi toplama hakkı belli süreler için veriliyordu ve bu süre içerisinde iltizama sahip olanların en baştaki amacı mümkün olduğunca fazla kar elde edebilmekti. Bu amaç, hem üretimi hem de ekonomiyi olumsuz yönde etkilediğinden, olumsuz şartları ortadan kaldırmak üzere, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ve 18. yüzyılda iltizamlar, vergi toplama hakları ömür boyu devam edecek şekilde verilmeye başlandı. İltizam sisteminin değiştirilmiş hali olan, malikane adı verilen bu sistemde hem devletin bir seferde aldığı nakit miktarı arttırılmış hem de vergi toplama hakkını ömür boyu elinde tutacak kişinin (mültezim) vergi kaynağını kendi çıkarı doğrultusunda daha verimli hale getirmesi sağlanmış oluyordu (Genç, 2000).

3.2.1.11 Devletin merkezi gücünün azalması

17. ve 18. yüzyıllarda iltizam sistemi ve devamında malikane sisteminin uygulanması, devletin İmparatorluk toprakları üzerindeki merkezi gücünün azalmasına ve topladıkları vergilerle zenginleşip güçlenen ve vergi kaynakları üzerinde hakimiyet kuran unsurların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Faroqhi'nin (2009) adlandırdığı üzere bu, ekonomik sistemde bir "ademi merkezileşme"dir. 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanan tarımsal üretimdeki bunalımlar, halk ayaklanmaları ve kaybedilen savaşların getirdiği ekonomik yükler gibi olumsuz koşullar devleti mali, siyasi ve askeri açıdan daha da zayıflatmış ve güç dengelerinin merkezi devlet aleyhine bozulmasına katkıda bulunmuştur. Yaşanan değişimde 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyılda giderek artan eden, Avrupa'nın merkantilist politikalarının Osmanlı topraklarındaki etkisi de önemli bir paya sahiptir.

Gücünü kaybeden merkezi devletin sıkı denetiminden kurtulan üretim ve ticaret yapıları da değişmeye, kapitalistleşmeye başlamıştır. Mültezimler arasında çoğunlukta olan yönetici sınıf ve askeri sınıf, topladıkları vergiler sayesinde edindikleri zenginliklerini arttırmak amacıyla ticari girişimlerde ya da tefecilik gibi faaliyetlerde bulunmaya başlamıştı (Genç, 2001). Faroqhi'nin (2009) belirttiği gibi, üzerinde söz sahibi oldukları topraklardan daha fazla kazanç etmek isteyen mültezimlerin varlığının yanı sıra hem zenginleşen zümrenin tüketim ihtiyacının artması ve Avrupalı üreticilerin hammadde talepleri tarımı da ticarileştirmişti. Benzer şekilde loncaların, bireysel zenginliklerini arttıran asker, yönetici ya da tüccar sınıfının kontrolüne girmesiyle kentsel üretim lonca sisteminin dışına çıkan, kar amaçlı bir nitelik kazanmıştı (İnalcık, 2003).

16. yüzyıl sonundan 19. yüzyıla kadarki dönemde yaşanan tüm değişimlere rağmen 19. yüzyıl öncesinde, merkezi devletin gücü tamamen kaybolmamış, ne yerel güçler ne de Batılı devletler ve himayeleri altındaki azınlıklar, İmparatorluğun ekonomik ya da siyasi yapılarını dönüştürecek kadar güçlenmemiştir. Ancak bu dönem (17. ve 18. yüzyıllar) 19. yüzyılda yaşanacak olan şiddetli değişimde rol alacak olanların güç kazandığı bir dönemdir. Özellikle 18. yüzyıl, Avrupa'daki ekonomik gelişmelerin Osmanlı'da iyice hissedilmeye başlandığı, Avrupa ile etkileşimin ilk işaretlerinin ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda açıkça görüldüğü bir yüzyıl olarak önemlidir.

3.2.1.12 Ekonomik yapının değişimi sonrasında bankacılık faaliyetleri

Bu yüzyıllarda, bozulan ekonominin ve Osmanlı ekonomik yapısının değişiminin etkileriyle kredi faaliyetleri yaygınlık kazanmış ve krediye duyulan düzenli ihtiyaç sarraflığı örgütlü bir meslek haline getirmiştir. 17. yüzyılda kentler ya da kentler ve kırlar arasındaki ticari ağın zayıflaması kredi ilişkilerini azaltmış olsa da büyük kentlerde sahip oldukları mal varlıklarını faizle borç veren kişilerin oldukça zenginleştiği ve kentin en varlıklı kişileri haline geldiği görülmektedir. Kayseri gibi Anadolu kentlerinde kredi sektörü hala Müslümanların hakimiyetinde (Jennings, 1973) olsa da İstanbul'da, özel kişiler yanı sıra devlete de borç veren Rum ve Yahudi sarraflar, kentin en güçlü sarrafları haline gelmişlerdir (Pamuk, 1999a). Devletin bu yüzyılda da sarraflarla doğrudan bir kredi ilişkisine girdiği görülmemektedir. Ancak bu yüzyılda, bir öncekiyle karşılaştırıldığında, yeni olan "hemen hemen sistemli bir biçimde yönetici sınıf üzerinden yönlendirilen dolaylı bir borçlanma temelinde, kredi mekanizmalarının kurulması"dır (Eldem, 2003).

Devletin borç ihtiyacının karşılanmasının yanı sıra iltizam sisteminde yer alan kefalet zorunluluğu da sarrafların bir kredi kurumu gibi örgütlenmesini sağlamıştır. İltizam usulüne göre, açık arttırmaya katılacak olan kişilerin bir kefil göstermesi gerekliydi ve birine kefil olmuş bir kişi başka birine daha kefil olamıyordu. İltizam usulü yaygınlaştıkça başlarda elinde bir miktar sermayesi bulunan kişilerden oluşan kefillerin büyük şehirlerde, özellikle de İstanbul'da "bir kredi kurumu gibi örgütlenmiş sarraflar" haline gelmiştir (Genç, 2001). Önceleri Yahudilerin etkin olduğu bu tip kredi faaliyetleri, bu dönemde "daha çok iki kişilik ortaklıklar halinde" faaliyet gösteren Ermenilerin tekeline geçmeye başlamıştır ön plana çıkmaya başlamışlardır (Pamuk, 1999a). Hem devletin düzenli nakit ihtiyacı hem de iltizam sistemi nedeniyle sarraflık, zamanla yaygın bir meslek haline gelmiş ve yüzyılın sonunda sarraflar kendi loncalarını kurarak, bu örgüt altında bir araya gelmişlerdir.

17. yüzyıla göre ekonomik faaliyetlerin canlandığı ve devlet maliyesinin kısa süreliğine de olsa istikrar gösterdiği 18. yüzyılda, kentler ve kırlar arasında zayıflamış olan kredi ilişkilerinin tekrar güçlendiği görülmektedir (Pamuk, 1999b). Devlet maliyesinin 18. yüzyılın ilk yarısındaki istikrarlı durumu, 1760'lardan sonra bozulmaya başlamıştı. Mali sıkıntılarla artan para ihtiyacını karşılamak amacıyla, sarraflardan düzenli olarak borç almak sıradan hale gelmişti. Sarraflar, devlete sadece borç vermekle kalmıyor, aynı zamanda padişahların ve saray mensuplarının

kişisel servetlerini ve parasal işlerini de yönetiyorlardı. Böylece sarraflar, Osmanlı devleti maliyesi için bir ihtiyaç haline gelmeye, İmparatorluktaki etki ve güçleri bir hayli artmaya başladı. Öyle ki, devlet için finansal kaynak bulmaktaki becerileri ve bağlantıları sayesinde sarraf loncasının önde gelenlerinden Ermeni sarraflar, çok önemli bir görev olan Darphane-i Amire'nin yöneticiliğine getirildiler (Pamuk, 1999a). Bunun yanında, kendilerine borçlu olan devlet görevlileri sayesinde gelir getirecek mevkiler elde ederek, karşılığında tekrardan devlet görevlilerine kredi sağlıyorlardı. Bu karşılıklı çıkara dayalı ilişki sonucunda sarraflar, "kentin iktisadi kurumları için belirleyici olan bir finansal işleyişin ayrılamaz bir parçası haline geldiler" (Eldem,2003).

3.2.2 19. yüzyıl öncesinde bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar

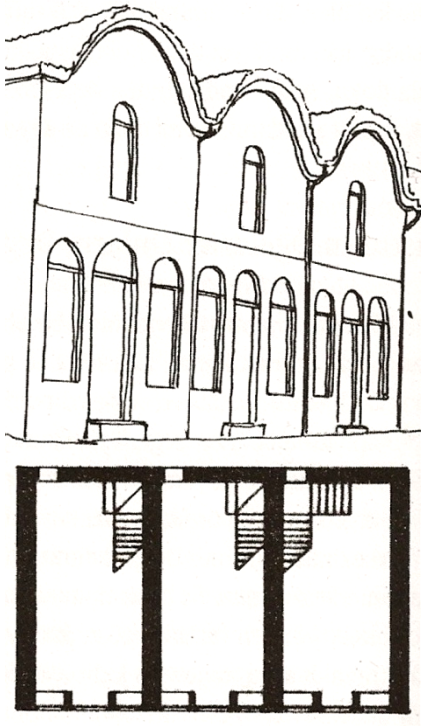
Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıla gelene kadarki süreç içerisinde, hem klasik dönemde hem de klasik yapının çözüldüğü dönemlerde, özellikle kredi anlamında bankacılık faaliyetlerinin tüm engellere rağmen yürütüldüğü görülmektedir. Bankacılık faaliyetlerini yürütenler arasında meslek, cinsiyet ya da din fark etmeksizin toplumun her kesiminden insan yer almaktadır (Jennings, 1973). Bu faaliyetleri meslek olarak icra eden kişiler de özellikle büyük şehirlerde var olmuşlar ve zaman içerisinde daha çok önem kazanmışlardır. Kişilerin yanı sıra para vakıfları da bu faaliyetlerin kurumsal olarak yürüten önemli yapılardır. Şehrin banka kasası görevini ise bedestenler üstlenmişlerdir.

3.2.2.1 Konutlar

Tereke kayıtlarından elde edilen bilgiler sayesinde anlaşılan, belli miktar sermaye biriktirmiş kişilerin bu sermayelerini faiz karşılığı borç vererek işletmesi yakın çevre ile sınırlı kalan ve sistemli şekilde yapılmayan bir faaliyet olduğundan bu işler için kullanılan bir özel yapı da yoktur. Örneğin, dul kalmış kadınların paralarını bu şekilde işlettikleri bilinmektedir (Pamuk, 1999a) ve bu kişilerin bu faaliyeti kendi konutlarında rahatlıkla gerçekleştirmeleri ve bunun için farklı bir mekana ihtiyaç duymamaları olasıdır.

3.2.2.2 Esnaf dükkanları

Mesleği sarraflık olmayan ancak kredi faaliyetleri ile uğraşan zanaatkar ya da tüccar olan kişilerin bu faaliyetleri dükkanlarında (Şekil 3.7) gerçekleştirdiği yine tereke kayıtlarından anlaşılmaktadır. Faroqhi (2003), tereke kayıtlarında karşılaştığı görünüşte bezzaz olan bir esnafı örnek göstermektedir. Dükkanında çok az miktarda pamuk ve ipek bulunan bu bezzazın, hem dükkanındaki kasasının nakitle dolu olması hem de pek çok kişiden alacağının bulunması sarraflıkla uğraştığına işaret etmektedir. Faroqhi, bu durumun tefeciliğin halk arasında hoş karşılanmamasından ileri geldiği yorumunu yapmaktadır. Bunun yanı sıra bir önceki bölümde belirtildiği gibi kredi faaliyetlerinin göstermelik bir mal satışıyla birlikte yürütülmesi de dükkandaki az miktarda malın varlığının bir diğer nedeni olabilir.

Şekil 3.7: Tipik bir dükkan görünüşü ve planı (Cerasi, 1999)

Mal satışı ile birlikte yürütülen kredi faaliyetleri çok yakın bir döneme kadar devam etmiş olabilir. 19. yüzyılda İstanbul'da bulunan İngiliz gezgin White (1846) Eski Bedesten'in devamında yer alan Bit Pazarının çoğu emekli saray görevlileri ya da yeniçerilerden oluşan tüccarlarının sarraflıkla uğraşmakta olduğunu; pahalı elbise, kumaş ya da kürk satışının yanı sıra mal karşılığı faizle para verdiklerini söylemektedir.

3.2.2.3 Panayırlar

Kredi faaliyetlerinin gerçekleştiği bir diğer yer ise 16. yüzyılda ticaret ilişkilerinin artmasıyla ortaya çıkan, zamanla çok geniş bir bölgeden yerli ve yabancı tüccarların bir araya geldiği, yoğun ticari faaliyetlerin yürütüldüğü alanlara dönüşen panayırlardır. Avrupa'da örneklerine rastlandığı üzere, Osmanlı panayırları da, ticaret için sermaye arayan tüccarların, sermaye sahiplerinden kredi bulabildiği alanlardır. Ancak, bu kredi işlemleri küçük boyutlarda kalmış ve Osmanlı panayırları Avrupa'dakiler gibi bankerler ve tüccarlar arasında uluslararası kredi işlemlerinin gerçekleştiği özelleşmiş fuarlara (foires d'exchange) dönüşmemiştir (Faroqhi, 2006).

Kökeninin, bahar ve yaz aylarında ya da hasat zamanlarında düzenlenen şenlikler olduğu düşünülen panayırlar, tarihte dini, siyasi ya da ekonomik çeşitli amaçlarla düzenlenmiş olup zaman içerisinde tamamen ticari işlev kazanmış ve ticaret yollarının kesiştiği alanlar ve kent meydanlarında düzenlenmeye başlamıştır (Şen, 1996). Anadolu'da Osmanlılardan önce hem Selçuklularda hem de Bizans'ta panayırların kurulduğu görülür. Cahen (2001), 13. yüzyıl'ın başlarında Sivas'ta kurulan büyük bir pazardan bahsetmektedir. Bu büyük pazarda, Rusya, Kıpçak ülkesi, Suriye ve Mezopotamya gibi uzak mesafelerden gelen tüccarlar bir araya gelmekte ve bu pazardaki ticari etkinlikler, siyasi ve askeri sonuçlar doğuracak kadar önem taşımaktaydı. Bizans'ta ise kutsal şenlik günlerinde düzenlenen panayırlar da ticari işlevlere sahiptir. Örnek olarak, Aziz Michael gününde, Phrygia'daki Chonai şehrinde düzenlenen büyük panayır, geniş bir alana hizmet etmekteydi. Bölgesel ancak önemli olduğu anlaşılan bu panayıra, Likya, Karya, Lidya, İyonya, Pamfilya bölgelerinden gelenlerin yanı sıra Konya'dan gelen Türk tüccarlar da katılıyordu. Daha seyrek olmakla birlikte bölgeler arası katılımcılara sahip panayırlar da düzenleniyordu. Uzun bir geçmişe sahip olan Trabzon'da düzenlenen panayır ve oldukça ünlü olan, Selanik'te düzenlenen panayır bölgeler arası fuarlara birer örnektir (Laiou, 2002).

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde, Rumeli'de panayırların yoğun olarak kuruldukları görülürken, Anadolu'da durum bunun tersidir. Sonraki dönemlerde de Anadolu'da kurulan panayırların Rumeli'dekilere göre daha yerel nitelikli ve küçük panayırlar olduğu gözlenmektedir (Çakır,2009). Osmanlı tarafından devralınan panayır geleneği devam ettirilmiş ve desteklenmiştir. 16. yüzyılda kentler ve kırlar arasındaki ticari bağların güçlenmesiyle birlikte yaygınlaşan panayırların, 17.

yüzyılda bu bağların zayıflamasıyla birlikte azaldığı düşünülebilir. Ancak, 18. yüzyılda ticari açıdan oldukça canlı, mal ve sermaye açısından büyük boyutlara ulaşmış panayırlar ortaya çıkmıştır (Faroqhi, 2006). Bu dönemde panayırların, daha serbest ticaretin gerçekleştiği alanlar olarak Osmanlı ticaretinde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

Panayırlar yılda bir ya da birkaç defa kurulan, 1 hafta ile 1,5 ay arasında değişen sürelerle yerli ve yabancı tüccarları ağırlayan ve geniş bölgelere hizmet eden alanlardı. Panayır alanlarındaki en büyük gereksinim, tüccarların mallarını sergileyebileceği dükkanlar ve mallarını muhafaza edip konaklayabilecekleri hanlardır. Han ve dükkanların bulunmadığı panayırlarda, geçici mekanlar inşa edilmekte ya da yerli esnafın sahip olduğu dükkanlar, tüccarlar tarafından kiralanmaktaydı. Panayıra talep arttığında ise kalıcı yapılar inşa ediliyordu. Örneğin, "Tulcı (Tulça) mutasarrıflığına bağlı Mecidiye kasabasında ikamet eden Karasu panayırına katılan tüccar, her yıl yeniden kurmak üzere çerke kulübeler inşa ediyordu." Daha sonra bu bölgeye göçmenlerin yerleşmesi panayıra olan talebi arttırmış ve zaman ve para kaybettiren geçici yapılar yerine, servet sahiplerinin finansmanıyla 450 kadar dükkan inşa edilmesine karar verilmişti (Şen, 1996).

Yaygın olarak küçük şehir ve kasabaların yakınlarında kurulan panayırlar başlangıçta ticari anlamda çok gelişmemiş kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş olsa da (Faroqhi, 2006), daha sonraları kentsel bir nitelik kazandığı görülür. Ancak, özellikle, Avrupa ile bağlantı kurmanın daha kolay olduğu Rumeli kentlerinde panayırlar bölgeler arası önemli ticaret merkezleri haline gelmişlerdir (Cerasi, 1999). İstanbul'da ise bu tip panayırlardan bahsedilmemektedir. İstanbul'da büyük ancak bahsi geçenlerden daha faklı niteliklere sahip panayırlar Batılılaşmanın etkisiyle 19 yüzyılda kurulmuşlardır (Çakır, 2009).

3.2.2.4 Para Vakıfları

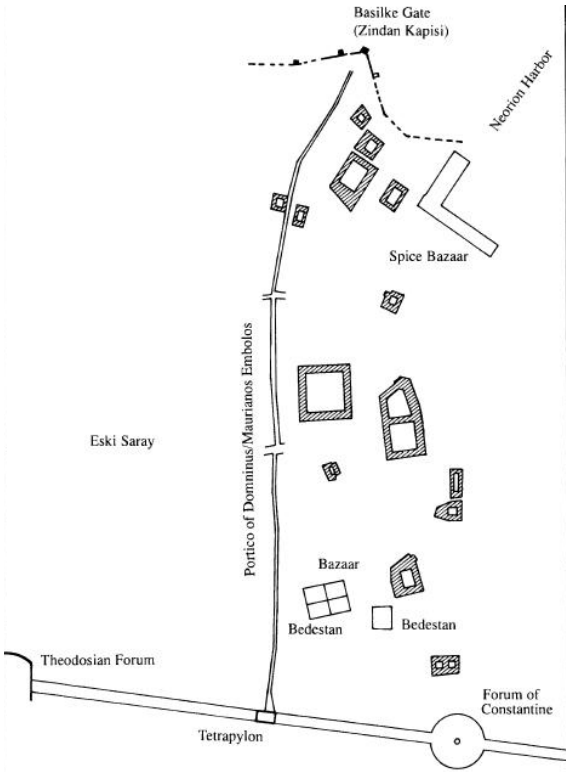
Para vakıflarının işleyişi hakkında bilgi alınabilecek pek çok kaynak olmasına rağmen, bu kaynaklarda vakıfların sermayelerini ve tuttukları kayıtları nerede sakladıkları ya da çalışanlarının merkez denebilecek bir yapıda düzenli olarak bulunup bulunmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak fikir yürüterek, para vakfının mütevelli heyetini oluşturan kişilerin vakfın "kasasını" kendi konutlarında, işyerlerinde ya da bedesten gibi güvenli bir yerde korudukları ve

vakıftan borç almak isteyenlerin, mütevelli heyetini oluşturan kişilerin (mütevelli heyeti halk arasında tanınan ve güvenilen kişiler olduğundan) herkesçe bilinen adreslerine giderek kredi isteyebilecekleri düşünülebilir.

3.2.2.5 Sarrafların faaliyette bulunduğu bölgeler

Para değiştiricilik ve kredi faaliyetlerini meslek edinmiş kişiler olan sarraflara küçük kentlerde pek rastlanmamasına rağmen büyük kentlerde özellikle de İstanbul'da oldukça etkin oldukları bilinmektedir. Mango'nun (2000) da belirttiği gibi Osmanlı hakimiyetine giren İstanbul'da, ticari bölgeler ve o bölgelerde yapılan ticari faaliyet şekilleri varlıklarını sürdürmüştür. Dolayısıyla Sevgen'in (1969) sözünü ettiği fetih sonrasında İstanbul'da köşe başlarında tezgah açan sarrafların, Mese ve Domninus Portikosu üzerinde, günümüzde Mısır çarşısının bulunduğu bölgede ve karşıda Galata'da hem yol kenarlarındaki geçici yapılarda ve tezgahlarda faaliyetlerini sürdürdüğü düşünülebilir. Osmanlı hakimiyetinden sonra da İstanbul'da *köşe başı*nda faaliyet gösteren bu sarrafların faaliyetlerinin oldukça yaygın olduğunun bir göstergesi de, sonraki yüzyıllarda lonca altında örgütlendikleri ve büyük hanlardaki odalarda faaliyetlerini yürütmeye başladıkları halde, görece daha küçük para alış verişleri ve borç verme işlemleriyle uğraşan sarraflar için "köşe başı sarrafı" deyiminin (Eldem, 2003) kullanılmaya devam etmesidir.

Bizans'ın son döneminde şehrin ticaret merkezi olan Mese üzerindeki Constantin ve Theodosius formları arasında kalan bölge ve bu bölgenin Domninus Portikosu'nu izleyerek Haliç'e inen kısmı Osmanlı döneminde de merkez özelliğini korumuştur (Şekil 3.2). Köşe başı sarraflarının bu bölgede yoğun olarak bulunması olasıdır. II. Mehmet kentin fethinden sonra bu bölgede Osmanlı İstanbulu'nun ana ticaret yapılarından biri olan Eski Bedesten'i (günümüzde kapalı çarşının içinde yer almaktadır) inşa ettirmiştir. Mango (2000), Bizans dönemi sonrasında, Domninus Portikosu'da bankacılık faaliyetleri yürüten sarrafların, çalıştıkları bölgenin hemen yakınında inşa edilen bu bedestenin (Şekil 3.8) içinde faaliyetlerini sürdürdüğünü belirtmektedir. Bu bilgiye dayanarak, daha sonra inşa edilen Galata'daki bedestenin, İstanbul'un fethinden önce de Osmanlı devletinin kredi ihtiyaçlarını karşılayan Galata'daki sarraflar (Kazgan, 1995a) tarafından kullanılmış olduğu düşünülebilir.

Şekil 3.8: Bizans ve Osmanlı dönemlerinde ticari merkez**,** (Müller-Wiener, 2002)

3.2.2.6 Hanlar

19. yüzyıla kadar sarraflar, merkezini bedestenin oluşturduğu ticaret bölgesinin haliç kıyılarına ulaşan kısmında yer alan hanlardaki odaları işyeri olarak kullanmışlardır. Sarrafların hanlardaki varlığı Anadolu Selçukluları döneminde de görülmektedir. Altın, gümüş, bakır ile uğraşan, değer biçen, aynı zamanda inci satan bu sarrafların, daha güvenli olması sebebiyle hanlarda ikamet ettiği ve işlerini burada yürüttükleri bilinmektedir (Kayaoğlu, 1981).

Sarrafların hanları kullanımının yaygınlaşmasının, sarraflık mesleğinin geçerliliğinin ve öneminin artmasıyla orantılı olduğu düşünülebilir. Sarrafların 17. yüzyılda bir lonca altında örgütlenmeleri (Pamuk,1999a), sarraflığın artık ticari hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiğinin göstergesidir ve bu yüzyılda çoğu sarrafların işyeri Eminönü'nden Beyazıt'a uzanan sırtlarda yer alan hanların odalarıdır (Eldem, 2003). 19. yüzyıla kadar sarrafların iş yerlerinin bulunduğu bu hanlar genellikle üst katları iş yerleri, zemin katları depo ve üretim mekanları ya da bazen dışa açılan dükkanlar olarak kullanılan iki katlı, avlulu ve dörtgen planlı yapılardır (Kösemen, 2005). Bu hanların bazılarında zemin katın bazı bölümleri ahırlara ayrılmıştır, üst katlarda ise iş yerlerinin yanında konaklama mekanları da yer almaktadır. 15. ve 16.

yüzyıllarda çoğunlukla ahşaptan ve iki katlı olarak inşa edilen hanlar, 17. yüzyılın sonlarında taş ve tuğladan inşa edilmeye, 18. yüzyılda ise üç katlı yapılmaya başlanmıştır (Özdeş, 1998).

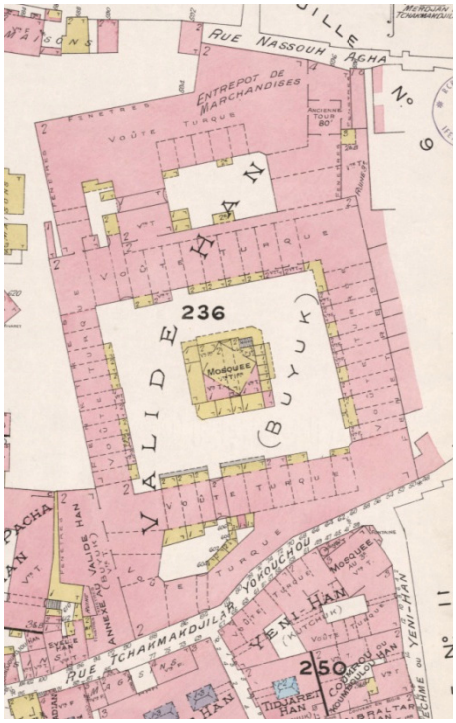
18. yüzyıldaki Ermeni sarraflardan biri olan Yakub Hovanesyan ile ilgili, Edhem Eldem'in (2003), Araks Şahiner'in Boğaziçi Üniversitesi Tarih bölümünde yaptığı "Armenian Sarrafs of İstanbul in the Eighteenth Century" başlıklı yüksek lisans tezinden yola çıkarak kaleme aldığı anlatı, sarrafların faaliyetlerini nasıl ve nerede gerçekleştirdiğini gözümüzde canlandırmak açısından yardımcı olmaktadır. Buna göre, Eğin'li bir Ermeni olan Yakub Hovanesyan memleketinden ayrılarak akrabası olan sarraf Harutun Hovivyan Amira'nın yanına gelerek çalışmaya başlamış, Hovivyan'ın yanında birkaç yıl çalıştıktan sonra 1703 yılında lonca içerisinde gedik yani usta unvanı alarak dükkan açma elde etmiştir. Daha sonra, kendisine yüksek devlet görevlilerinden işbirlikçiler edinerek yükselişini arttırmıştır.

Kendisinin hamisi ve hocası olan Hovivyan'ın odası "Mahmutpaşa Mahallesi olarak bilinen dükkan ve hanlar keşmekeşi içinde" yer almaktadır. Hovanesyan'ın gedik unvanı aldıktan sonraki işyeri, bir han içerisindeki bir dükkan ve üst katında, uyumak için de kullandığı küçük bir odadan oluşmaktadır. Odanın içerisinde, mühürlü çuvallara konmuş ya da duvar boyunca yığılmış, çoğunluğu gümüş pek çok eşya bulunmaktadır. Bunların bir kısmı borç para karşılığı rehin olarak bırakılmış ya da kendisine borçlu olan bir kişinin mirasından borcuna karşılık kendisine kalmış eşyalardan oluşmaktadır. Bu eşyaların yanı sıra, odada değerli taşların, mücevherlerin ve altın sikkelerin bulunduğu bir sandık yer almaktadır. Borçluların kayıtlarının tutulduğu borç senetleri ise odadaki bir çekmecede yer almaktadır. Ancak, zenginliğin asıl saklandığı yer, sarrafın yaşadığı Beşiktaş ve Büyükdere'deki evlerdir (Eldem, 2003). Sarrafların faaliyetlerini yürütme şekli, Avrupa'da Mediciler gibi tüccar-banker ailelerinkiyle karşılaştırıldığında, iki durumda da tüccar-bankerlerin ve sarrafların şahsi konutlarını kasa olarak kullandığı görülürken, sarraflar kendi konutlarını ofis haline dönüştürmemiş bu amaç için han odalarını kullanmışlardır.

Büyük Valide Han

Yukarıda sözü geçen metinde Eldem (2003) sarrafların çoğunun iş yeri olarak kapalı çarşı etrafındaki önemli hanlardan biri olan Valide Han'ın odalarını kullandığını belirtmektedir. Ayrıca kaynaklardan, hanı yaptıran Kösem Sultan'ın yasal olmayan yollarla elde ettiği servetini bu handaki odalarda sakladığı ve yine buradaki odalardan birinin saray gözdelerinden Şekerpare Kadın tarafından aynı amaç için tutulduğu anlaşılmaktadır (Koçu, 1965a).

Valide Han, üzerinde İstanbul'un ticari hayatı açısından önemli pek çok hanın yer aldığı Çakmakçılar Yokuşu üzerinde bulunmaktadır (Şekil 3.9). Evliya Çelebi (2006), Büyük Valide Han'ın IV. Murat zamanında (1623 -1640), annesi Kösem Sultan tarafından yaptırıldığını söylemektedir.

Şekil 3.9: Büyük Valide Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905
(Dağdelen ve Mazak, 2007)

Büyük Valide Han, bir önceki yüzyıl hanlarından farklı olarak, dik açılı bir dikdörtgen plana sahip değildir. Yoğun bir han yapılaşmasının içinde yer almasından dolayı, kıvrılarak giden Çakmakçılar Yokuşu'nun şekline ve eğimine uyum sağlamıştır. Yüz ölçümü açısından İstanbul'un hanları arasında en büyüğüdür. Üç avlulu olan hanın avlularından biri, şehre gelen ya da şehirden geçenlerin binek hayvanları için yapılmış bir ahır için ayrılmıştır. Diğer avluların etrafında, revaklarla çevrili odalar bulunmaktadır. Bu avlulardan birinde elli yedi diğerinde yüz elli üç

olmak üzere toplam iki yüz on oda yer almaktadır (Koçu, 1965a). Odalar, avluya açılan kapılarının yanında birer pencere ve içeride ocak ve nişlere sahiptir (Kösemen, 2005).

Taş ve tuğla hatıllı klasik bir cepheye sahip olan hanın, tonozlu girişi taş konsollarla taşınan bir çıkma ile vurgulanmıştır. Giriş, cephenin tam ortasında değil, sağda yer almaktadır ve her iki yanında eğimle birlikte yükseklikleri farklılaşan dükkanlar bulunmaktadır.

Zemin kattaki odaları depo ve ticarethane, üst kattakiler ise ikamet olarak kullanılmak üzere yapılan hanın (Gülenaz, 1998) odalarından bazılarının, sarraf ofisi ve banka kasası gibi kullanılmasının yanında, 18. yüzyılda bekar odaları olarak kullanıldığı, 19. yüzyılda Kuran-ı Kerim basılan matbaaların bu handa yer aldığı bilinmektedir (Koçu, 1965).

Büyük Yeni Han

19. yüzyıl öncesinde sarrafların odalarının bulunduğu bir diğer han Büyük Yeni Han'dır. Koçu (1965b), bankaların kurulması öncesinde bankacılık faaliyetlerinde söz sahibi olan sarrafların, çoğunlukla bu hanın içindeki ve dışındaki odalarda dükkan açtıklarını ve bankaların kuruldukları bölgeye (Galata'ya) taşınana kadar faaliyetlerine burada devam ettiklerini belirtmekte, sarraflara ait odaların duvar ve tavanlarının, sarrafların servetlerine yaraşır şekilde süslendiğini söylemektedir. Galata'nın ve Galata Bankerleri'nin ortaya çıkışından önce bir anlamda İstanbul'un finans merkezi sayılabilecek olan han, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar azalarak da olsa sarraflara ev sahipliği yapmaya devam etmiştir.

Çakmakçılar Yokuşu ile Sandalyeciler Sokağı'nın kesiştiği köşede, Büyük Valide Han'ın karşısında yer alan Büyük Yeni Han, kaynaklara göre 1764 yılında III. Mustafa döneminde inşa edilmiştir. 18. yüzyılda değişim gösteren han yapılarının ilk örneklerindendir (Özgencil, 2008).

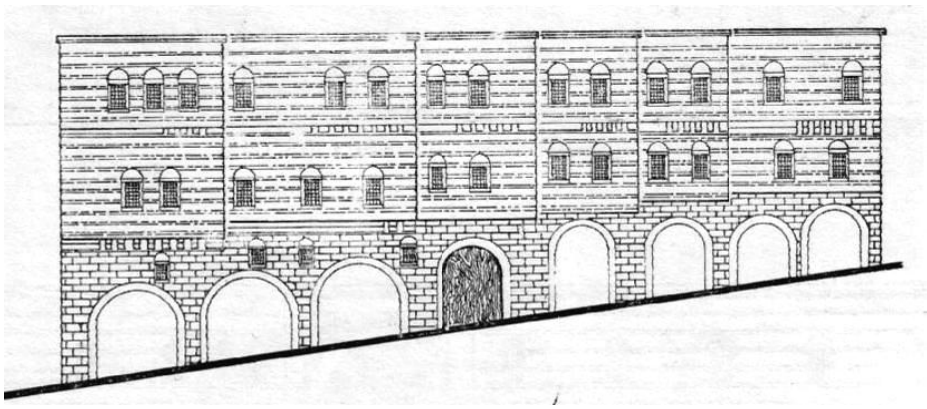
Ticaret hanları olarak isimlendirilen, ticari işyerlerinin bulunduğu ve konaklamanın olmadığı hanların 18. yüzyılda yoğun ticaret nedeniyle han ve arsa ihtiyacının artmasıyla arazi yapısında uyduğu ve yükseldiği görülmektedir. Bu hanlardan biri olan, Büyük Yeni Han, üç katlı inşa edilen hanların ilk örneklerindendir. Kesişen iki yolla şekillenmiş olan bir arsada buluna yapının planı (Şekil 3.10), Çakmakçılar

yokuşu tarafında yolun eğriselliğine uyum sağlamıştır. İki avlulu ve iki girişe sahip olan yapının, ana girişi Çakmakçılar Yokuşu'ndadır. (Güran, 1978).

Şekil 3.10: Büyük Yeni Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905
(Dağdelen ve Mazak, 2007)

Bir ticaret hanı olması dolayısıyla yapının zemin katının Çakmakçılar Yokuşu ve Sandalyeciler sokağına bakan bölümlerinde dükkanlar, üst katlarda ise iş yeri olarak kullanılan odalar yer almaktadır. Zemin ve birinci katta elli sekiz, ikinci katta ise elli yedi oda bulunmaktadır (Koçu, 1965). Bu odalara avluya bakan revaklarla çevrilmiş koridorlardan ulaşılmaktadır. Çakmakçılar yokuşundaki cephede, üst katlarda planın eğriselliğinden kaçınmak için konsollarla taşınan çıkmalar oluşturulmuş ve hareketli bir cephe (Şekil 3.11) yaratılmıştır (Kösemen, 2005). Cephede yer alan pencereler ve konsollar belirgin bir aks sistemi içinde yer almamaktadır.

Şekil 3.11: Büyük Yeni Han'ın giriş cephesi (Kösemeni 2005)

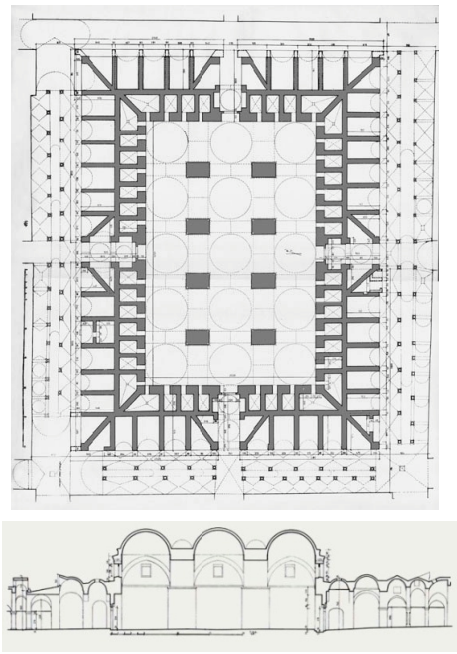
3.2.2.7 Bedesten

Osmanlı İmparatorluğunda, bir bankanın kredi verme yanında bir diğer ana işlevi olan para ve değerli eşyaların korunması için bedestenlerin kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı kentlerinde alışveriş merkezinin kalbini oluşturan, değerli ticari malların ticaretinin yapıldığı ve korunduğu bedestenler (Cerasi, 1999) yüksek güvenlikli yapılar olmaları nedeniyle banka gibi kullanılmıştır.

Bedestenler, değerli ticari malları korumak amacıyla "yangın ve yağmaya dirençli taş kubbeleri ve demir kapıları" bulunduğundan ve bekçiler ile korunduğundan, yetimler için toplanan paralar ile kentin zenginlerinin para ve mücevher gibi değerli eşyalarını saklayan birer bankaydı (İnalcık, 2003). Bedestenlerde değerli maden ve mücevherlerin yanı sıra kenti ve kentte yaşayanları ilgilendiren önemli evraklar, emanet mallar, belli bir süre için kayıp mallar (İnalcık, 1980) ile tüccarların hesap kayıtları ve önemli belgeleri (Erdenen, 1965) saklanıyordu.

Arapça "bazz" yani kumaş kelimesinden gelen, Farsça kumaş satılan yer anlamındaki "bazistan" ya da "bazzazistan"ın değişmesiyle dilimize yerleşmiş olan (Nişanyan, 2007) bedesten, adının anlattığı gibi başlarda bu işle uğraşanların, kumaşçıların bulunduğu bir yapıyken, sonraları değerli eşyaların satıldığı ve korunduğu bir yapı halini almıştır (Sözen ve Tanyeli, 1996). Osmanlı kentlerinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynayan bedestenler, dikdörtgen plan şemasına sahiptir, kalın duvarlıdır ve tonoz ve kubbelerle örtülmüştür. Genellikle 4 kapısı vardır ve bu kapılardan çıkan yollar şehrin ana yollarını oluşturur (Cerasi, 1999).

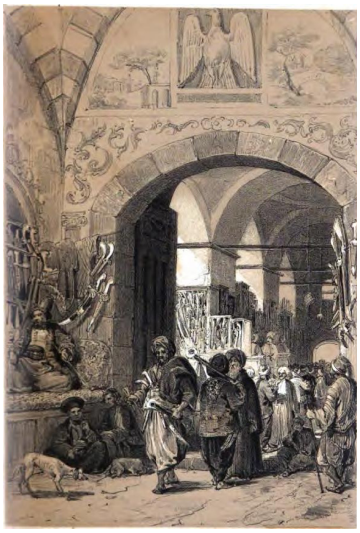
İstanbul'da banka kasası görevi üstlenen bedesten, Eski Bedesten ya da diğer adıyla Cevahir Bedesteni'dir. Yukarıda sözü edildiği üzere şehrin ticari merkezini oluşturan bu bedesten Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış ve çevresindeki çarşıyla birlikte geliri Ayasofya'ya vakfedilmiştir. Fatih vakfiyesinde Bizanslılardan alınan emlaklar arasında geçtiğinden, bedestenin bir Bizans ticaret yapısının kalan bazı duvarları üzerinde inşa edildiği düşünülmektedir (Erdenen, 1965). 45.3m. x 29.5m. boyutlarındaki Cevahir Bedesteni, dört girişe sahip, dört bir tarafta dış duvarlarına dükkanların yaslandığı, dikdörtgen sekiz ayak on beş kubbe ile oluşturulmuş, yığma bir yapıdır (Şekil 3.12).

Şekil: 3.12: Cevahir Bedesteni planı ve kesiti (Ayverdi, 1973).

Pek çok yangın geçirmiş olan yapı, 1701 yangınından sonra 1708'de yeniden inşa edilmiştir (White, 1846). Ayverdi'ye (1973) göre bu yeniden inşada 15. yüzyıldaki bedestenin yapısal özelliklerine sadık kalınmıştır. Günümüzde bedesten kapalı çarşının içerisinde yer aldığından tekil bir yapı olarak algılanması mümkün değildir.

Bedestenin içinde yer alan dükkanlar kalın taş duvarlarla ayrılmış küçük korumalı bölmelerdir (Sakaoğlu, 1994). Bu dükkanlar, malların saklanması için duvar içinde yer alan bir dolap ve malların sergilendiği aynı zamanda üzerinde oturulabilen duvara dayalı ahşap sekiden oluşmaktaydı (Şekil 3.13). Bazı bedestenlerde yine malların saklanması amacıyla yapılmış mahzenler bulunmaktadır (Ceylan, 1989).

Şekil 3.13: Cevahir Bedesteni (White, 1846)

Banka kasası olarak kullanılan bedestene korumak üzere emanet olarak bırakılan malların dökümü çıkarılır ve kasa hizmetine karşılık mallar teslim alınırken ya da ayık olarak belli bir ücret ödenirdi (İnalcık,1997). Bedestene emanet edilen değerli malların nerede saklandığı konusunda çeşitli kaynaklarda farklı ifadelere yer verilmiştir. Erdenen (1965), değerli eşyaların dükkanların altında bulunan demir kasalarda ya da mahzenlerde saklandığını belirtmektedir. Sakaoğlu (1994) da, sandıklar ya da çekmecelerin içine konularak ve ağzı mühürlenerek getirilen değerli paralar ve eşyaların belli bir ücret karşılığında mahzende saklandığını ifade eder. Evliya Çelebi'nin (2007) "Bütün savaşçıların, vezirlerin ve seçkinlerin malları buradadır ki yer altında nice yüz demir kapılı mahzenler vardır" sözleri mahzenlerin kasa işlevini doğrulamaktadır.

Ceylan (1989), değerli eşyaların kasa gibi kullanılan dolaplarda saklandığını, Bedestendeki dolapların biri emanet bırakan kişide, diğeri ise bedestenin muhafızında olmak üzere iki anahtarı bulunduğunu söylemektedir. Evliya Çelebi (2006) de bedestende 600 dükkana karşılık "kat kat" 2000 adet dolap bulunduğunu yazmaktadır. Sayılar abartılı olsa da dükkanlara karşılık dolapların sayısının fazlalığı dolapların sadece bedestende satılan mallar dışında, emanet mallar için kasa olarak kullanılabileceğini ve bedestenin banka kasası olarak oldukça rağbet gördüğünü düşündürmektedir.

19. yüzyıla gelindiğinde, Batılılaşma etkisiyle İstanbul'un ticari merkezinin Galata ve Pera tarafına kaymasıyla Bedesten eski konumunu kaybetmiş olsa da bedestenin değerli malların korunması şeklindeki banka işlevi bu yüzyılda da devam ettirmiş olduğu söylenebilir. 1844 yılında İstanbul'da bulunmuş olan İngiliz gezgin Charles White (1846) duvar içlerinde bulunan dolapların hala kasa olarak kullanıldığından bahsetmektedir.

3.3 Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyıl'da ve 20. Yüzyıl Başında Bankacılık Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Gerçekleştiği Yapılar

3.3.1 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında ekonomik değişimler ve bankacılık faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu için 19. yüzyıl siyasi, toplumsal ve ekonomik pek çok dönüm noktasını barındırmaktadır. Bu dönüm noktalarının altyapısını hazırlayan değişimlerin başlangıcı 16. yüzyıla kadar uzanmaktaysa da 19. yüzyıla gelene kadar

Osmanlı İmparatorluğu az ya da çok geleneksel yapılarını koruyabilmiştir. Önceki yüzyılda geleneksel yapıları iyileştirici yönde adımlar atılırken bu yüzyılda bunlar tamamen terk edilmiştir. Devletin mülkiyet hakkı, saray ve kent iaşesinin önceliği, lonca örgütlenmesi ve özel ellerde servet birikiminin engellenmesi gibi bu döneme kadar varlığını sürdürmüş geleneksel yapıların (Pamuk, 2007) değişimindeki en büyük pay, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki her yapıyı etkileyen Avrupa'ya aittir. 19. yüzyıldaki değişim daha önceki yıllarda benzerine rastlanmayan bir hızda gerçekleşmiştir. Edhem Eldem (2003) bunu iki nedene dayandırmaktadır. Bunlardan biri sanayi devrimini gerçekleştirmiş Avrupa'nın siyasi ve ekonomik olarak Osmanlı topraklarındaki hakimiyeti ele geçirmiş olması, diğeri ise, toplumun bazı kesimlerinin, önceki yüzyıllarda yaşanan toplumsal ve ekonomik değişimler sonucunda bu hakimiyeti destekler hale gelmesidir. Zafer Toprak'ın (2009) da belirttiği gibi bu yüzyılda artık "Avrupa ile diyalog" yerini "yoğun bir bütünleşme sürecine" bırakmıştır.

3.3.1.1 Osmanlı Devleti'nin siyasi ve mali durumu

Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi sonrasında Avrupalı devletlerin hem ucuz hammadde kaynakları hem de üretilen mallar için pazar arayışlarının dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da etkisi büyüktür. Tarımsal hammadde için bir rekabet söz konusu olduğundan, tarımsal üretim kentlerin ve kırların besin maddesi ve vergi aracı olarak üretilmekten çıkmış, pazar için üretilir hale gelmiştir. Hammadde sıkıntısı çeken ve Avrupa mallarıyla rekabet edemez hale gelen lonca sistemi çözülmeye başlamıştır (Pamuk, 2005). Avrupalı tüccarlarla iş birliği yapan kişiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kısıtlayıcı ekonomik yapısı karşısında "dengeleyici bir unsur" olarak gördükleri Osmanlı topraklarındaki Avrupa varlığını destekler hale gelmişlerdir (Faroqhi, 2009).

Avrupa'nın Osmanlı topraklarındaki varlığı, Avrupa'nın siyasi yapılanmasına, askeri ve diğer alanlardaki teknik bilgilerine, düşünce, müzik ve edebiyat gibi kültürel öğelerine ya da giyim-kuşam gibi tüketim nesnelerine hayranlık duyan yönetici sınıfından aydınlara, saray halkından varlıklı ailelere kadar pek çok kişi tarafından farklı nedenlerle desteklenmekteydi. Ekonomik alanda ise sözü geçen Avrupa destekçileri arasında başı çekenler Avrupalı tüccarlarla iş birliği yaparak ve ortaklıklar kurarak zenginleşmiş ve bir burjuva sınıfı oluşturmuş gayrimüslim

tüccarlar ve sarraflardır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında "Galata Bankerleri" adını alacak olan, hem Avrupa'nın ihtiyacı olan hammaddeyi bulmasında ve mallarının dağıtılmasında rol oynayan hem de tüccarlara finans sağlayan sarrafların "Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı için devamlı bir pazar haline getirilmesi"ndeki rolleri büyük olmuştur (Kazgan, 2006).

Osmanlı Devletinin azalan merkezi gücü karşısında Avrupa ve gayrimüslim burjuvazinin yanı sıra güçlenen bir diğer topluluk da ayanlardır. Taşrada devlet adına vergi toplama yetkisine sahip olan ayanlar, sorumlu oldukları toprakları kendi mülkiyetlerine dönüştürmeye, merkezi devlete vergi vermemeye ve başkaldırmaya başladığında, devlet ayanlarla anlaşmak zorunda kalmıştır. 1808 yılında yapılan Sened-i İttifak anlaşmasıyla ayanlar belli güvenceler ve ayrıcalıklar karşılığında Osmanlı'ya bağlılığını sunmuşlardır. Bu olay Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi gücünün ne kadar azaldığının bir göstergesi olmakla birlikte (Pamuk, 2005) bu güçlere karşı verilen mücadelede Osmanlı'nın destek sağlamak için Avrupa'ya yaklaşmasına da neden olmuştur (Faroqhi, 2009). Bunun sonrasında çıkan siyasi ve ekonomik sorunlarda da başvurulan hep Avrupa devletleri olacaktır.

3.3.1.2 Ticaret anlaşmaları

19. yüzyılın başlarında var olan bu koşullar altında Avrupa ile bütünleşmenin ilk görünür adımı 1838'de İngilizlerle yapılan Ticaret sözleşmesi ile atılmıştır. Bu sözleşme Avrupa ile "bütünleşmenin yasal düzenlemeleri"dir (Toprak, 2009). İngilizleri diğer Avrupa devletleri izlemiştir. Yapılan anlaşmalar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ticareti sınırlayan geleneksel kalıpları kırılmış ve Avrupalı devletler Osmanlı topraklarında özgürce ve "piyasa koşullarına uygun" olarak ticaret yapabilir hale gelmiştir (Kazgan, 2006).

1838 yılındaki ticaret anlaşmasının ardından İngilizler tarafından Osmanlı topraklarında bir banka kurulması önerilmiş fakat bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Toprak, 2009). Bu, Avrupalı devletlerin ekonomik politikaları çerçevesinde gerçekleştirdikleri bir ülkede bankalar ve yanı sıra demir yolları, liman işletmeleri, ticaret evleri gibi yatırımlar yapılarak o ülkeye sermaye ihraç etme ve yapılan yatırımlar karşılığında borçlandırma uygulaması (Pamuk, 2005) adına yapılan ilk girişimdir.

3.3.1.3 Tanzimat Fermanı

Batı ile bütünleşmenin ekonomik alanda başlayan ilk düzenlemeleri daha sonra siyasi ve toplumsal yapıları kapsayarak devam etmiştir. Hem Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve toplumsal sorunlardan çıkışın Batılılaşma ile çözüleceği düşüncesi hem de içeride ve dışarıda karşılaşılan siyasi sorunlar için destek olarak görülen Batılı devletlerin Osmanlı'nın değişimi yönündeki isteklerini yerine getirme çabasıyla 1839 yılında Tanzimat Fermanı okunmuştur. İngilizlerin desteğiyle gerçekleştirilen Tanzimat, "pragmatik amaçlarla" yapılmış olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşmenin temellerinin atıldığının bir dönüm noktasıdır (Ortaylı, 2000).

Tanzimat Fermanı'nda, şimdiye kadarki siyasi ve ekonomik yapı eleştirilmekte ve yerine modern yapılar önerilmekteydi. Fermanda yer alan ifadelerden özellikle ikisi ekonomik anlamda bir dönüm noktası yaratmaktadır. Bu ifadelerden biri, vergi toplama sistemi olan iltizam usulünü eleştirmekte ve bunun yerine kişilerden sahip oldukları mal varlıkları oranında vergi toplanacağını bildirmekteydi. Bir diğeri ise, herkese mal edinme hakkı tanıyor, kişilerin mallarına hiçbir şekilde müdahale edilmemesi gerektiğini belirtiyor ve müsadere uygulamasını yasaklıyordu (Gözler, 2005). Tanzimat Fermanı'nda yer alan bu ifadelerle Osmanlı devletinin en temel iki yapısı olan vergi toplama sistemi ve özel ellerde servet birikiminin engellenmesi değiştirilmiş oluyordu.

3.3.1.4 Galata Bankerleri

Tanzimat ile birlikte din ayrımı yapılmaksızın tüm tebaa eşit kabul edilmiştir. Buna göre, devlet önünde Müslüman Osmanlılar ile eşit kabul edilen gayrimüslimler, zaten Avrupalılar ile kurdukları ticari ilişkililerle ekonomik olarak belli ayrıcalıklara sahipken mal edinme hakları kazanmaları ve mallarının müsadere uğramayacağı garantisiyle devlet içerisindeki güçlerini koruma altına almış oldular. Tanzimat, gayrimüslimlere eşitlikten daha fazlasını yani ayrıcalık getirmiş oluyordu (Akşin, 2009). Böylece Osmanlı toprakları içerisinde maddi açıdan en güçlü toplulukların başında gelen ve mali bunalıma sürüklenen Osmanlı Devleti'nin yegane iç borçlanma kaynağı olan gayrimüslim sarraflar altın çağlarını yaşamışlardır.

Önceleri daha dağınık ve bireysel çalışan sarraflar Avrupa ticaretinin ve sermayesinin Osmanlı topraklarındaki en önemli giriş noktası olan Galata'ya

yerleşmelerinin ve burada bir bankerlik merkezi oluşturmalarının ardından Galata Bankerleri olarak adlandırılmışlardır. Galata Bankerleri, Avrupalı tüccarlarla yürüttükleri ticari ilişkiler sayesinde hem bir kredi ağı oluşturmuş hem de başta İstanbul olmak üzere Ege, Akdeniz ve Karadeniz liman kentlerinde Avrupa mallarının ticaretine aracılık etmişlerdir. Batılılaşma ile birlikte değişen ve artan tüketim alışkanlıkları sayesinde bir yandan aracılık ettikleri sanayi mallarının satışıyla zenginleşirken öte yandan saray ve çevresindeki yüksek devlet memurlarının harcamalarını sürekli olarak finanse eder hale gelmişlerdir. Böylece, maddi kaynak sağladıkları, Tanzimat ile birlikte yetkileri artan devlet memurlarından iltizamlık gibi türlü ayrıcalıklar elde etmelerini sağlamıştır. Tüm bunlar Galata Bankerlerini özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında "Osmanlı mali tarihi yanında, özellikle, Türk –İslam tebaanın her katının ekonomik hayatını, hatta günlük yaşam koşullarını" etkileyebilecek kadar önemli bir konuma getirmiştir (Kazgan, 2006).

1850'lere kadar alaylı olarak tabir edilen, başka bir sarrafın yanında küçükken alınıp yetiştirilen kişilerden oluşan sarraflar, 1854'ten sonra basit hesap ve muhasebe bilgisi verilen ilk ve orta öğretim okulları açmış, buralarda yetişen çocuklarını Avrupa'da eğitime göndermişlerdir (Kazgan, 2006). Böylece, Osmanlı Devleti için dış borç bulabilecek eğitim ve bağlantıya sahip kişiler olarak yetişen yeni nesil bankerlerden oluşan Galata Bankerleri, dış borç aracısı olmaya yükselmişlerdir.

Gayrimüslim Osmanlılardan ve Levantenlerden oluşan ve genellikle 15. ve 16 yüzyıl İtalyası'nda görüldüğü gibi hem ticaret hem de bankerlikle uğraşan ve aile şirketleri şeklinde çalışan Galata'daki banker ailelerinin en ünlüleri arasında Baltazziler, Camondolar, Zarifi ve Zafiropoulolar, Zografoslar ve Ralliler sayılabilir. Dönemin ünlü bankerleri bu ailelerden gelmekle birlikte, aile üyeleri ticaretten komisyonculuğa pek çok işle uğraşmakta, sahip oldukları mültezimlikler ve gayrimenkul yatırımlarıyla servetlerini arttırmaktaydılar.

18. yüzyıl öncesinde İstanbul'da yaşadıkları bilinen ve kısa bir sürgünden sonra 1782'de İstanbul'a geri dönen Yahudi bir aile olan Camondo'lar, ticari ve finansal faaliyetleri sonucu 19. yüzyılda İstanbul'un en varlıklı ailelerinden birisi olmuştur. Adı banka olarak da geçen İzak ve Avram Camondo'nun kurduğu I. Camondo ve Şürekası (I. Camondo et Cie) bankerlik işletmesi, Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülhamit dönemlerinde, 1836'dan 1876'ya kadar, sarayın ve saray mensuplarının bankerliğini yaparak bu alanda önemli bir konuma sahip olmuştur. Daha sonra diğer

banker aileleriyle ya da Avrupalı sermayedarlarla ortaklıklar kurarak bankalar açmışlar ve İmparatorluğun dış borçlanma sürecinde aktif rol oynamışlardır. Bankacılık faaliyetleri yanında, Camondoların zenginliklerini arttıran evler, apartmanlar ve hanlardan oluşan pek çok gayrimenkule sahip oldukları bilinmektedir (Şeni,1994).

Rum Zarifi ailesine mensup olan Yorgo Zarifi de Sultan II. Abdülhamit'in (hükümdarlığı 1976-1909) sarrafı olarak önemli bir yere sahiptir. Yorgo Zarifi'nin torunu Yorgo L. Zarifi (2005) anılarında dedesinin saraya borç sağlama ritüeline yer vermiştir. Buna göre, saraydan at üstünde Zarifi'nin Tepebaşı Sokağı'ndaki evine ya da Halil Paşa Han'daki işletmesine gelen bir ulak, bankerden saraya gelmesini rica eder. Bu istek üzerine, Yorgo Zarifi de arabasıyla saraya gider ve Sultan'ın özel dairesine götürülür. Burada kendisini ya Sultan ya da bakanlarından biri karşılar. Zarifi ihtiyaç duyulan para karşılığında teminat ister. Teminatlar, bir vilayetin ondalıkları, koyun, balık ve tuzların vergisi ya da İdare-i Mahsusa'nın (adalar ve Kadıköy arasındaki vapur seferlerini yürüten işletme) gelirleri olabilmektedir. Anlaşma sağlandıktan sonra ortaklarına ve temsilcilerine telgraf çekerek her birinin borcun belli miktarını bulmasını ister. Borcun nakit olarak bulunmasını beklemeden, bir bankada çeklerini bozdurarak birkaç saat içinde borcu temin eder.

Yorgo L. Zarifi, dedesi ile yaşadıkları evi de tarif etmektedir. Evin zemin katında elips şeklide yerleştirilmiş sütunlarla çevrili bir giriş holünden üst katta kabul odası olarak hazırlanmış salona çıkıldığından bahsetse de Zarifi'nin bu salonu bankerlik faaliyetleri için kullandığına dair bir detay vermektedir.

Sözü geçen banker ailelerinin maddi güçleri arttıkça politik rolleri de artmış, kendi ticari ve finansal çıkarları doğrultusunda karalar alınmasında etkili olmuşlardır. Borçlarını ödeyemez duruma gelen Osmanlı Devleti'nin mali idaresinin denetiminde söz sahibi oldukları görülmektedir.

3.3.1.5 Islahat Fermanı

Tanzimat'ın ilanı sonrasında, Tazimat'la vaat edilen yeniliklerin zamanında gerçekleştirilmediğini düşünen Avrupalı devletlerin şikayetleri üzerine 1856 yılında bu yenilikleri daha detaylı biçimde tekrar eden yeni bir ferman yayınlanmıştır. Hem Avrupa devletlerinin Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu korumasının bir karşılığı olarak hem de Avrupalı devletlerin arasında yer almanın gerektirdiği

modernleşmenin şartlarının yerine getirilmesi için yayınlanan Islahat Fermanı (Gözler, 2004), Tanzimat Fermanı'nda belirtilenleri vurgulayan ve detaylandıran bir içeriğe sahiptir. Fermanda, gayrimüslimlere tanınmış haklar yeniden vurgulanmakta ve detaylı olarak belirtilmektedir. Bunun yanı sıra fermanda, Tanzimat ile vaat edilen yenilikleri gerçekleştirmek adına atılması gereken somut adımlar yer almaktadır. Burada, ekonominin modernleştirilmesi için "bankaların kurulması" ve "ekonomik kalkınma için Avrupa sermayesi ve uzmanlarının çağırılması" maddelerine yer verilmiştir (Berkes, 2003). Islahat fermanıyla, ticaret anlaşmaları ve sonrasında Tanzimat fermanı ile atılan adımlar tamamlanmış ve Osmanlı ekonomisi Avrupa sermayesine ve kontrolüne açılmıştır.

3.3.1.6 Mali kaynak arayışları ve ilk banka

19. yüzyılın ortalarına kadarki Batı ile bütünleşme sürecinde yaşanan sosyal ve ekonomik yapılardaki değişimler, Osmanlı tebaası için sosyal ve ticari özgürlük, Osmanlı Devleti içinse mali kısıtlamalar ve kaynakların kısıtlanması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bir yanda ticari ve ekonomik canlılık yaşanırken, öte yanda devlet mali olarak en zor dönemine girmektedir (Pamuk, 2005).

Hem içeride milliyetçiliğin etkisiyle baş gösteren bağımsızlık isyanları hem de dışarıda özellikle Rusya ile yürütülen savaşlar, iyi durumda olmayan Osmanlı maliyesine ek külfetler getiriyordu ancak bu dönemde devletin gelir kaynakları tıkanmıştı. En önemli gelir kaynağı olan vergiler toplanamıyordu. Devlet, iltizam sistemi nedeniyle taşrada güçlenmiş olan yerel unsurların kendilerine ayırdıklarından arta kalanla yetinmek zorunda kalıyordu. Tanzimat sonrasında iltizam usulüne son verilmiş ve verginin devlet tarafından görevlendirilmiş memurlarca toplanmasına başlanmışsa da, tahıl olarak alınan verginin toplanması, nakledilmesi, depolanması, satışa çıkarılması ve sonrasında elde edilen nakitin hazineye aktarılması sürecini sağlayabilecek bürokrasinin, idari ve maddi yetersizliklerden dolayı tam olarak kurulamaması nedeniyle iltizam usulü ve getirdiği sorunlar kısa süre sonra geri dönmüştür (Genç, 2001). Avrupalılara sağlanan imtiyazların içinde yer alan gümrük vergilerinin kaldırılması, uluslararası ticaretten sağlanan verginin bir kaynak oluşturmayacak kadar azalmasına neden olmuştur (Akşin, 2009). Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından beri önemli bir gelir kaynağı olarak kullanılan müsadere uygulamasına da (Faroqhi, 2009) Tanzimat'la birlikte son verilmişti. Bu nedenle

ihtiyaç duyulduğunda bir kişinin servetine el konulamıyor ve Tanzimat sonrasında kulluklarına son verilen yüksek devlet memurlarının çalıştıkları sürece biriktirdikleri servetler devlete geri dönmüyordu.

Kaynak yetersizliğine çözüm bulmak amacıyla 16. yüzyıldan beri yapılan bir diğer uygulama olan madeni paraların değerleriyle oynanması yerine, Osmanlı ekonomisinin parasallaşmasının da etkisiyle, 1840 yılında devlet tahvili olarak da kabul edilebilecek ilk kağıt para tedavüle sokulmuştur (Toprak,1990). Ancak bu kağıt para denemesi, devletin ek gelir sağlamak amacıyla daha fazla para basması nedeniyle paranın değerini kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun yanı sıra, diğer madeni paraların ayarlarıyla oynanmasına devam edilmesi ve bununla beraber gelen enflasyon nedeniyle siyasi ve toplumsal açıdan huzursuzluk artmıştır. (Pamuk,1990).

İlk kağıt para girişiminden dört yıl sonra madeni para sisteminin yeniden düzenlenmesi için Tahsis-i Ayar ve Tahsis-i Sikke girişimlerinde bulunulmuştur. Bu girişimler paranın değerinin sürekli değişmesinden olumsuz etkilenen tüccarların istekleri doğrultusunda, parasal düzenlemelerin yürütülmesi için bir kuruma ihtiyaç olduğuna karar verilmiş ve bir banka kurulması için devlet tarafından Galata Bankerlerinden ikisi görevlendirilmiştir (Eldem, 1994b). Devletin görevlendirmesi ve yardımı ile 1845'te Galata'nın ünlü bankerlerinden ikisi olan Manolaki Baltazzi ve J. Alléon, Osmanlı topraklarındaki ilk bankayı, Bank-ı Dersaadet'i (İstanbul Bankası ya da Banque de Constantinople) kurmuşlardır. (Akgüç, 1992).

Esas görevi Osmanlı parasını diğer paralar karşısında sabit tutmak olan banka, kurucusu olan bankerlerin ünü ve güvenilirliği sayesinde Avrupa'dan borç sağlama konusunda oldukça etkindi. Böylece bir süreliğine de olsa bankanın kuruluşundaki amaç, yani paranın değerinin sabitlenmesi gerçekleştirilebilmişti. Ancak 1848'de İtalya, Fransa, Almanya, Avusturya gibi ülkelerde sanayi devriminin katı koşullarına karşı çıkanların başlattıkları ayaklanmalar nedeniyle Avrupa ortaya çıkan ticari durgunluk bankayı olumsuz etkilemiş ve banka faaliyetlerine 1852 yılında son vermek zorunda kamıştır (Kazgan, 2006).

3.3.1.7 Borç sağlamak amacıyla kurulan bankalar

Ekonomik olarak zayıflamış, Avrupa sermayesinin ve kurumlarının etkisi altına girmiş, ekonomideki dalgalanmalar nedeniyle sorunlar yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, Rusya tehdidi ile karşı karşıya geldiğinde uzun zamandır

gayrimüslim sarraflar üzerinden yürüttüğü mali kaynak arayışlarından, içeriden ve dışarıdan gelen yoğun dış borçlanma talepleri nedeniyle vazgeçmek zorunda kalmıştır (Pamuk, 1990). Kırım Savaşı'nın (1854) gerektirdiği mali kaynak ihtiyacı Osmanlı devletinin bir süredir sakınmaya çalıştığı doğrudan ve uzun süreli dış borçlanma sürecini başlatmıştır.

Kırım Savaşı ile alınan ilk dış borç sonrasında Avrupa sermayesi için yeni bir kapı açılmış ve Osmanlı topraklarında, başlıca amaçları Osmanlı Devletine borç vererek faiz geliri elde etmek olan bankalar kurulmaya başlamıştır. Bu bankalar şunlardır:

- Bank-ı Osmani / Ottoman Bank, 1856,
- İttihad-ı Mali, 1859
- Türkiye bankası, 1860
- Bank-ı Osmani-i Şahane / Ottoman Bank ya da Banque Impériale Ottomane, 1863
- Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası /Société Générale de l'Empire Ottoman, 1864
- Şirket-i Maliye-i Osmaniye Bankası / The Ottoman Financial Association, 1865
- İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası / Credit Général Ottoman, 1869
- Avustura-Osmanlı bankası, 1871
- Avusturya-Türk Bankası 1872
- 2. İstanbul Bankası / The Bank of Constantinople, 1872
- Kambiyo ve Esham Şirket-i Osmaniye / La Société Ottoman de Change et de Valeurs, 1872

Yukarıda belirtilen bankaların ortak özellikleri Galata Bankerleri ile Avrupalı sermaye gruplarının ortak girişimleri ile kurulmalarıdır. Özellikle, Bank-ı Osmani-i Şahane'nin kurulması ve bazı imtiyazlar elde etmesinden sonra faaliyetleri sınırlanmış olan Galata Bankerleri örgütlenerek ve kendilerine yabancı ortaklar bularak banka kurmaya başlamışlardır (Akgüç, 1992). Bahsi geçen bankaların hemen hepsi Osmanlı'nın demiryolu, tramvay gibi altyapı sistemlerinin kurulmasında ve

tarımın finansmanında az ya da çok rol almışlardır (Kazgan, 1995b). Bankaların bir kısmı diğer bankalarla birleşirken bir bölümü de 1877 -1878 Osmanlı - Rus savaşı sonrasında faaliyetlerine son vermişlerdir.

3.3.1.8 Bank-ı Osmani-i Şahane

Kurulduğu yıldan Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar Osmanlı ekonomisinde çok önemli bir rol oynamış olan Bank-ı Osmani-i Şahane, öncesinde Ottoman Bank'ı kuran İngiliz sermayedarlar ile Osmanlı topraklarında yatırım yapmak isteyen Fransız "Crédit Mobilier" sermaye ortaklıkları ile 4 Şubat 1863'te kurulmuştur. Banka, Osmanlı devleti adına para basma yetkisine sahip olduktan sonra ticaret bankası ve yatırım bankası olmanın yanı sıra devlet bankası kimliği de kazanmıştır (Autheman, 2002).

Bank-ı Osmani-i Şahane'nin kurulması ile amaçlanan hem devletin mali krizine hem de pek çok soruna yol açan Osmanlı parasının istikrarsızlığına son vermekti. (Pamuk, 1990a). Bank-ı Osmani-i Şahane, devlet için kısa süreli kredi sağlamak, hükümetin mali kayıtlarını tutmak, taşradaki vergi gelirlerini İstanbul'a iletmek gibi görevleri yerine getirmenin yanı sıra (Clay, 1994), Mısır'daki pamuk ticaretini finanse etmek, Tramvay Şirketi ve Anadolu Demiryolu Şirketi gibi alt yapı şirketlerine sermaye sağlayarak ortak olmak gibi ticari faaliyetlerde de bulunmaktaydı (Autheman, 2002).

Kuruluşunun hemen sonrasında İzmir, Aydın, Selanik, Isparta, Antalya gibi pek çok şehide şube açan (Clay, 1994) ve para basma yetkisine sahip olan Osmanlı Bankası 1875'te Osmanlı hükümeti ile yaptığı yeni anlaşma sonrasında tam anlamıyla devlet bankası yetkileriyle donatılmış, böylece İmparatorluğun kaynaklarının toplanmasında, bütçe hazırlanmasında ve uygulanmasında söz hakkına sahip olmuştu (Url-5, 2009).

Bank-ı Osmani-i Şahane ilginç bir konuma sahipti; bir yandan sahip olduğu yetkilerle bir devlet bankasıyken öte yandan Fransız-İngiliz sermayeli özel bir bankaydı (Pamuk, 1999a). Bu durum çeşitli sorunları da beraberinde getiriyordu. Devlet bankası olmasına rağmen özel bir kuruluş olması bankanın kar etme amacının Osmanlı İmparatorluğu'nun gereksinimlerinin önüne geçebilmekteydi. Osmanlı ekonomisindeki dalgalanmalar, piyasada kendisine olan güvenin sarsılmasını istemeyen bankanın daha dikkatli olmasına ve katı davranmasına yol açıyordu.

Yabancı sermayedarlar, özellikle bankanın yönetiminde öne çıkan Fransızlar, alınan bazı kararlara müdahale etmekteydi (Autheman, 2002). 1875'teki sözleşme sonrasında bütçe üzerindeki denetimi ele geçiren banka, Osmanlı'nın borçlu olduğu Avrupalı finansörlerin alacaklarını sağlama adına Osmanlı harcamalarına sınırlamalar getirmekteydi ve sonrasında da Düyun-u Umumiye'nin kurulmasında etkin bir rol oynamıştır.

3.3.1.9 Ziraat bankası

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin maliyesini, altyapı hizmetlerini, giderek artan Batılı tüketimi finanse eden ve faaliyet alanı kentlerle sınırlı olan bankaların tarımsal üretime yatım yapmak ve kredi sağlamak gibi bir derdi olmamıştır (Sıtkı, 1964). Bu alandaki ihtiyacı gidermek amacıyla kurulmuş olan Ziraat Bankası resmi olarak 15 Ağustos 1888 tarihinde açılmış olsa da, kökleri 1863 yılında Niş (Sırbistan) Valisi olan Mithat Paşa'nın Rusçuk'ta (Bulgaristan) kurduğu ilk Memleket Sandığı'na uzanmaktadır (Url-6, 2009). 1867 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesi ile Tuna Vilayetinde açılan Memleket Sandıkları, önce Rumeli'de, daha sonra da tüm Anadolu'da yayılmıştır (Eldem, 1994b). Memleket Sandıkları ilk milli bankacılık girişimi sayılmaktadır.

Memleket Sandıkları'nın kuruluş amacı, İmparatorlukta kurulan bankaların hizmet alanlarının dışında kalan köylüye kredi sağlayarak, köylüyü tek kredi kaynağı olan, yüksek oranlarda faizle borç veren tefecilerden kurtarmaktır (Kazgan, 1995d). Memleket Sandıkları esasında bir banka olmaktan çok, orta sandıkları ya da avarız sandıkları gibi bir vakıf geleneğinin devamı olarak görülebilir. Sandıkların gelirlerini, köylülerin devlete verdikleri vergilerden artakalan, gönüllü olarak verdikleri ya da sandığa sermaye sağlamak için ektikleri topraklardan elde edilen ürün oluşturmaktadır. Bu üründen elde edilen gelir, ihtiyacı olduğunda köylüye verilmek üzere bir sandıkta saklanmakta ve sandık, ait olduğu köyün ya da kasabanın pazarının kurulduğu günler açılarak kredi işlemleri gerçekleştirilmektedir. (Sıtkı,1964).

Memleket Sandıkları'nın işleyişinde, sermayesinin köylüler tarafından üretilen ürüne bağlı olması ve yalnızca bağlı oldukları kasabanın yerel yöneticileri tarafından denetlenebilmesi gibi nedenlerle sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Bunun üzerine 1883'te ödenen vergilerden belli bir yüzde kesilerek sandıklara sermaye olarak

aktarılması kararlaştırılmış ve faaliyetleri merkez tarafından denetlenmeye başlamıştır. Getirilen bu yeni uygulamalarla, işleyişiyle birlikte sandıkların ismi de Menfai Sandıkları olarak değiştirilmiştir (Sıtkı,1964).

Menfai Sandıkları da bir süre sonra Memleket Sandıkları gibi sorunlarla karşılaşarak işlemez hale geldiğinden, sandıkların sermayeleri toplanarak 28 Ağustos 1888 tarihinde Ticaret ve Nafia Nezareti kontrolünde bir devlet kuruluşu olan Ziraat Bankası kurulmuştur (Url-6 2009). Başlıca faaliyeti tarımsal kredi sağlamak olan Ziraat Bankası'nın devlet tarafından desteklenmesine rağmen Cumhuriyet öncesinde Bank-ı Osmani-i Şahane ya da diğer Avrupa ortaklı bankalarla kıyaslandığında bankacılık alanında oldukça etkisiz kaldığı görülür. Bankanın, tarımsal gelişmeyi sağlayacak ya da üretimi arttıracak her türlü faaliyete aktif rol oynaması da 1930 yılından önce mümkün olmayacaktır (Kazgan, 1995e).

3.3.1.10 Osmanlı Devleti'nin iflası, Rüsum-u Sitte ve Duyun-u Umumiye

Haydar Kazgan (1995c), Fuat Paşa'nın Tanzimat sonrasında Avrupalılar tarafından bir düstur haline getirilmiş olan "Sizi ancak banka ve yol kurtarır" sözüne karşılık "Evet, Banque et Route bizi gerçekte bankörıut'a yani iflasa götürecek" dediğini aktarmaktadır. Yukarıda listelenmiş olan, Osmanlı hükümetine kredi sağlayan bankalardan alınanlarla birlikte borçlar oldukça atmıştır. Ancak alınan borçların çoğu savaşları finanse etmek, isyanları bastırmak, maaşları ödenmek ya da saray inşa ettirmek v.b. için harcanıyor, ekonomik kaynak sağlayacak alanlara yatırım yapmak için geriye çok az para kalıyordu (Akşin,2009). Bu borçları ödeyecek kaynak bulamayan Osmanlı Hükümeti 1875 yılının Ekim ayında artık borçlarını ödeyemez hale geldiğini yani iflasını ilan etmiştir.

Bu ilan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile ilişkisinin kesilmesi anlamına geldiğini ve hemen arkasında hem lojistik hem de mali açıdan Osmanlı'nın yalnız kaldığını gören Ruslar yeniden Osmanlı'ya Savaş açmışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar İstanbul'u tehdit eder hale geldiklerinde, Osmanlı Bankası ile birlikte kendileri ve faaliyetleri de tehlikede olan Galata Bankerleri, Rusya'ya verilmesi gereken savaş tazminatı için Osmanlı İmparatorluğu'na sağlayabilecekleri en fazla miktarda krediyi sağlamışlardı. Rus Savaşlarının hemen sonrasında hükümetten alacaklı olan Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası bir araya gelerek hem kendilerinin hem de diğer alacaklıların borçlarını tahsil edebilmek üzere

Rüsum-u Sitte İdaresi'ni kurmuşlardır. Bu idare borçlular adına tütün, tuz, alkol ve ipek gibi hammaddelerden sağlanan gelirlere el koyma başlamış ve bu uygulamaya 1881 yılında Düyun-u Umumiye'nin kuruluşuna kadar devam etmiştir (Kazgan ve diğerleri, 1999).

Düyun-u Umumiye'nin kuruluşu, Avrupalı devletler ve Osmanlı hükümeti arasındaki karşılıklı görüşmeler, iflasın ardından başlamış olmasına rağmen Osmanlı-Rus savaşının yarattığı kesinti nedeniyle ancak Aralık 1881'de gerçekleşebilmiştir. Düyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı dış borçlarının indirilmesi ve ödeme koşullarının yeniden düzenlenmesi karşılığında, yönetiminde yabancı alacaklıların temsilcilerinin yer aldığı, devletin vergi gelirlerinin bir bölümünü yabancı alacaklılar adına toplayarak Avrupa'ya aktaracak olan kuruluştu (Pamuk, 1990). Avrupa, Düyun'u Umumiye ile Osmanlı Devlet'i üzerinde tam bir ekonomik hakimiyet kurmuş oluyordu.

3.3.1.11 Yabancı bankaların açılması

Düyun-u Umumiye'nin kuruluşundan sonra yeni bir "yabancı bankalar" dönemi yaşanmıştır. Duyun-u Umumiye'nin dış borçları düzenli şekilde ödemesiyle yarattığı istikrar ortamı yabancı şirketleri tekrar Osmanlı topraklarına çekmiştir ve ardı ardına bankalar açılmıştır. Bu bankaların bir kısmı I. Dünya Savaşı sırasında faaliyetlerini durdurmuş, bir kısmı ise Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da çalışmaya devam etmiştir. Söz konusu bankalar, önceki dönemde Avrupa sermayesi ve Galata Bankerleri ortaklığında kurulanlardan farklı nitelikte, Avrupa'nın büyük bankalarının Osmanlı İmparatorluğu şubeleri olan ya da yürütülen alt yapı çalışmalarından kar sağlamak için tamamen yabancı şirketler tarafından Osmanlı toprakları ve Ortadoğu'da faaliyet göstermek üzere açılmış bankalardır. Bu bankalardan İstanbul'da şubesi bulunanların başlıcaları şunlardır:

- Crédit Lyonnais, Fransız, 1875
- Banque de Salonique / Selanik Bankası, Fransız ve Avusturya ortaklığı, 1888
- British Oriental Bank / İngiliz Şark Bankası, İngiliz, 1900
- Bank of Athens /Atina Bankası, Yunanlı, 1904
- Wiener Bankverein, Avusturyalı, 1905
- Deutsche Orient Bank, Alman, 1906
- Deutsche Bank, Alman, 1906

- Banco di Roma, İtalyan, 1911
- Banca Commerciale Italiana, İtalyan, 1919
- Banque Française Des Pays Orient / Memaliki Şarkiye Fransız Bankası, Fransız, 1922
- Commercial Bank of the Near East/ Şarki Karip Ticaret Bankası, İngiliz, 1922
- American Express Co. Inc., ABD'li, 1922
- Banka Marmaroş Blank ve Şürekası, Rumen
- Holantse Bank Uni., Hollandalı

Osmanlı devletine borç vermeyi sürdüren bu yabancı bankalar, Osmanlı toprakları üzerinde kendilerine siyasi olarak da ilgilendikleri bir bölge belirleyerek, banka şubelerini ve faaliyetlerini o bölgelerde yoğunlaştırmıştı. Bankalar, ait oldukları devlet ile yürütülen dış ticaretin geliştirilmesi, İmparatorluk topraklarında faaliyet gösteren yabancı yatırımcıların desteklenmesi ve fayda sağlanabilecek ulaşım ve madencilik sektörlerinde yeni yabancı yatırımcılara aracılık edilmesi gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır (Akgüç, 1992).

3.3.1.12 20. yüzyıl ve İttihat ve Terakki Yönetimi

20. yüzyıla girildiğinde, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve buna bağlı olarak siyasi kontrolü Duyun-u Umumiye'nin ve kısmen Osmanlı Bankası'nın elindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda, yalnızca bankacılık alanında değil sigortacılık, demiryolu, rıhtım, madencilik, elektrik, su, havagazı, tramvay, tünel işletmeleri gibi birçok alanda yabancı sermayenin tartışmasız egemenliği söz konusuydu (Toprak, 2009). Tanzimat'ın ilanından beri süre gelen, yabancıların ve gayrimüslimlerin finans ve ticaret sektörlerindeki tekellerinin Müslüman tebaa arasında yarattığı hoşnutsuzluk artmaktaydı (Berkes, 2003). 20. yüzyılın hemen başında II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında yönetimde söz sahibi olan İttihat ve Terakki bu koşulları değiştirecek politikalar uygulamaya başlamıştır.

I. Meşrutiyet'e (1876-1878) Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı ortamdan faydalanıp meclisi kapatarak son veren Sultan II. Abdülhamit'in 24 Temmuz 1908 tarihinde tahttan indirilmesi ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe sokulmasıyla II. Meşrutiyet ilan edilmişti (Akşin,2009). İkinci Meşrutiyetle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda liberal bir ortam oluşmuştur. Osmanlı Devleti'nin sıkı kontrolünün kalktığı

ekonomik alanda kişisel girişimler desteklenmiş, Osmanlı tebaa bu yönde teşvik edilmiştir. Ancak bu teşvikler, esasen yabancı sermayeye geniş olanaklar sağlamış, ticaret alanında deneyimli olan Avrupalı sermaye sahipleri ve gayrimüslimler güçlenirken, onlarla rekabet edebilecek bilgi ve pratikten yoksun Müslüman küçük esnaf ve zanaatkarlar oldukça büyük bir darbe almıştır. Bu darbe, II. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra yapılan seçimle başa gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni liberal politikalardan uzaklaştırmıştır. 1912-1913 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları da İttihat ve Terakki için büyük bir kırılma noktası yaratmış, savaşlar sonrasında milliyetçilik ve siyasal bağımsızlık en önemli meseleler halini almıştır. Bağımsızlığı, Anadolu'daki Türk-Müslüman tebaanın sağlayacağı düşüncesi, Anadolu şehirlerindeki girişimcilere iktisadi anlamda ayrıcalık sağlayacak *milli iktisat* politikalarını uygulamaya sokmuştur (Toprak, 1982).

3.3.1.13 Milli Bankaların Kurulması

I. Dünya Savaşı (1914 -1918), İttihat ve Terakki için politikalarını gerçekleştirebileceği elverişli bir ortam yaratmıştır. Hem savaş ekonomisi nedeniyle ekonomik faaliyetlere müdahale etme hakkına sahip olan hükümet gayrimüslimlerin ellerinde bulundurdukları sermayenin Türkleştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuş hem de savaşın getirdiği ekonomik bunalım nedeniyle yabancı sermayeli şirketlerin ve bankaların faaliyetlerine ara vermesi sayesinde Türk-Müslüman girişimcilere ihtiyaç duydukları alan açılmıştır. Bu koşullar, İttihat ve Terakki'nin desteklediği Türk girişimciler tarafından küçük-büyük pek çok banka açılmasına olanak sağlamıştır (Eldem, 1994a). İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra kurulan bu bankalar şunlardır:

- Türkiye Milli Bankası, İstanbul, 1909
- İtibarı Mali Osmanlı A.Ş., İstanbul, 1910
- Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası, İstanbul, 1910
- İstanbul Bankası, İstanbul, 1911
- Osmanlı Ticaret Bankası, İstanbul, 1911
- Konya İktisadi Milli Bankası, Konya, 1911
- Umur-u Ticariye ve Sınaiye ve Maliye Osmanlı A.Ş.,İstanbul, 1913
- Milli Aydın Bankası, Aydın, 1914
- Adapazarı İslam Ticaret ve Bankası Osmanlı A.Ş., Adapazarı, 1914

- Karaman Milli Bankası, Karaman, 1914
- Emval-i Gayrimenkul ve İkrazat Bankası Osmanlı A.Ş., İstanbul, 1914
- Akşehir Osmanlı İktisat A.Ş., Akşehir, 1916
- Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, İstanbul, 1917
- Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası, İstanbul, 1917
- Konya Ahali Bankası, Konya, 1917
- Manisa Bağcılar Bankası, Manisa, 1917
- İktisadi Milli Bankası, İstanbul, 1917
- Türkiye Umumi Bankası, İstanbul, 1918
- Eskişehir Çiftçiler Bankası, Eskişehir, 1918
- Adapazarı Emniyet Bankası, Adapazarı, 1919
- Konya Türk Ticaret Bankası, Konya, 1920
- Bor Zürra ve Tüccar Bankası, Bor, 1921

Bu bankaların büyük çoğunluğu, isimlerinden de anlaşılacağı üzere, bir bölgedeki tüccarların ya da tarım üreticilerin bir araya gelmesiyle kurulmuştur (Manisa ve çevresinde bağcılıkla uğraşanların kurduğu Manisa Bağcılar bankası gibi). Vedat Eldem (1994a) de bankaların isimlerindeki *Türk, Milli* ve *İslam* sıfatlarına dikkati çekmektedir. Ancak tanınan ayrıcalıklar ve verilen destekler bu bankaların gelişmesini sağlayamamış, çoğu yerel bir banka olmanın ötesine geçememiş ve savaş sonrası büyük yabancı bankaların tekrar faaliyete geçmesiyle etkinliklerini kaybetmişlerdir.

İttihat ve Terakki döneminde kurulan bankalar arasında, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın önemli bir yeri vardır. II. Meşrutiyet sonrası gündeme gelen *milli banka* kurma gerekliliği ve yaşanan savaşlarda sergilediği tutum nedeniyle Osmanlı Bankası'na karşı artan tepkiler sonrasında *milli sermayeli* bir devlet bankası kurma girişimleri başlamıştır. 1917 yılında, Biga mebusu Cavid Bey, İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey ve Selanik tüccarı Tevfik Bey tarafından kurulan Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası bir devlet bankası olması amacıyla kurulmuştur. Bankanın kuruluşundan sonra, bir devlet bankasına dönüşmesi yolunda, bir yandan halk arasında benimsenmesi için basın tarafından desteklenirken öte yandan Babıali tarafından verilen birçok imtiyaza sahip olmuştur. İtibar-ı Milli Bankası için planlanan, 1925 yılına kadar devlet bankası ayrıcalığına sahip olan Osmanlı Bankası'nın görevi biter bitmez devlet bankası statüsüne yükseltilmesiyse de

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılarak yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmuş olması bunun gerçekleşmesine imkan vermemiştir. Yeni kurulan Cumhuriyet'te, İttihat ve Terakki'nin izini taşıyan İtibar-ı Milli Bankası'nın faaliyetlerine devam etmesi istenmediğinden sermayesi 1927 yılında kurulan İş Bankasına devredilmiştir (Toprak, 1995) .

3.3.2 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar

19. yüzyıla kadar bankacılığın, kredi faaliyetleri için çoğunlukla evler, dükkanlar, karma işlevlere sahip hanlar ve kasa işlevi için de bedestenler gibi, esasında farklı amaçlara hizmet eden yapılarda yürütüldüğü görülmektedir. Bankerler ve bankaların Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisinde çok önemli bir rol teşkil ettiği 19. yüzyılda ise bu durum büyük oranda değişmiştir.

19. yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra, şirketleşen sarrafların bireysel ya da ortaklıklar halinde işlettikleri bankerlik kuruluşlarının, hem işlevsel hem de yapısal olarak öncekilerden farklı özelliklere sahip hanlarda yer aldıkları ve işletmelerinin yer alacağı ve gelir elde edebilecekleri, çoğunlukla kendi adlarını taşıyan hanlar inşa ettirdikleri görülmektedir. İstanbul'da, ilk bankanın kurulduğu 1845 yılından sonraki dönemde açılan bankaların çoğu da, tümünü ya da birkaç odasını kullandıkları bu yeni nesil hanlarda faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde, açılan bankaların sayısıyla kıyaslandığında oldukça az olsa da bir banka için banka işlevine uygun olarak tasarlanmış yapılar da inşa ettirildiği görülür.

Söz konusu hanlar ve banka yapıları, 19. yüzyılda tartışmasız bir ticari üstünlüğe sahip olan Galata'da yoğunlaşmaktadır. İstanbul tarafındaki hanlar sarraflar tarafından tamamen terk edilmemişse de, Galata'nın özellikle Avrupa ticaretinin ve sermayesinin merkezi olması, sarrafların işyerlerini buradaki han odalarında açmalarına ya da buraya taşımalarına neden olmuştur. Sarrafların Galata'da konumlanarak Galata Bankerleri adını almalarından da anlaşılabileceği gibi Galata, bankacılığın esas faaliyet alanını haline gelmiş, artık yalnızca bir ticari merkez değil finans merkezi de olmuştur. Dolayısıyla, sermayesi Galata Bankerleri ve onların yabancı ortakları tarafından oluşturulan ilk bankalar burada kurulmuş ve onları izleyen yabancı bankalar merkez şubelerini burada açmayı tercih etmişlerdir. Bu yönelim 20. yüzyılın başında tersine dönmüş olsa da Galata'nın yoğun olarak

bankaların bulunduğu bir finans merkezi olma özelliği günümüze kadar devam etmiştir.

3.3.2.1 19. ve 20. yüzyılda Galata ve İstanbul

İstanbul'un ticaret ve finans merkezi olan Galata'nın 19. yüzyıldaki dönüşümünde ekonomik açıdan başlıca iki etken söz konusudur; birincisi Avrupa sermayesinin Osmanlı topraklarındaki payını ve kazancını modernleştirme çalışmaları aracılığıyla arttırma politikası, ikincisi ise hem modernleşmek hem de bu kazanca ortak olmak isteyen Osmanlılı sermaye sahiplerinin bu dönüşümü desteklemesi. Galata ve civarındaki Avrupalı nüfus ve sadece Avrupa'nın teknik bilgisini değil estetik beğenilerini de takdir eden Osmanlı nüfusu sayesinde Galata hem alt yapı hem de görünüş itibariyle Osmanlı topraklarındaki Batılılaşmanın ilk kentsel örneklerinden biri olmuştur.

Galata'nın bir Avrupa şehrine dönüşmesinde, dönemin ekonomik olarak en güçlü grubunu oluşturan Galata Bankerleri'nin payı büyüktür. Galata'nın modernleşmesini isteyenlerin başında geldikleri gibi bu amaç için İntizam-ı Şehir Komisyonuna katılmış ve aralarında Avram Behor Camondo ve Antoine Alleon gibi Galata Bankerleri'nin temsilcilerinin yer aldığı bir alt komisyon oluşturarak Galata, Pera ve Tophane'yi kapsayan bir kentsel dönüşüm projesinin hem yönetiminde hem de finansmanında görev almışlardır (Şeni, 1994).

Galata Caddesi ve çevresindeki sokaklarda özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında önemli değişimler görülmektedir. 1864'te Galata suru yılıkmış, 1865 yılında başlayan kentsel düzenleme çalışmaları sonrasında yollar temizlenmiş, genişletilmiş ve aydınlatılmış, kaldırımlar yapılmış, küçük, ahşap ve köhne eski dükkanlar yıkılarak yerlerine Avrupalı, büyük boyutlu, kagir ve gösterişli yapılar inşa edilmeye başlanmıştır (Akın, 2002). 1870'li yıllarda İstanbul'u ziyaret eden Edmondo de Amicis (1874), tüccar yazıhaneleri, işyerleri ve külüstür evlerden oluştuğunu söylediği Galata için "Burası İstanbul'un merkezidir… Sokaklarda sarıklarla fesleri görmeseniz Şark'ta olduğunuza inanamazsınız" diye yazarak Galata'nın henüz dönüşümünü tamamlamamış olmasına rağmen Batılı görünümüne işaret etmektedir.

Galata'nın yeniden yapılanma sürecinde, inşa edilen yapılar içinde bankerler tarafından inşa ettirilen büro hanlarının ve banka yapılarının sayısı oldukça fazladır. Hanlar, bankerler tarafından hem kullanmak hem de gelir sağlamak amacıyla inşa

ettirilmekte ve bu yapılara ailelerinin ismi verilerek bir prestij yapısına da dönüştürülmekteydi. Öte yandan kendi inşa ettirmedikleri hanların finansmanında yer alarak yeni yapım faaliyetlerinden ticari bir kazanç da sağlıyorlardı (Şeni, 1994).

Özellikle 1880 sonrasında Galata'da inşa edilen, genellikle Rönesans tazında rustik taşla döşenmiş zemin katların üzerinde yükselen, cepheleri klasik Avrupa öğeleriyle şekillenmiş, dört ya da beş katlı, görkemli ve ağır yapılar (Çelik, 1996) olarak betimlenebilecek hanlar Galata'nın günümüzdeki dokusunu oluşturmuştur. Bankalar ve büyük şirketler tarafından kendi kullanımları için inşa ettirilen yapılar ise, Galata'nın Avrupalı görünümünü oluşturmadaki katkılarının yanında, Bankalar caddesinde olduğu gibi, niteliksel değişimlere sebep olmuştur. Örneğin Osmanlı bankasının Voyvoda Caddesi'nde bir banka inşa ettirip buraya yerleşmesi diğer bankalar ve sigorta şirketleri için de bir çekim unsuru olmuş, sigorta ve banka şirketlerinden oluşan bir ana arter karakterine bürünmüştür (Eldem, 2000).

19. yüzyılın ikinci yarısında Galata'nın kentsel modernleşmesine, dönemin içerisinden bakan kişiler de yaşanan değişimi, Galata'da süregelen ticari ve finansal faaliyetlerle ilişkilendirmiştir. 1879 tarihli ve *Saffet* imzasıyla (Saffet Paşa'ya ait olduğu düşünülmektedir) yayınlanmış bir raporda şöyle denmektedir (parantez içindeki açıklamalar Eldem'e aittir):

"Nefsi İstanbul şehri ile Galata ve Beyoğlu'nun gerek ebniye [binalar] ve gerek intizam cihetiyle farkı, pek ziyade göze çarpacak olup mesela Dersaadet'te kâgir olarak küçük ve büyük, pek adi surette yapılmış üç yüz adet hane mevcut ise, Galata ve Beyoğlu'nda kıymetli ve ekserisi müzeyyen [süslü] olarak birkaç bin hane mevcuttur… İstanbul'un bu hali harabiyeti ve Galata ve Beyoğlu'nun görülen mamuriyeti, o taraf ahalisinin sanat ve ticaret ve umurı sarrafiye ile meluf bulunmalarından [sanat, ticaret ve sarraflık yapmasından] ve İstanbul sekenesinin [sakinlerinin] memurin ve ketebe ve hademeden bulunup [memurlar, kâtipler ve hizmetliler], bir sınıfının dahi birtakım sanayi ve ticareti hasise ile meşgul olmamalarından başka esvaba isnad olunamaz… Kıymeti hakikiyeleri namalum olan [gerçek kıymetleri belli olmayan] emtiayı ecnebiyye [yabancı mallar] üzerine külliyetli temettü [kâr] ilave ederek anların beyü füruhtuyla [alım ve satımıyla] kesbiservet eylemekte ve diğer bir sınıfı dahi umurı sarrafiye vesair sanayii nefise ile iştigal eylemekte olduklarından, her birerleri kâgir haneler bina ve inşa ettirmektedir." (Eldem, 2005)

Galata tarafında oldukça yoğun bir şekilde gerçekleştirilen Avrupalı yapılanma, Galata'daki gibi kentsel boyutta olmasa da İstanbul tarafında da başlamış, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında plan ve cepheleriyle Avrupalı olan yapılar inşa edilmiştir (Çelik, 1996). İstanbul tarafındaki Batılı modernleşmenin özellikle İttihat ve Terakki döneminde hızlandığı görülür. Hatta bu dönemdeki kentsel değişim planlarının arasında Galata'da olduğu gibi İstanbul'da da surların yıkılması planı yer almaktadır (Eldem, 2005). Bu da İttihat ve Terakki'nin uyguladığı ekonomik politikalar sonucu ticari ve finansal faaliyetlerin İstanbul tarafına çekilmesi ile ilişkilendirilebilir.

3.3.2.2 19. ve 20. yüzyıl hanlarının genel özellikleri

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren banker büroları, mal alım satımı, depolama, üretim ve hatta konaklama işlevlerinin hepsini bir arada barındıran geleneksel hanlarda değil, *büro hanları*nda yer almıştır. Büro hanları, batılılaşma sürecinde şirketleşen ve uzmanlık kazanan bankacılık, tüccarlık gibi ya da yeni ortaya çıkan sigortacılık, komisyonculuk, ticari temsilcilik, avukatlık gibi (Cervati, 1881) iş sahalarında faaliyet gösterenlerin ihtiyaçlarına uygun olarak planlanmış yapılardır.

Batılılaşmanın getirdiği bu mesleklerle uğraşanları barındıran büro hanlarının plan kurgusu ya da cephe düzenlemesi de yine batılı tarzdadır. İlk örnekleri Avrupa'da ortaya çıkan büro yapıları bu hanlar için referans oluşturur. Büro hanları, klasik ticaret hanları gibi açık bir avlu etrafında geniş bir alana yayılmak yerine, hem ticari bölgelerdeki arsa değerlerinin oldukça artması hem de inşaat alanındaki yeni teknoloji ve malzemelerin kullanımıyla dar bir parselde ve çok katlı olarak inşa edilmişlerdir. Bazılarında avlunun yerini bir ışıklık ya da merdivenkovası alırken, avlulu inşa edilenlerde avluların üzerinin örtüldüğü görülür (Gülenaz, 1998).

Büro hanlarının, zemin katında cafe, pastane, kırtasiye, eczane, kuaför, banka ofisi (Cervati, 1881) gibi dışa açık dükkanlar üst katarda ise klasik han odalarına göre daha küçük büro odaları yer almaktaydı. Hanların birkaç odası ya da tamamen bir kaç katı bir işletme tarafından kiralanarak kullanılabilmekteydi (Eldem, 2000)

Büro hanlarının cepheleri, yalın bırakılmış klasik Osmanlı han cephelerinden farklı olarak Neo-klasik, Neo-Rönesans, Neo-Barok, Art-Nouveau ve eklektik öğelerle bezenmiştir.

3.3.2.3 Şark Ticaret Yıllıkları'na göre banker işletmelerinin bulunduğu hanlar

Banker bürolarının İstanbul'da hangi hanlarda yer aldığı, Osmanlı İmparatorluğu'nda faaliyette bulunan ticari ve finansal kuruluşları kayıt altına alan ve adres bilgilerine yer veren, ticari bir tanıtım rehberi niteliğindeki *ticaret yıllıkları* sayesinde tespit edilebilmektedir. İlk ticaret yıllığı 1868 yılında Raphael Cervati ve N. C. Sargologo tarafından Annuaire Oriental du Commerce (Şark Ticaret Yıllıkları) adı altında çıkarılmıştır. Bir süre daha Cervati Kardeşler tarafından yayınlandıktan sonra pek çok el değiştiren yıllıklar 1880 yılından 1883 yılına kadar *Indicateur Ottoman Illustré*, 1887-1888 yılları arasında *Indicateur Oriental*, 1891-1930 yılları arasında *Annuaire Oriental* ve 1931-1945 yılları arasında ise *Şark Ticaret Yıllıkları* ismiyle basılmaya devam etmiştir (Url- 7).

Yıllıklarda tespit edilen hanlardan, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında inşa edildiği ve büro hanı özelliği taşıdığı kesin olarak tespit edilenler aşağıdaki çizelgelerde isimlerinin başına (*) işareti konularak belirtilmiştir. Bu tespitte 19 yüzyıl büro hanlarını konu alan, Nursel Gülenaz'ın (1998) doktora tezi ve Nil Köroğlu'nun (2004) yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

1868 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar

1868 yılına ait ilk yıllığa (Cervati, 1868) göre bankerlerin ve işyerlerinin bulunduğu hanların listesi aşağıda verilmiştir (Çizelge 3.1). Bu çizelgeye göre 1868 yılında banker bürolarının bulunduğu İstanbul'da bir, Galata'da on dört han vardır. İstanbul hanlarında toplam beş banker bürosu rastlanırken Galata hanlarında otuz altı banker bürosu faaliyet göstermektedir.

Galata'da, İstanbul'dan yaklaşık beş kat daha fazla bankerlik işletmesinin bulunduğunu gösteren rakamlar Galata'nın bankerlerin merkezi olduğunu doğrulamaktadır. Ancak yayınlanan ilk ticaret yıllığı olması nedeniyle hem Galata'da hem de İstanbul'da gerçekte faaliyette bulunan bankerlerden daha azı kayıt altına alınmış olabilir. Çünkü yalnızca beş bankanın faaliyette olduğu 1868 yılında çalışma sahaları henüz kısıtlanmamış olan bankerlerin daha fazla sayıda olması beklenebilir.

Çizelge 3.1: 1868'de bankerler ve çalıştıkları hanlar (Cervati, 1868)

İSTANBUL	**Büyük Yeni Han** Kürekçiler Yokuşu Ohannes Efendi, Tingir Avedis, Bahçevanoğlu	Boghos Bey, Mısırlı Maksud, S. Tinghir, Pierrre
GALATA	***Baltazzi Han** Voyvoda C. Couteau, Charles ve Ort. Eliasco Alexandre ve l'Agence Orientale ***Demir Han** Kürekçiler S. Coenca ve Bottor Stoyanovitch, A. A. Tazarti, S. ***Değirmen Han** Galata C. Mısırlı Andon Bey ***Glavani Han** Voyvoda C. Boccardo, Philippe Crespin, Emile Glavany Oğulları ve Ort. Güzel Pierre ve Ort ***Gül Camondo Han** Billur S. Camondo Isac ve Ort. Tubini, G. ve Oğulları Ulmann, Otto **Halil Paşa Han** Kara Musatafa S. Athenogenes, G. ve Psara Mavrogordato, A. P. Zarifi, G. ve Zarifi, N **Havyar Han** Karaköy C. Adamandides, Ath.	Icovanomidi Kardeşler Musala, Pittaco Nicolaidis, N. J. Papadaki, E. Perdhicaris, Licourghos Sugdury, C. ve Ortakları Theoharides, Demetriu Yaremciyan, Petrak ***Kivork Bey Han** Yüksek Kaldırım Karakaş, Garabet ***Komisyon Han** Karaköy C. Nahmias ve Bajona Kardeşler ***Mehmed Ali Paşa Han** Karaköy C. Caporal, Abbott ve Ort. Constantinidis Ralli, S. A. ***Saatçi Han** Perşembe Pazarı C. Boghos Bey, Mısırlı **Saksı Han** Perşembe Pazarı C. Thalasso, Joseph ***Selanik Han** Zülferise S. Coenca, Moise B. Messulam, Ajas Sadock, D. ve Ort.

İstanbul tarafında Büyük Yeni Han, Galata tarafında Havyar Han banker bürolarının en fazla olduğu hanlardır. Galata'da bankerlerin yoğunluğu açısından Havyar Han'ı Glavani Han ve Gül Camondo Han izlemektedir. Glavani Han ve Gül Camondo Han, banker ailesi olan Glavaniler ve Camondolar tarafından inşa ettirilerek ailelerin isimlerinin verildiği hanlar olmaları açısından da dikkat çekmektedir.

İstanbul'da bankerlerin bulunduğu tek sokak Kürekçiler Yokuşu'dur. Galata'da ise Karaköy Caddesi ve Voyvoda Caddesi bankerlerdik işletmelerinin en yoğun bulunduğu yollardır.

1881 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar

Düyun-u Umumiye'nin kurulduğu 1881 yılındaki ticaret yıllığında ise (Cervati Kardeşler, 1881), bankerlerin ve hanların sayısında artış görülür. İstanbul'da beş han ve on dört banker ofisi, Galata'da yirmi han, kırk altı banker ofisi tespit edilmiştir (Çizelge 3.2).

İstanbul tarafında Büyük Yeni Han en fazla bankerlik işletmesini barındırmaya devam etmektedir ve banker Essayanlar'ın kendi isimlerini taşıyan Essayan Han'da faaliyet gösterdikleri göze çarpmaktadır. Galata'da ise yine en fazla bankerin bulunduğu Havyar Han'ı sırasıyla Mehmed Ali Paşa Han, Gül Camondo Han ve Halil Paşa Han izlemektedir. Bu dönemde Alexandre Baltazzi, Lorando Kardeşler ve Ralliler kendi hanları Baltazzi Han, Lorando Han ve Ralli Han'da faaliyet göstermektedir.

İstanbul'da bankerlerin bulunduğu beş handan üçü Çakmakçılar Yokuşu'nda yer almaktadır. Galata'da ise banker hanlarının yoğunluğu açısından Karaköy ve Voyvoda Caddeleri'nden sonra Kürekçiler Sokağı gelmektedir.

Çizelge 3.2: 1881'de bankerler ve çalıştıkları hanlar (Cervati Kardeşler, 1881)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
İSTANBUL	***Agopyan Han** Çakmakçıkar Yokuşu	Mısırlı Onik Bey
	Eskenazi, Raphael	Nazareth
	Büyük Yeni Han Çakmakçıkalar Yokuşu	Papazoğlu Kivork
	Allahverdi	Tinghir, Puzant ve Pierre
	Bahçevanoğlu A.	**Çinili Han** Tarakçıkar S. Karagözyan, K.
	Davoud, Meguirditch	***Essayan Han** Balıkhane S.
	Karakaya, Kivork	Essayan, O. ve M.
	Maksudyan, Simon Bey	**Valide Han** Çakmakçılar Yokuşu
	Mısırlı Edouard Bey	Eliasco, C.

Çizelge 3.2 (devam): 1881'de bankerler ve çalıştıkları hanlar (Cervati Kardeşler, 1881)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
GALATA	***Aşir Efendi Han** Aşir Efendi C.	**Havyar Han** Karaköy C.
	Timoni	Angelides
	***Baltazzi Han** Voyvoda C.	Cohen Şalom Elia
	Baltazzi, Alexandre	Eshaim, Ben Bassat
	Caro kardeşler	Gabay, Haim J. ve ort.
	***Demir Han** Kürekçiler S.	Lazarides kardeşler
	Calev, Eliezer ve ort.	Levi ve Coenca
	***Değirmen Han** Galata C.	Musala, Pitaco
	Stoyanovitch, A. A	Toledo, Moise de
	***Dilber Han** Karaköy C.	***Kivork Bey Han** Yüksek Kaldırım
	Arie Barouh ve Cohen ve ort.	Düzoglou Andon Bey
	***Giritli Paşa Han**	**Kurşun Han** Kürekçiler S.
	Kuyumcuyan, A.	Farhi, Leon
	***Glavani Han** Voyvoda C.	***Küçük Yeni Han** Kürekçiler S.
	Frederici, Francois	Gilbert, A. Joseph
	Glavany oğulları ve ort.	Holstein Herm. A.
	Glavany, Zino	***Lorando Han**
	***Gül Camondo Han** Billur S.	Lorando kardeşler
	Kantaryan, Ohannes	**Matheo Han**
	Caporal, A	Frederici, Francois
	Corpi, Alexandre B.	***Mehmed Ali Paşa Han**
	Corpi, İgnace	Karaköy C.
	Giustiniani, B. J.	Essayan, O. ve M.
	Köşeoğlu Agop Effendi	Gumciyan, Hovhannes
	Tubini G ve oğulları	Leon, D. ve Levi, M.
	Halil Paşa Han Kara Mustafa S.	Mirasyedi, Bedros
	Calvocoressi, J.M	Samancı D. A. ve Mumciyan
	Demitriadi, Cosma ve ort.	Zafiropoulo, G. D
	Homere, Socrate	**Ralli Han** Fermeneciler S.
	Mavrogordato, A. P. Oğlu	Ralli, A. S. ve ort
	Zafiropoulu ve Zarifi	***Selanik Han** Zülfarise S.
	***Hastahane Han** Helvacı S.	Sadoch
	Stefanovich, Z.	***Zincirli Han** Yeni Cami S.
		Abdullahyan

1889-1890 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar

1889 -1890 yıllarına ait olan ticaret yıllığında (Cervati Kardeşler, 1990) İstanbul tarafında banker işletmelerinin ve bunların yer aldığı hanların sayısının arttığı görülmektedir (Çizelge 3.3). Bu tarihte İstanbul'da bulunan on iki handa toplam yirmi bir banker bürosu bulunmaktadır. İstanbul'da Büyük Yeni Han barındırdığı bankerlik işletmeleri sayısı bakımından üstünlüğünü korurken, Varakçı Han'da da bankerlerin yoğun olduğu görülür. Bankerlere ait iki yeni han da öne çıkmaktadır. Bunlar Moise Barnathan'nın çalıştığı Barnathan Han ve A. Georgiades çalıştığı Georgiades Han'dır.

On beş han ve kırk dokuz banker bürosunun yer aldığı Galata'da ise han ve bankerlik işletmesi sayılarında yok denecek kadar az bir artış söz konusudur. Galata'da sırasıyla Havyar Han, Mehmed Ali Paşa Han ve Gül Kamondo Han en fazla bankerlik işletmesine sahip hanlardır. Helbig Han da ismini aldığı Banker Helbig ve Ortakları'na ev sahipliği yapmaktadır.

Çizelge 3.3: 1889-1890'da bankerler ve çalıştıkları hanlar (Cervati Kardeşler, 1889-1890)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
İSTANBUL	***Abud Efendi Han** Marputçular S. Adler, Siegfried ***Agopyan Han** Çakmakçılar S. Eskenazi, Raphael ***Barnathan Han** Marputçular S. Amon, Joseph D. ve ort. Barnathan, Moise **Büyük Yeni Han** Çakmakçıkalar Yokuşu Bahçevanoğlu, Caral Kapamacı, Kevork Maksud, S. ve S. Papazyan, Garabet Puzant, Pierre Şenorkyan, N. ***Camondo Han** Mahmud Paşa S. Nomicos, S.D.	**Çinili Han** Tarakçılar C. Karagözyan, K. **Çuhacı Han** Mahmud Paşa S. Begyan, A. ***Georgiadis Han** Fındıkçı S. Georgiades, A. ***Hazzopoulo Han** Sultan Hamam S. Hazzopoulus, Kyriaco ve ort. ***Şapçı Han** Kömürcü S. Caridis, Gr. **Valide Han** Çakmakçılar Yokuşu Eliasco, C. **Varakçı Han** Kuyumcular S. Bardizbanyan Kardeşler Farra, Paul Kürkçüyan, O Taşcıyan, Serkis

Çizelge 3.3 (devam): 1889-1890'da bankerler ve çalıştıkları hanlar

(Cervati Kardeşler, 1890)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
GALATA	***Alexiadi Han** Yemişçi S. Levi, Abram Portacalis, Perikles ***Baltazzi Han** Voyvoda C. Caro, Vinvcent ***Değirmen Han** Galata C. Stoyanovitch, A. A. ***Glavani Han** Voyvoda C. Baudouy, Rene Corpi, Dominique Couteaux Kardeşler ***Gül Camondo Han** Billur S. Corpi, Achille Caporal, Alfred Corpi, Alexandre Corpi, François Corpi, Ignace Giustiniani, J. B. Nomico, Françiis G. Tubini, G ***Izzet Paşa Han** Mertebani S. Lacheze, Poul ve Louis **Halil Paşa Han** Kara Mustafa S. Mavrogordato, A. Thelogo, M. ve ort. Yenidünya, Dimitraki Zarifi, Leonidas **Havyar Han** Karaköy C. Asseo, Hanania Benbasst, S. Haim Cohen, Şalom Elia Diamandoğlu Kardeşler Ghligoras, Hacı Cristos Haralambidis ve Angelidis	Levi ve Coenca Musala, P. Roditi, Solomon Svorono Şalom, Elia Coen Tahtaburnu Kardeşler Toledo, Haim S. ***Helbig Han** Billur S. Helbig ve ort ***Köşeoğlu Han** Kara Musatafa S. Köşeoğlu, Agop ***Küçük Millet Han** Peştemalci S. Antoniadi, M. Negropontes, U. J. ***Mehmed Ali Paşa Han** Karaköy C. Chrissoveloni Kardeşler Essayan, O. ve M. Gümüşçüyan, Hov. Hacıyan ve ort. Mumcuyan, M. Nersesyan Baba ve Oğulları Ralli ve ort. Samancı, G. A. **Ralli Han** Fermeneciler S. Ralli, A. S ve ort **Sovacıoğlu Han** Halil Paşa Han S. Eleftariadis, B. ***Yakup Han** Mertebani S. Lebed ve Oğulları **Yusuf İzzettin Han** Voyvoda C. Rappaport, Eng.

1889 -1890 yıllarında İstanbul'da banker ofislerinin bulunduğu hanlar daha dağınık halde Çakmakçılar Yokuşu ve Marputçular Sokak gibi çeşitli sokaklarda yer almaktadır. Aynı dağınık görüntü Galata'ya da hakimdir. Voyvoda Caddesi, Karaköy Caddesi, Billur Sokak ve Mertebani Sokak hanların yer aldığı sokakların başlıcalarındandır.

1909 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar

II. Meşrutiyetin ilanından bir yıl sonra, 1909 yılına ait ticaret yıllığında (Annuaire Oriental, 1909) İstanbul tarafındaki banker bürolarının ve hanların sayısında büyük bir artış olduğu, Galata ve İstanbul'daki bankerlik işletmelerinin sayısının neredeyse eşitlendiği görülür. İstanbul'da, otuz han ve bir pasaj'da toplam kırk iki banker ofisi bulunmaktadır (Çizelge 3.4). Bu sayı 1890'dakinin iki katıdır. Buna karşılık Galata'da 1890'da kırk dokuz olan banker ofisi sayısı değişmezken hanların sayısı yirmi altıya yükselmiştir.

Bankerlik işletmelerinin sayısının artmasında II. Meşrutiyetin yarattığı liberal ekonomik ortamın etkisi olmalıdır. Bunun yanı sıra, Meşrutiyet'le birlikte açılmaya başlayan *milli bankalar*ın İstanbul tarafında yer alması, burada bir finans ortamı oluşmaya başladığının işaretidir. Öte yandan hem İstanbul tarafında yeni büro hanlarının inşa edilerek bankerlere çalışacak uygun yerler yaratılmasıyla, Galata tarafında özellikle 1900'lerin başından beri ardı ardına açılan yabancı banka şubeleri nedeniyle iş ve ikamet imkanları azalan bankerlerin İstanbul tarafına taşınmaya başladığı düşünülebilir.

Banker ofislerine ev sahipliği yapan hanların artması bankerlerin İstanbul ve Galata'da daha dağınık bir yerleşim sergilemesine neden olmuştur. 1909'da İstanbul'da yoğun olarak banker bürolarını barındıran bir handan ya da bankerlerin bulunduğu hanların belirli bir sokak üzerinde toplandığından söz edilemez. Burada, mülkiyeti bankerlere ait yeni hanlar, banker Yeramia Cingiroğlu'nun yer aldığı Cingiroğlu Han, Gülbenkyan Kardeşlerin yer aldığı Gülbenkyan Han ve banker J.W. Whittal'ın yer aldığı Whittal Han'dır. Galata'da Mehmed Ali Paşa Han ve Gül Kamondo Han en çok sayıda banker bürosunun yer aldığı hanlar olmaya devam etmektedir ancak bankerler belirli bir sokakta yer alan hanlarda yoğunlaşmamaktadırlar.

Çizelge 3.4: 1909'da bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1909)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
İSTANBUL	***Abud Efendi Han** Marputçular S. Adler, Siegfried ***Alalemci Han** Aşir Efendi C. Holstein, H. A. Levi, Abram Oğulları ***Altıparmak Han** Çiçek Pazarı S. Hüdaverdiyan, Missak A. Namer, N. Ve Tchbelon, J. ***Alyanak Han** Kütüphane S. Manukyan, Dikran ***Büyük Ticaret Han** Tarakçılar S. Stavro, ve Ort. ***Büyük Yıldız Han** Mahmud Paşa S. Memedof, Hacı Baba **Büyük Yeni Han** Çakmakçılar S. Fotiadi, N, D. ***Celal Bey Han** Bahçe Kapı C. İstanbulluyan, A ve M. ***Cingiroğlu Han** Molla Taşçı S. Cingiroğlu, Yeramia ***Dilsizzade Han** Kütüphane S. Assayas ve Ort. Hannesyan, Tateos ***Georgiadis Han** Fındıkçı S. Chrissotis, I. ***Gülbenkyan Han** Demir Kapı C. Gülbenkyan Kardeşler ve Ort. ***Havuzlu Han** Mahmut Paşa S. Eliasco, C. ***Hazzopoulo Han** Sultan Hamam Eliasco, C. Jamagotchian, E ***İstanbul Yeni Çarşı Han** Reisyan, Garabet M. ***Kezzabcıoğlu Han** Marputçular S. Cohen ve Oğulları	***Köprülü Han** Hamidiye C. Eoconomides, S. ***Küçük Abud Efendi Han** Marputçular S. Coenca Kardeşler **Küçük Yeni Han** Tarakçılar S. Hacıyovanoğlu, Lozare **Latif Han** İzmir S. Ameleoğlu, S. **Mahmudi Han** Fincancılar S. Lebet Kardeşler ve Ort. **Messadet Han** Sultan Hamam S. Der Boghossian Kardeşler, B. ve O. ***Pinto Amram Han** Kütüphane S. Coenca, Amar ve Ort. ***Sadiki Han** Haseki Hamamı S. Karagözyan, T ve E. Saatçıyan, Leon Toledo ve Ort. **Şerif Paşa Han** Uzun Çarşı S. Şekerciyan, A. ***Topalyan Han** Sultan Hamam S. Allahverdiyan Kardeşler **Varakçı Han** Kireçyan, Onnik Kürkçüyan, Oksen ***Whittal Han** Meydancık S. Horasancıyan ve Arzeyan Whittal, J. W. ***Xanthopoulo Han** Meydancık S. Papadapoulos, M. ***Yusufyan Han** Fincancılar S. Castelli, Frederic Castelli, H. ve Zervoudaki, A. ***Katırcıoğlu pasajı** Hannesyan, Nichan G Gümüşçüyan, K.

Çizelge 3.4 (devam): 1909'da bankerler ve çalıştıkları hanlar
(Annuaire Oriental, 1909)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
GALATA	**Abid Han** Yemişçi S. Couteaux Kardeşler ve Ort. Hıdıroğlu, C. J. Menasche Kuzenler ***Agopyan Han** Voyvoda C. Mavrogordato, A ve Oğulları ***Alexiadi Han** Yemişçi S. Maniadaki, A. M. Rokos, Miltiadis ***Bahtiyar Han** Voyvoda C. Camodo ve Ort ***Büyük Tünel Han** Billur S. Manukyan, Karnik H. ***Demir Han** Kürekçiler S. Allouf, M. A. ***Gül Camondo Han** Billur S. Caporal, Alf. Corpi, Achille B. Corpi, Dom. Guiohas, Jean Th. Tubini, H. **Hamdi Bey Han** Tulumba S. Eugenidi, E. ***Hastahane Han** Helvacı S. Pervanoğlu, J ve G. N. Havyar Han Asseo, Uziel Camphonas, Nicholas E. **Havyar Han** Karaköy C. Elefteriadi, St. Gerassi, S. Hacı Yoannau Parlakis, G.D. ***Helbig Han** Billur S. Helbig ve Ort. ***Köşeoğlu Han** Kassarcıoğlu, T.	***Küçük Millet Han** Yemişçi S. Pialoglou, M ***Lacivert Han** Zulfarise S. Delmedico ve Ort. Hallaçyan, Parsek Eff. ***Latif Han** Sevud S. Marouche, Pierre ***Lorando Han** Lorando, Etienne ve Jean ***Mehmed Ali Paşa Han** Karaköy Meydanı Essayan, Vahan M. Georgiadis, G. Jeonnides, S. Tahtaburunyan, Garabet Tahtaburunyan Kardeşler Vlastari, C. **Mesadet Han** Mendikyan, Patrik K. Papazyan, Arshak E. ***Noradungyan Han** Voyvoda C. Maksud, Sebouh Bey ***Patrikiadis Han** Havyar Han arkası Jerusalmi, Isaac B. Presente, S. I. Heskia **Sadıki Han** Muradyan, Harotioun ***Sandalcı Han** Huber Kardeşler ***Tevekil Han** Aboaf, Oğulları ve Josph Jacob ***Vassiliaki Han** Diamandoğlu Nikolaides, P. **Yakut Han** Kara Mustafa Paşa S. Agopyan ve Ort. Theologo, M. ve Ort.

1914 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar

I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılındaki ticaret yıllıkları (Annuaire Oriental, 1914) incelendiğinde, 1909'da gözlemlenen, bankerlerin İstanbul tarafına yöneliminin devam ettiği anlaşılır (Çizelge 3.5). Bu yıla gelindiğinde İstanbul'da elli üç banker işletmesini barındıran otuz sekiz hana karşılık Galata'da kırk beş banker işletmesini barındıran yirmi üç han tespit edilmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra (öncesi kesin rakamlarla saptanamadığından) ilk kez bu dönemde İstanbul'da Galata'dan daha fazla sayıda bankerlik işletmesi yer aldığı görülmektedir. Hem İstanbul hem de Galata'da bankerlerin sayısındaki fazlalık savaşın sebep olduğu ekonomideki olumsuzluklardan henüz etkilenmediklerini göstermektedir.

İstanbul'da Sadıki Han ağırlıklı olarak bankerlik ofislerinin yer aldığı bir han olarak kabul edilebilir. Agopyan Han, içerisinde O. Agopyan ve Oğulları'nın işletmelerinin yer aldığı banker hanlarındandır. Bazı bankaların İstanbul şubelerinin de bulunduğu Kütüphane Sokak'ın (Yeni Postane Caddesi) banker işletmelerinin yer aldığı hanların yoğun olduğu bir sokağa dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Galata'da Gül Camondo Han, Mehmed Ali Paşa Han ve Havyar Han'dan sonra Assicurazioni Generali Han'ın bankerlerin tercih ettiği bir han olduğu görülür. Banker Karnik Manukyan'ın bürosunun bulunduğu Manukyan Han bankerler tarafından yaptırılmış hanların Galata'daki yeni örneğidir. Galata Bankerleri'nin bürolarının çoğunlukta olduğu Voyvoda Caddesi, hem bankerlerin hem de bankaların merkezi olma özelliğini korumaktadır.

Çizelge 3.5: 1914'te bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1914)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
İSTANBUL	***Agopyan Han** Bahçe Kapı C. Agopyan, O. ve Oğulları Terzibakyan, ve Boghosyan ***Alalemci Han** Aşir Efendi C. Holstein, Herm. A. Levi, Abraham Oğulları Manukyan, Mig. S. ***Altıparmak Han** Çiçek Pazarı S. Namer, N. Ve Şelebon, J. ***Alyanak Han** Kütüphane S. Manukyan, Dicran ***Aslan Fresco Han** Fincancılar S. Salmona, D. ***Astarcıyan Han** Örücüler S. Karagözyan, Serkis ***Aşir Efendi Han** Aşir Efendi C. Hanesyan, Daniel T. **Balkapanı Han** Balkapanı S. Tütüncüzade Hacı Hafız Mehmet Tevfik **Bencibara Han** Kütübhane S. Halil Bin İsmail ***Büyük Ticaret Han** Tarakçılar S. Stavro M. ve Ort. ***Büyük Yıldız Han** Mahmud Paşa S. Memedof, Hacı Baba **Büyük Yeni Han** Çakmakçılar S. Fotiadi, N. D. **Califidi Han** Frances Kardeşler ***Celal Bey Han** Bahçe Kapı C**.** İstanbulluyan, A ve M ***Dilsizzade Han** Kütüphane S. Hanesyan, Oh. Tateos.	***Gülbenkyan Han** Demir Kapı C. Gülbenkyan Kardeşler ***Havuzlu Han** Mahmut Paşa S. Tataryan, Dicran ***Hazzopoulo Han** Sultan Hamam Eliasco C. Oğulları Hanesyan, Puzant Jamagoçyan, E. ***İstanbul Yeni Çarşı Han** Reisyan, Garabet M. **Joffidis Han** Kutubhane S. Assayas ve Ort. **Kahramanzade Han** Kutubhane S. Sotirakis, Pericles J. **Kınacıyan Han** Sütçü Sokak (?) Whittall, J. W. **Latif Han** İzmir S. Aimeloğlu, S. ***Mahmudi Han** Meyvabahçe S. Lebet Kardeşler ve Ort. **Mesadet Han** Fincancılar S. Mendikyan, Partk K. Papazyan, E. K. ***Nafie Han** Balık Pazarı S. Jerusalmi ve Eskanazi Kirkou, Iraklı K. Xantopoulos, Dim. L. ***Pinto Amram Han** Kütüphane S. Coenca, Amar ve Ort. **Sadıki Han** Haseki Hamamı S. Chiristos, Issaias Karagözyan, T. ve E. Saatçıyan, Leon Toledo veOrt. **Sebuyan Han** Çakmakçılar S. Narlıyan, Derkis

Çizelge 3.5 (devam): 1914'te bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1914)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
İSTANBUL	***Sepetçi Han** Çarşı Kapısı S. Boyacıyan, Gar. **Sıraodalar Han** Garabediantz, Krikor H. ***Şapçı Han** Kömürcü S. Munzenides, Georges ve Ioannidis B. ***Şirin Han** Yeni Cami S. Abalyan, Agop ***Topalyan Han** Sultan Hamam S. Allahverdiyan Kardeşler	**Varakçı Han** Emirciyan, Gar. A. Kireçyan, Onik ***Xanthopoulo Han** Meydancık S. Pappadopoulos, M. I. **Yeni Cevahir Han** Cevahiroğlu, G. C ***Yusufyan Han** Fincancılar S. Castelli, Frederic Castelli, H. Ve Zervaudaki A. ***Katırcıoğlu Pasajı** Hanesyan, Nişan G.
GALATA	**Abid Han** Yemişçi S. Couteaux Kardeşler Menasche kuzanler ***Agopyan Han** Voyvoda C. Fernandez, Isaac Mavrogordato, A. Zarifi, D. **Assicurazioni Generali Han** Voyvoda C Amar, Seul Eugenidi ve Ort. Menasche, J. M. ***Azaryan Han** Voyvoda C. Sinisoğlu, S. ***Bahtiyar Han** Voyvoda C. Camondo, I. ve Ort **Eski Borsa Han** Karaköy Behmoiras, Nessim Christodoulis Kardeşler ***Galata Han** Kılıç Ali Paşa S. Muradyan, D. ve K. ***Gül Camondo Han** Billur S. Kantaryan, Yervant Joseph ve Sarkis Corpi, Achille B. Corpi, Dom. G.	***Hastahane Han** Helvacı S. Camphonas, , Nicholas E. Pervanoğlu, J. Ve G. N. **Havyar Han** Karaköy C. Asseo, Uziel Gerassi, S. Kastrinidis, I. M. Parlakis ***Helbig Han** Billur S. Athanassiou, E. Ve Ort. Helbig ve Ort. ***Küçük Millet Han** Yemişçi S. Eliadis, C. P. Mikhailidis, Michel H. ***Lacivert Han** Zulfarise S. Del Medico ve Ort. Hallaçyan, Pa rsek ***Manukyan Han** Halil Paşa S. Manukyan, Karnik H. ***Mehmed Ali Paşa Han** Karaköy Meydanı Colobo, C. Essayan, Vahan M. Tahtaburunyan Kardeşler Vlastari, D. C. Andoniou Kardeşler

Çizelge 3.5 (devam): 1914'te bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1914)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
GALATA	***Noradungyan Han** Voyvoda C. Guiohas, Jean Th. Nomico, H. Tubini, H. ***Patrikiadis Han** Havyar Han arkası Presente, S. I. ***Sandalcı Han** Huber Kardeşler ***Ticaret Han** Perşembe Pazarı S. Gümüşgerdan, K.	**Vassilaki Han** Diamandoğlu Kardeşler **Yakut Han** Kara Mustafa Paşa S. Sourlas, A. G. Theologo, M. ve Ort. **Yeni Şehir Han** İdosidis, Elisee F **Yıldız Han** Kürekçiler S. Parassinos Kardeşler

1921 Şark Ticaret Yıllığı'nda tespit edilen hanlar

Kurtuluş Savaşı sırasında, 1921 ticaret yıllığında (Annuaire Oriental, 1921) bankerlerin sayısında belirgin bir düşüş gözlenmektedir (Çizelge 3.6). Özellikle İstanbul'da bankerlerin sayısı 1909'da tespit edilenlerin yarısından da azdır. Bankerlik işletmelerinin yer aldığı on dokuz handa toplam yirmi banker bürosu bulunmaktadır. Neredeyse her handa bir bankerlik bürosu yer almakta ve bu hanlar çeşitli sokaklarda bulunmaktadır.

Galata'da ise bankerlik işletmelerinin sayısında fazla bir düşüş gözlenmemektedir. Başta Gül Camondo Han ve Assicurazioni Generali Han olmak üzere toplam yirmi bir handa otuz dokuz banker bürosunun bulunması işgal döneminde Galata'da faaliyet gösteren bankerlerin işgal şartlarından çok etkilenmediğini göstermektedir.

Çizelge 3.6: 1921'de bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1921)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
İSTANBUL	***Alalemci Han** Aşir Efendi C. Holstein, Herm A. Levi, Marco ***Altıparmak Han** Çiçek Pazarı S. Hekimyan, K. **Bencibara Han** Kutuphane S. Hannesyan, Oh. Tateos ***Büyük Yıldız Han** Mahmud Paşa S. Memedof, Hacı Baba **Büyük Yeni Han** Çakmakçılar S. Fotiadi, N. D. ***Dilsizzade Han** Kütüphane S**.** Karagözyan, Sarkis H. ***Hazzopoulo Han** Sultan Hamam Eliasco, C. **Joffidis Han** Kütüphane S. Assayas ve Ort **Karakaş Han** Eminönü Meydanı Karakaş, N. **Mertzanoff Han** Meydancık S. Toledo Oğulları	***Nafie Han** Balık Pazarı S. Kirkou, Iraklı K. **Sadıki Han** Haseki Hamamı S. Karagözyan, T. Ve E. Saatçıyan, Leon **Sanasaryan Han** Demir Kapı C. Whittall, J. W. **Sıraodalar Han** Garabediantz, Krikor H. **Şişeci Han** Marputçular S. Bensousen, Isaac **Varakçı Han** Anagnostidis, C. H. ***Xanthopoulo Han** Meydancık S. Pappadopoulos, M. I**.** **Yeni Şehir Han** Cevahiroğlu, G. ***Yusufyan Han** Fincancılar S. Castellei, H**.**
GALATA	***Agopyan Han** Voyvoda C. Mavrogordato, A. ve Oğulları Sinosoğlu ve Oğulları **Assicurazioni Generali Han** Voyvoda C Amar, Sesam Eugenidi veOrt. Zarifi, L. G. **Bahtiyar Han** Voyvoda C. Camondo I. Israel Juda B. Mehmed, H.	**Boyacıoğlu Han** Hammopoulos, Georges Tevfik, N. Minadopoulos ve Ort. ***Değirmen Han** Galata C. Chrissotis, I. ***Gül Camondo Han** Billur S. Corpi, Dom. G. Guiohas, Jean Th. Kantar Kardeşler Kantaryan, Y., J. Ve S. Tubini, Hyacinthe

Çizelge 3.6 (devam): 1921'de bankerler ve çalıştıkları hanlar (Annuaire Oriental, 1921)

BÖLGE	HANLAR VE BANKERLER	
GALATA	***Hastahane Han** Helvacı S. Comphonas, Nicholas E. Pervanoğlu, J. Ve G. N. **Havyar Han** Karaköy C. Anagnostidis, C. Cristodoulidis Kardeşler Parlakis, G. D. **Hıdıroğlu Han** Yemişci S. Hıdıroğlu, Gregoire Mancuranis, Alex **Hovagimyan Han** Rıhtım S. Athanassiadis Kardeşler ***Lacivert Han** Zulfarise S. Del Medico ve Ort. Hallaçyan, Parsek Eff. Levi, Marko ve Oğulları ***Latif Han** Sevud S. Altıntop Kardeşler **Maltezapoulos Han** Yüksek Kaldırım Seyahi, O.	***Manukyan Han** Halil Paşa S. Manukyan, Karnik H. ***Mehmed Ali Paşa Han** Karaköy Meydanı Bensousen, J. Bessoudo, S ve Oğulları Colombo C. ***Noradungyan Han** Voyvoda C. Andonyan, H ve N ***Patrikiadis Han** Havyar Han arkası Presente, S. I. **Taptas Han** Ergavane S. Berzolese, Ed. **Vassilaki Han** Diamandoğlu Kardeşler **Yakut Han** Kara Mustafa Paşa S. Sourlas, A. G. **Yeni Şehir Han** Terzibakyan ve Der Bogosyan

3.3.2.4 Banker işletmelerinin bulunduğu hanlardan örnekler

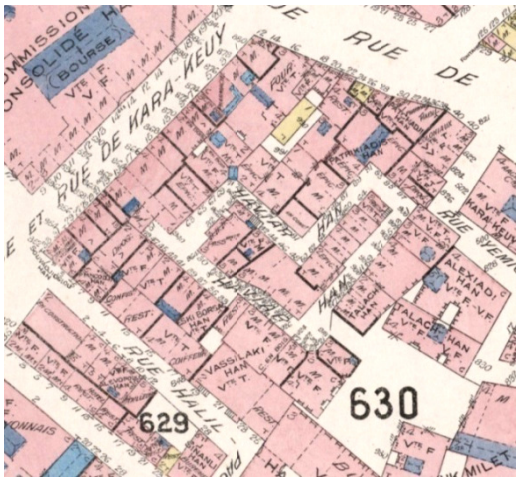
İncelenen 1868, 1881, 1889-1890, 1909, 1914 ve 1921 yıllarına ait ticaret yıllıklarında bankerlik işletmelerine ev sahipliği yapan pek çok han belirlenmiştir. Bunlardan bankerlerin sayıca çok olmasıyla öne çıkan İstanbul'da Valide Han ve Galata'da Havyar Han ve Halil Paşa Han bankerlerin bir araya toplandığı 19. yüzyıl büro hanları değil karma işlevli Osmanlı ticaret hanlarındandırlar ve büro hanlarının yeni inşa edilmeye başlandığı dönemde daha yoğun olarak kullanılmışlardır.

Tespit edilen hanlar arasında, Galata Bankerleri tarafından içerisinde ilk borsanın kurulması açısından önemli olan Havyar Han, banker Glavani ailesi tarafından kendi kullanımı için yaptırıldığı bilinen ve sonrasında Osmanlı Bankası'nın inşa edileceği

Voyvoda Caddesi'nin önemli bir noktasında bulunan Glavani Han, ünlü bir banker ailesi olan Camondolara ait ve sonradan başka amaçlar için kullanılmaya başlasa da uzun yıllar ciddi bir banker nüfusunu barındırmış olan Gül Camondo Han ve yine önemli bir banker ailesinin adını taşıyan, pek çok banker bürosunun ve önemli bankaların yer aldığı, günümüze kadar bir finans yapısı olma özelliğini korumuş olan Baltazzi Han aşağıda daha detaylı olarak incelenmiştir.

Havyar Han

Ticaret yıllıkları incelendiğinde, Havyar Han'ın (Şekil 3.14), ilk yıllığın çıkarıldığı 1868'den Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar bankerler tarafından kullanılmış olduğu görülmektedir. Yıllıklarda adresi Karaköy No:9 olarak verilen Havyar Han, Batılılaşma sonrası ortaya çıkan ticari ve finansal faaliyetlere uygun kurgulanmış büro hanlarından değildir ancak çok sayıda bankere ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Galata Bankerleri tarafından kurulan Galata Borsası'na (1866'ya kadar) ev sahipliği yapmıştır (Toprak, 1994).

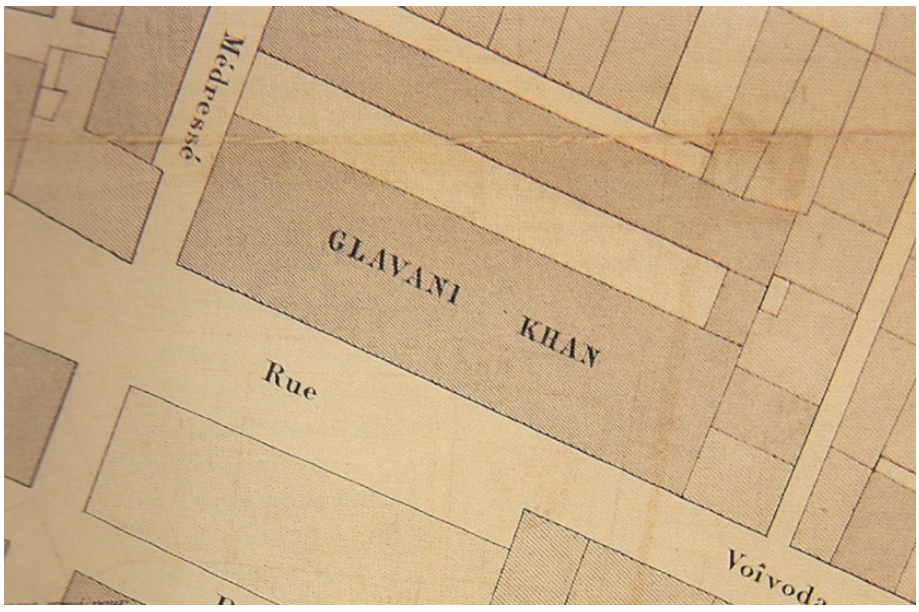
Şekil 3.14: Havyar Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905,
(Dağdelen ve Mazak, 2007)

Celal Esad Arseven (1989), Havyar Hanı'ın yerinde 16. yüzyılda İstanbul'da bulunmuş olan P. Gilles tarafından bir kilisenin tespit edilmiş olduğunu belirterek, hanın 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu kilisenin temelli üzerine yapıldığını öne sürmektedir. Bu hanın tiyatro ya da hükümet yapısı olarak kullanıldığı düşünülmekte, gemiciler meclisinin de handa toplanmış olduğu bilinmektedir. 1944 yılında hazırlanan Galata Planı'nda hanın sadece zemin katının ayakta olduğu görülmektedir (Eroğlu, 1994). 1956 yılında başlayan İstanbul'daki yolların araç

trafiğine uygun olarak genişletilmesi çalışmaları nedeniyle 1958 yılının sonlarında tamamen yıktırılmıştır (Akın, 2003)

Glavani Han

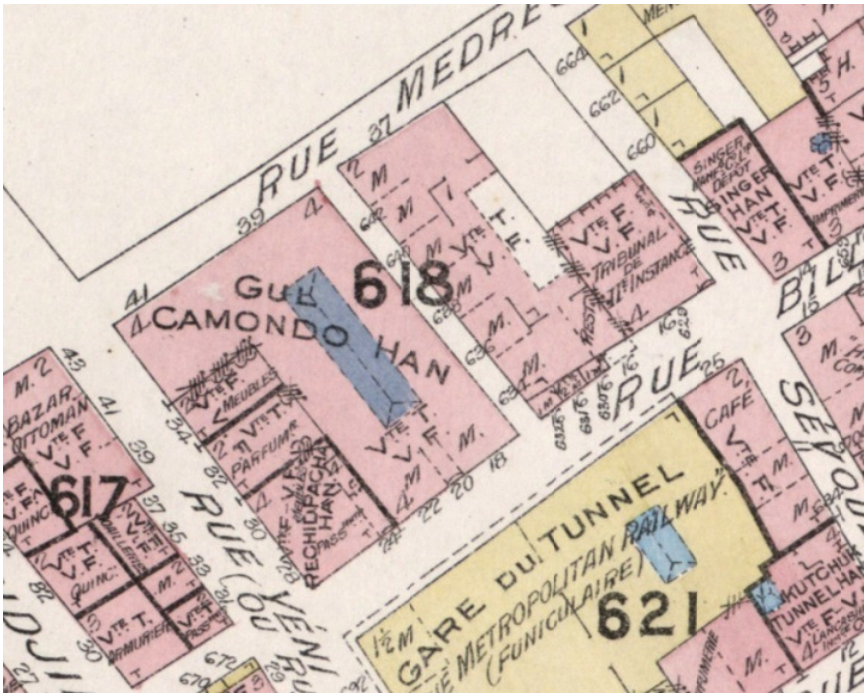
Glavani Han, Pera'da yaşayan Levanten Glavani Ailesi tarafından 1860 yılında Voyvoda Caddesi'nde inşa ettirilerek içerisinde aileye ait bir bankerlik ve ticaret işletmesi kurulmuştur (Eyice,1994). İnşa ettirildiği dönemde, çevresindeki en büyük iş yerlerinden biri olan hanın üst katları Glavani ailesinden olan ya da olmayan pek çok bankere ev sahipliği yapmıştır. Zemin katında ise *Glavani Mağazaları* olarak bilinen bir sıra dükkan yer aldığı söylenmektedir (Kınaylı, 1965). Gavand planında (Şekil 3.15) kagir bir yapı olduğu ve Voyvoda Caddesi tarafında geniş bir ön cephe oluşturan dar uzun bir parsele yerleştiği görülmektedir. Arka cephesi ise avluyu andıran bir çıkmaz sokağa bakmaktadır. 1890 yılında han, Bank-ı Osmani-i Şahane ve Tütün Reji İdaresi tarafından Glavani ailesinin varislerinden satın alınarak yıkılmış ve yerine günümüzde Osmanlı Bankası ve T. C. Merkez bankasının bulunduğu yapı inşa ettirilmiştir (Eldem, 2000).

Şekil 3.15: Gavand'ın Tünel Planı'nda Glavani Han, 1874
(Eldem, 2000)

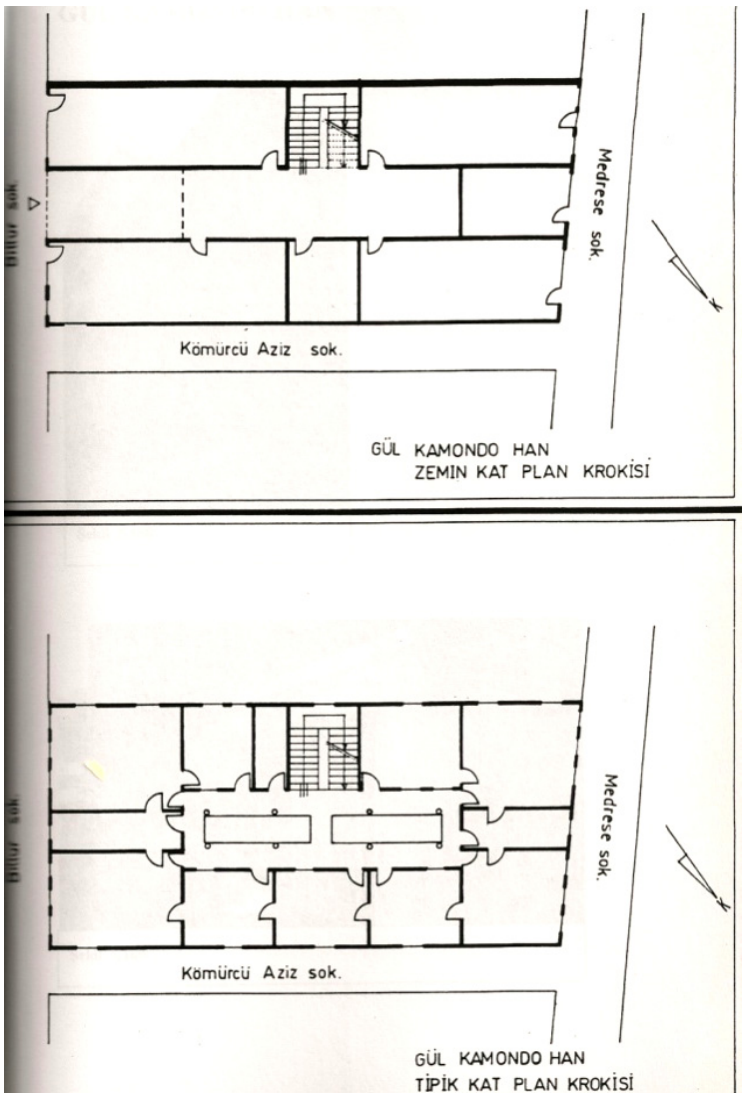
Gül Camondo Han

Girişi Galata'daki Billur Sokak'ta bulunan Gül Camondo Han (Şekil 3.16) incelenen ticaret yıllıklarından (1968'den 1921'e kadar) anlaşıldığı üzere, bankerlerin en çok yer aldığı hanların başında gelmiştir ve incelenen bu tarihler arasında handaki

Şekil 3.16: Gül Camondo Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905 (Dağdelen ve Mazak, 2007)

banker nüfusunun hiç azalmadığı söylenebilir. 1924 senesinde handa sadece bir banker kaldığı 1838'e gelindiğinde ise artık bankerler tarafından kullanılmadığı görülmektedir. İnşa edildiği tarih bilinmemekle birlikte 1868 yılındaki ticaret yıllığında (Cervati, 1868) varlığı tespit edilebildiğinden bu tarihten önce inşa edilmiştir olması gerekmektedir. Dört katlı ve kagir bir yapı olan Gül Camondo Han'ın zemin katında dört köşede büyük birer dükkan üst katlarda ise bir avluya etrafındaki revaklı koridorlara açılan büro odaları yer almaktadır (Şekil 3.17). Goad planında görüldüğü gibi avlunun üzeri cam bir örtü ile kapatılmıştır. Üst kata çıkan merdivenler klasik hanlardaki gibi avluda değil odaların arasında bulunmaktadır.

Şekil 3.17: Gül Camondo Han'ın zemin kat ve tip kat planı, (Gülenaz, 1998)

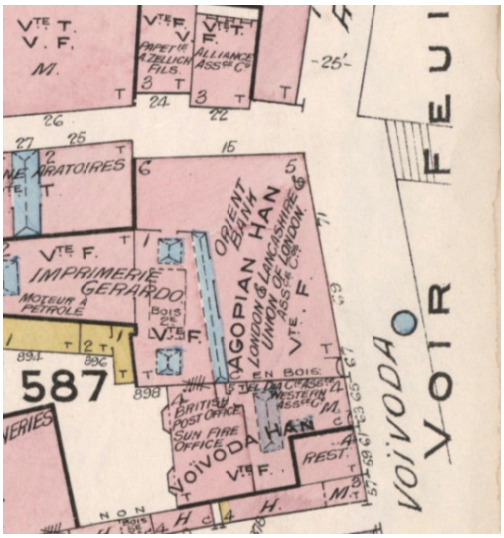
Yapı, kemerlerle oluşturulmuş pencerelerin yer aldığı oldukça sade bir cepheye sahiptir (Şekil 3.18). Bankerlerin bürolarının yoğunlukta olduğu han odalarının güvenliği sağlamak için pencerelerde dışa açılan demir kanatların bulunduğu bilinmektedir (Gülenaz, 1998). Gül Camondo Han, klasik Osmanlı hanlarına ait revaklı avlu, tonoz ve sade dış cephe gibi özellikleri de barındırdığından Gülenaz tarafından klasik Osmanlı hanları ile büro hanları arasında bir geçiş hanı olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde han, Karaköy Perşembe Pazarı'na yakınlığı nedeniyle Perşembe Pazarı'nda olduğu gibi elektrik, hırdavat, inşaat malzemeleri gibi malların alım-satımını yapan firmalar tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 3.18: Gül Camondo Han'ın Billur Sokak'a bakan cephesi, (Gülenaz, 1998)

Baltazzi Han

Adını ünlü banker ailesi Baltazziler'den alan ve Baltazzilerin de aralarında bulunduğu bankerlere ev sahipliği yapan Baltazzi Han, Deutsche Orient Bank ve Banca Commerciale Italiana gibi bankalar tarafından kullanılan önemli bir finans yapısı olmuştur. Baltazziler tarafından yaptırıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. 1905 tarihli Goad Planı'na göre avlu yerine dar bir ışıklığa sahiptir ve ismi Agopyan Han olarak geçmektedir (Şekil 3.19). Bu isim değişikliğinin 1890larda gerçekleşmiş olduğu düşünülmektedir.

Şekil 3.19: Baltazzi Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905
(Dağdelen ve Mazak, 2007)

Eski fotoğraflardan ve 1874 tarihli Gavand Planı'ndan zeminle birlikte üç katlı yığma bir yapı olduğu anlaşılan han, daha sonra 1904 yılı civarında iki kat daha eklenmesiyle günümüzdeki boyutlarını ve 1940'ların sonunda cephesinde yapılan değişikliklerle de günümüzdeki görünümünü kazanmıştır (Eldem, 2000). Han, Voyvoda Caddesi üzerindeki eklektik öğelerle bezenmiş yapılardan farklı olarak, bir ve ikinci katlarda kemerli, üç ve dördüncü katlarda ise dikdörtgen tekdüze pencere dizilerinin yer aldığı bir daha sade bir cepheye sahiptir (Şekil 3.20). Günümüzde Akbank şubesi olarak kullanılmaktadır.

Şekil 3.20: Baltazzi (Agopyan) Han'ın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi, (Eldem, 2003)

3.3.2.5. Banka yapıları

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda Galata Bankerleri ve onların yabancı ortakları tarafından açılan bankalar, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında açılan yabancı banka şubeleri ve 20. yüzyılda İttihat ve Terakki'nin desteklediği milli sermayeli bankaların sayısı bu tez kapsamında hepsine yer verilemeyecek kadar çoktur. Tümü arasından seçilen belli başlı bankaların faaliyet gösterdikleri yapılar incelendiğinde ise açılan banka sayısına kıyasla çok az bankanın kendi kullanımı için bir banka binası inşa ettirdiği görülmektedir. Geri kalanların çoğu hanlarda kiraladıkları odalarda ya da katlarda çalışmalarını sürdürürken az bir kısmı da tasfiye edilen bankaların boşalan binalarını kullanmışlardır.

Burada yer verilen bankaların hangi yapılarda ya da hanlarda faaliyet gösterdiği Şark Ticaret Yıllıkları'nın 1868 (Cervati, 1868), 1881 (Cervati Kardeşler, 1881), 1889-1890 (Cervati Kardeşler 1890), 1908 (Annuaire Oriental, 1908), 1921 (Annuaire Oriental, 1921), 1924-1925 (Türk Ticaret Salnamesi, 1925), 1932 (Cevdet, 1932), 1938 (Ticaret Yıllığı, 1938) yıllarında çıkarılmış olan sayılarından faydalanılarak tespit edilmiştir. Yıllıklardan ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgiye göre bankaların ne tür yapılarda faaliyet gösterdiği aşağıdaki çizelgede (Çizelge 3.7) gösterilmiştir.

Çizelge 3.7: Bankaların faaliyet gösterdiği yapı tipleri

BANKALAR	**Bir handa faaliyet göstermiştir**	**Kendi binasını inşa ettirmiştir**	**Başka bir bankaya ait binayı kullanmıştır**
Bank-ı Osmani-i Şahane	✓	✓	
Ziraat Bankası	✓		
Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası	✓		
İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası		✓	
İstanbul Bankası	✓		
Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham	✓	✓	
Crédit Lyonnais	✓		
Banque de Salonique	✓		
Bank of Athens	✓	✓	
Wiener Bankverein		✓	
Deutsche Orient Bank	✓	✓	
Deutsche Bank	✓		✓
Banco di Roma	✓		
Banca Commerciale Italiana	✓		
Banque Française Des Pays Orient	✓		✓
Commercial Bank of the Near East	✓		
American Express Co.	✓		
Banka Marmaroş Blank ve Şürekası	✓		
Holantse Bank Uni.	✓		

Türkiye Milli Bankası	✓		
İstanbul Bankası (2)	✓		
Osmanlı Ticaret Bankası	✓		
Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası	✓		
Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası	✓		
İktisadi Milli Bankası	✓		
Türkiye Umumi Bankası	✓		

Bu çizelgede de görüldüğü üzere, İstanbul'da faaliyet gösteren bankalar arasından bu tez kapsamında incelenmek üzere seçilen yirmi altı tanesinden sadece altısının kendi kullanımı için bir bina inşa ettirmiş, on beş tanesi ise sadece hanlarda çalışmalarını sürdürmüştür.

Bank-ı Osmani-i Şahane

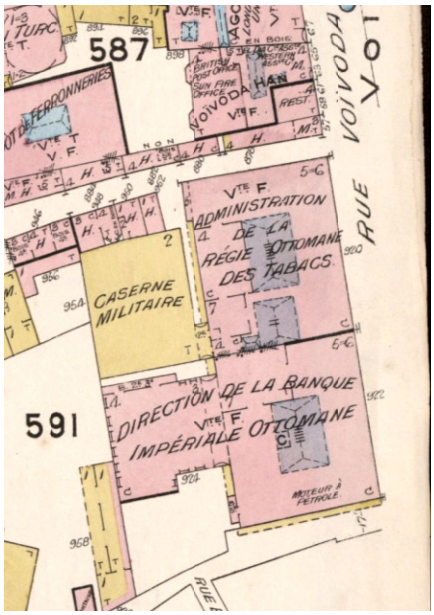
1863'te devlet bankası olarak kurulan Bank-ı Osmani-i Şahane (Banque Imperiale Ottomane), Voyvoda Caddesi'nin Galata kulesi tarafındaki paralel sokağında yer alan Saint Pierre Han'da (Şekil 3.21) çalışmalarına başlamıştı. Bu sokaktaki varlığı sokağın Banka Caddesi olarak isimlendirilmesini sağlamıştır. Bank-ı Osmani-i Şahane, 1892'de inşa edilen kendi binasına taşınana kadar, 18. yüzyılda inşa edilmiş olan Saint Pierre Han'ın bir bölümünü kullanmaya devam etmiştir (Eldem, 2003).

Şekil 3.21: Saint Pierre Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905
(Dağdelen ve Mazak, 2007)

Bank-ı Osmani-i Şahane tarafından merkez olarak kullanılmak üzere yaptırılan bina Voyvoda Caddesi üzerinde yer almaktadır (Şekil 3.22). Voyvoda Caddesi'ndeki

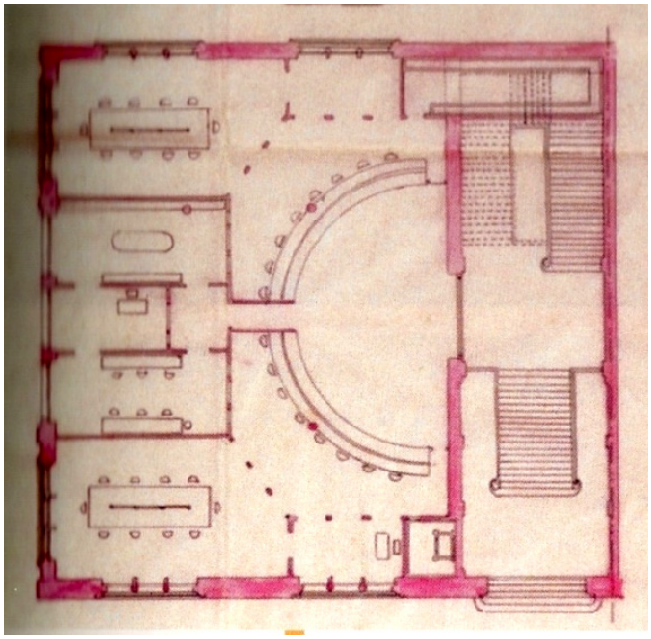
genişletme ve altyapı çalışmaları, tramvay yolunun buradan geçmesi Bank-ı Osmani-i Şahane'nin merkezini burada inşa ettirmesinde etkili olmuş ve bankanın buradaki varlığı diğer banka ve finans kurumlarını da caddeye çekmiştir (Eldem, 2000).

Şekil 3.22: Bank-ı Osmani-i Şahane binasının Goad haritasındaki planı, 1905 (Dağdelen ve Mazak, 2007)

Voyvoda Caddesi'ndeki önceden Glavani Han'ın bulunduğu arsa, Banka yönetimi ve Tünün Rejisi tarafından satın alınmış, Alexandre Vallaury'e bir ikiz bina sipariş edilmiştir Yapının bankaya ait olan kısmı 27 Mayıs 1892 yılında kullanıma açılmıştır (Akpolat, 1991).

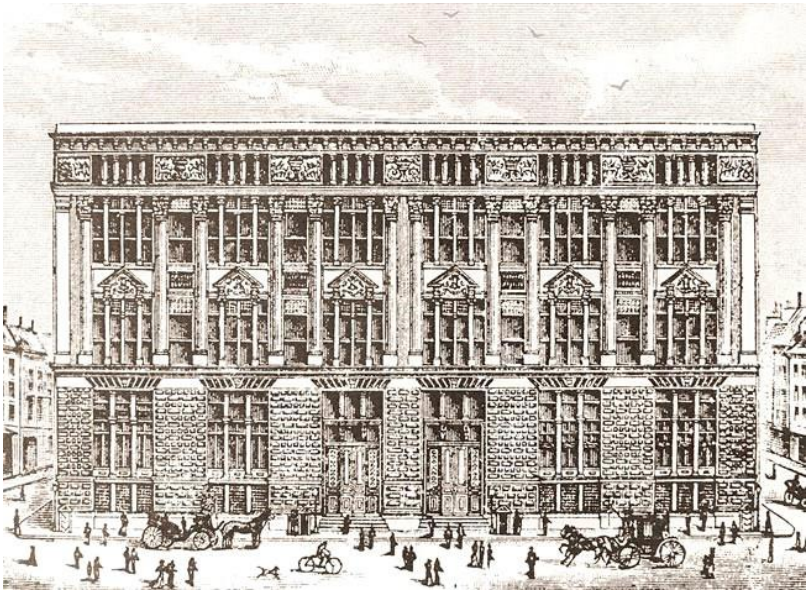
Yapı iki bodrum, bir yarı bodrum, zemin ve iki normal kat olmak üzere 6 kat olarak inşa edilmiş, daha sonra çatı genişletilerek bir kat daha eklenmiştir. Vallaury'nin de içinde yetiştiği École des Beaux-arts'ın yapının plan ve cephe tasarımında etkili olduğu görülmektedir (Akpolat, 1991). Kareye yakın dikdörtgen planlı yapının merdivenle ulaşılan zemin katı giriş kotundan yükseltilmiş ve banka müşterilerinin kullanımına ayrılmış bir açık ofis olarak düzenlenmiştir (Şekil 3.23). İki kat boyunca devam eden bu açık ofise bakan bir galeri katı oluşturulmuştur. Üst katlara kuzeydoğuda bulunan iki kollu merdivenle ulaşılmaktadır. Bu katlarda yer alan ofis odaları galeriye bakan revaklı bir koridora açılmaktadır. Yıldıran (1992), galerilerden, aşağıdaki açık ofisteki faaliyetlerin izlenebilmesinin Avrupa ve Amerika'da dönemin banka yapılarında sık görülen bir özellik olduğunu belirtmektedir.

Şekil 3.23: Bank-ı Osmani-i Şahane binası giriş kat planı, (Eldem, 2000)

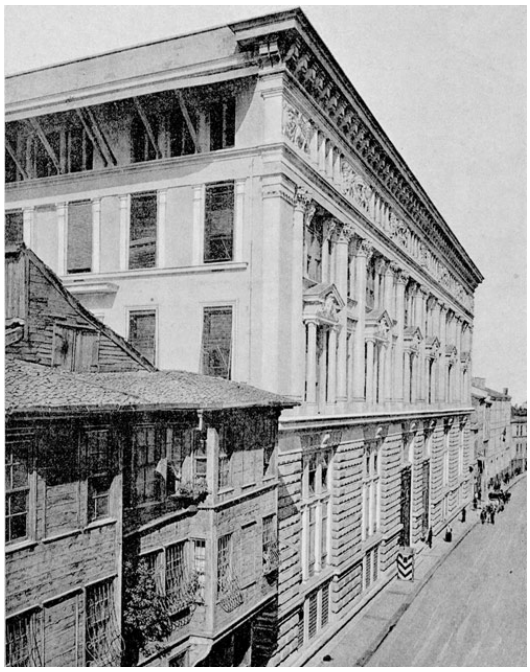
Yapının, Voyvoda Caddesi'ndeki giriş cephesi ağırlıklı olarak Neo – Rönesans üslubuna sahiptir (Akpolat, 1991). Ancak hem bu cephede kullanılan yapı elemanları ve süslemelerle (Salman,1994a) hem de Haliç'e bakan cephesinde barındırdığı Barok ve Osmanlı öğeleriyle yapının eklektik bir karakter sergilediği düşünülmektedir (Yıldıran, 1992 ve Salman,1994a).

Giriş cephesinde (Şekil 3.24), yarı bodrum ve yol kotundan yukarıda bulunan zemin katta, rustik taş kullanılmıştır. Yapının bu bölümü üst katlardan yatay bir silme ile ayrılmıştır. Üst katlarda, cephe iki kat boyunca yükselen geniş plastrlarla bölünmüştür ve bu bölümlerde sütunlar ve üçgen alınlıkla oluşturulmuş pencereler yer almaktadır. Üst iki katın pencereleri, cepheyi dikey bölen plastrların arkasında kalan yatay bir hatla birbirinden ayrılmıştır. Bu katlardan yine yatay bir silme ile ayrılan çatı katında Rönesans kent saraylarında görüldüğü gibi küçük pencereler kullanılmıştır. Cephe en üstte bir arşitravla sonlandırılmıştır. Cephenin Bank-ı Osmani-i Şahane ve Tütün Rejisi'ne ait olan kısımları birbirinin simetriğidir. Yüksek ve geniş giriş kapıları cephenin orta bölümünde yer almaktadır.

Şekil 3.24: Bank-ı Osmani-i Şahane binası giriş cephesi, (Osmanlı Bankası Arşivi)

Bank-ı Osmani-i Şahane binası, inşa edildiği dönemde Voyvoda caddesinde var olan yapılarla kıyaslandığında, büyük ve görkemli bir kütleye sahip olduğu görülür (Şekil 3.25). Yükseltilmiş zemin kat cephesinin rustik taşlarla kaplanmış olması bu etkiyi arttırır. Kütlede yaratılan etki ve cephede kullanılan klasik elemanlar, bankanın güvenilirlik ve saygınlık imajını yansıtan araçlar olarak görülebilir.

Şekil 3.25: Bank-ı Osmani-i Şahane ve çevresi, 19. yüzyıl sonu
(Osmanlı Bankası Arşivi)

Ön cephe ve arka cephe arasındaki ilişki oldukça zayıftır. Haliç'e bakan cephede (Şekil 3.26) Osmanlı mimari öğeleri ve barok etkiler göze çarpar. Oluşturulmuş olan cumbalar ve yapıyı boydan boya örten saçak (daha sonra kaldırılmıştır), Osmanlı sivil mimarisine ait elemanlardır. Yapının orta bölümü bir kule şeklinde yükseltilmiştir. Bu cephenin, Batılılaşmanın merkezi Galata'ya bakan sütun ve silmelerle oluşturulmuş, belirgin aksların bölümlere ayırdığı ve klasik öğelerle şekillenen "batılı" giriş cephesinin aksine, Yıldıran'ın (1992) da belirttiği gibi tarihi yarım adanın "eski kent dokusu ve siluetine" referans veren bir cephe olduğu görülmektedir.

Şekil 3.26: Bank-ı Osmani-i Şahane Haliç cephesi, 19. yüzyıl sonu
(Osmanlı Bankası Arşivi)

1999'a kadar Osmanlı Bankası Genel Müdürlük Binası olarak kullanılmış olan yapı günümüzde zemin katında Garanti Bankası Karaköy Şubesi'ni ve üst katlarında Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'ni barındırmaktadır. Tütün Rejisi'ne ait kısım ise 1933'ten beri Merkez Bankası tarafından İstanbul Şubesi olarak kullanılmaktadır (Url-8, 2009).

Ziraat Bankası

1888 yılında kurulan ziraat bankasının kökenini oluşturan Memleket Sandıkları adının da ifade ettiği gibi ait olduğu köyün ya da kasabanın pazarının kurulduğu günlerde açılan bir sandıktan ibaretti. Halk tarafından seçilen sandık eminlerine

emanet edilen bu sandıklar çeşitli malzeme ve ölçülerdedir (Şekil 3.27). 1863 yılında Şarköy'de ve 1867 yılında Tava'da açılan Memleket Sandıkları'nda demir çemberli, gürgen veya çam ağacından bölmeli sandıklar kullanılmıştır. 1889 yılında Sivrihisar'da açılan Sandık'ta mıhlı para kasası kullanılmıştır (Url-9).

Şekil 3.27: Memleket Sandığı (Url-9, 2009)

İstanbul'da ilk Memleket Sandığı, Galata'da bankerlerin bir finans merkezi yaratmasından önce sarrafların merkezi konumunda olan Büyük Valide Han'da kurulmuştur (Koçu,1965b). Yerel yönetimlerin kontrolünde olan Sandıkların, Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlanmasıyla kurulan Ziraat Bankası, Ticaret ve Nafia Nezareti Binası'nın bir odasında faaliyete başlamıştır. Ticaret yıllıklarında Cumhuriyet dönemine kadar adına rastlanmamaktadır. Cumhuriyet döneminde, 1924-1925 yıllığında Cağaloğlu Caddesi'nde bulunduğu belirtilen banka sonrasında Gulio Mongeri'ye 1926-1929 yıllarında Ankara'da inşa ettirilen genel müdürlük binasına taşınmıştır.

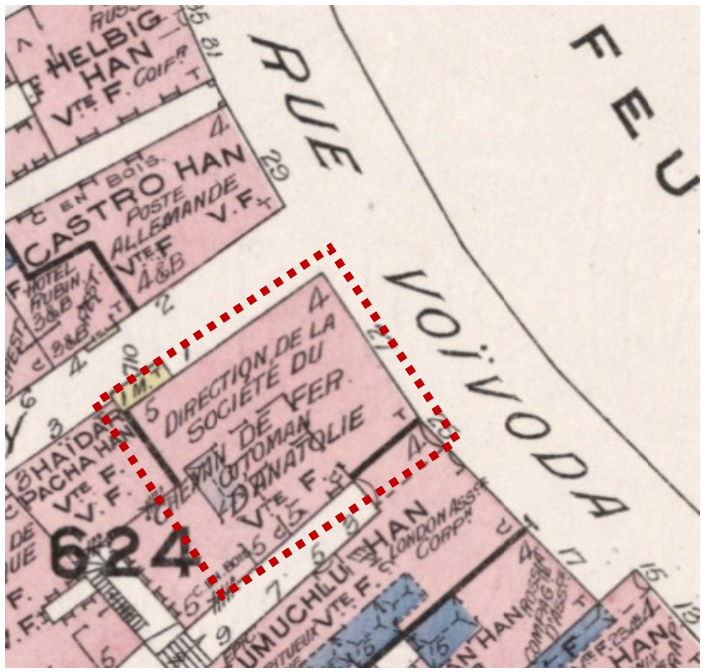
Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası (Société Générale de l'Empire Ottoman)

1864 – 1893 yılları arasında faaliyet gösteren banka (Akgüç, 1992) 1868 ticaret yıllığında yer almamıştır. 1881'de ve 1889 – 1890 yıllıklarında merkezi Galata Camondo Han olarak belirtilmektedir.

İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası (Credit Général Ottoman)

1869 yılında kurulan (Akgüç, 1992) bankaya ilk kez 1881 yılına ait ticaret yıllığında rastlanmaktadır. Yıllıkta adresi Voyvoda Caddesi olarak belirtilen banka, bu caddede kendi kullanımı için yaptırdığı bir binada faaliyet göstermekteydi. Gavand planda iki kagir binanın bulunduğu görülen arsa üzerine, bu yapılar yıktırılarak bankanın kendi binası inşa ettirilmiştir. Yapının ne zaman inşa ettirildiği ve bankanın buraya ne zaman taşındığı ve kesin olarak tarihlendirilememektedir (Eldem, 2003). Bankanın

1899 yılında faaliyetine son vermesinden sonra binaya Anadolu Demir Yolları (Chemins de fer d'Anatolie) şirketi yerleşmiş ve 1905 Goad haritasında da bu şirket belirtilmiştir (Şekil 3.28). 1933'ten 2008'e kadar Sümer Bank'ın genel müdürlüğü olarak kullanılan yapı Simurg Turizm tarafından satın alınmıştır ve yenilenerek bir otele dönüştürülmesi planlanmaktadır (Url-10).

Şekil 3.28: İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası'nın Goad haritasındaki planı, 1905 (Dağdelen ve Mazak, 2007)

Özgün halinde üç katlı olarak inşa edilmiş olan yapıya sonradan iki kat daha eklenmiştir. Kendi içinde simetrik ve birbirinin aynı olan cephelerde (Şekil 3.29) katlar yatay silmelerle birbirinden ayrılmaktadır. Rönesans kent saraylarında karşılaşılan kemerli, ikili pencere sıraları arasında cepheyi dikey bölen pilastrlar yer almaktadır ancak bu pilastrların inceliği dikey bölümlenme etkisini azaltmaktadır. Pencerelerin önünde oluşturulan küçük balkonlarda kullanılan ortası şişkin sütunlar yine Rönesans'a özgüdür. Rustik taş kullanımı, zemin kat yerine, yapının yuvarlatılmış köşesinde görülmektedir. Yapının özgün olan bölümü pencereler arasındaki pilastrların devamındaki küçük payandalarla desteklenen yatay bir silme ile bitirilmiştir.

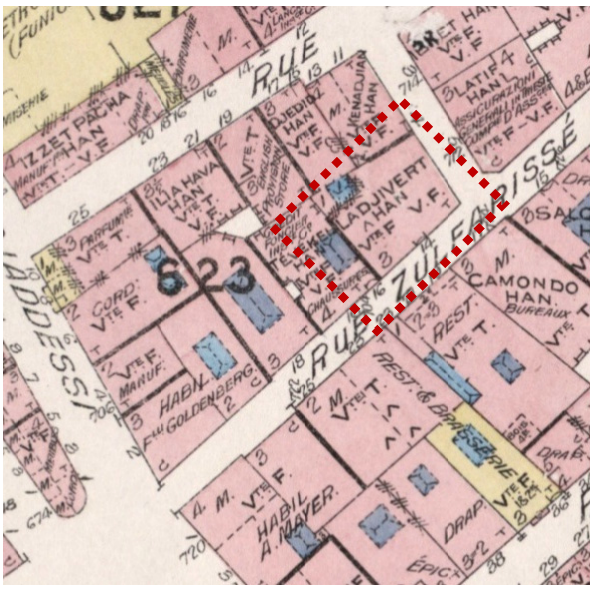
Şekil 3.29: İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası cephesi (www.arkitera.com.tr)

Avusturya-Osmanlı Bankası (Banque Austro-Ottomane) ve Avusturya-Türk Bankası (Banque Austro-Turque)

1871'de Avusturya-Osmanlı Bankası ve 1872'de Avusturya-Türk bankası faaliyetlerine başlamışlardır. İkisi de uzun ömürlü olamayan bankalardan ilki 1874 ikincisi ise bundan kısa bir süre sonra kapanmıştır (Akgüç, 1992). Avusturya-Osmanlı Bankası'nın 1874 yılında Zulfarise Sokak Lacivert Han'da faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Şeni, 1994) ancak Avusturya-Türk bankası ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İstanbul Bankası (The Bank of Constantinople)

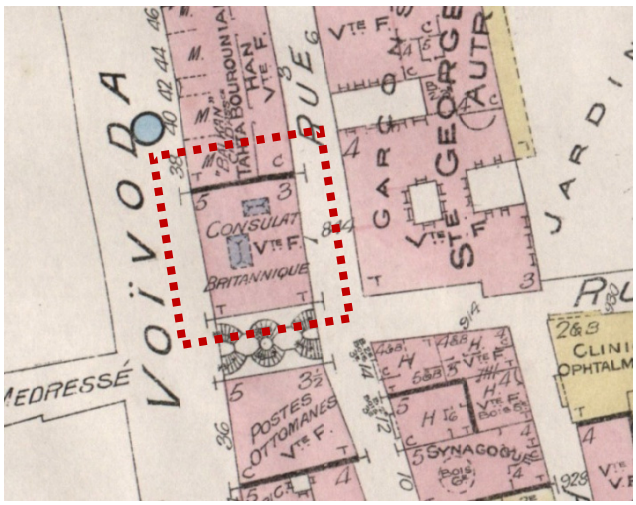
1872'de kurulmuş ve 1984 yılında tavsiye edilerek Kambiyo ve Esham şirketine katılmıştır (Akgüç, 1992). 1874 yılında İstanbul Bankasının büroları Zülfarise Sokak'ta 14 numaradaki Lacivert Han'da (Şekil 3.30) bulunmaktaydı (Şeni, 1994). 1881 ticaret yıllığında da bankanın aynı adreste çalışmalarına devam ettiği görülmektedir.

Şekil 3.30: Lacivert Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905 (Dağdelen ve Mazak, 2007)

Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham (La Société Ottoman de Change et de Valeurs)

1872-1899 yılları arasında faaliyet gösteren banka (Akgüç, 1992) 1881 yılı ticaret yılığına göre Sevud Sokak'ta yer almaktaydı. Banka Sevud sokaktaki Latif Han'da Camondoların kiracısıydı (Şeni, 1994). 1888 yıllığında ise Voyvoda Caddesi ile Medrese Sokak'ın kesiştiği köşede olduğu belirtilmektedir (Şekil 3.31). Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham, 1874 Gavand planında boş olarak görünen Camondo Merdivenlerinin hemen yanındaki arsaya kendi dört katlı kagir binasını inşa ettirerek Voyvoda Caddesi'ne taşınmıştır (Eldem, 2003) Yapının üzerinde şirketin ismini taşıyan bir kitabe bulunmaktadır.

Şekil 3.31: Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham binasının Goad haritasındaki planı, 1905 (Dağdelen ve Mazak, 2007)

Binanın kesin inşa tarihi bilinmemektedir ancak yıllıklardaki adreslere göre 1881-1888 yılları arasında inşa edilmiş olması gerekmektedir. 1999 yılında yapılan restorasyon çalışması sırasında iç mekanı tamamıyla değiştirildiğinden özgün plan kurgusu hakkında bilgimiz yoktur. Yuvarlatılmış köşeli, Neo-Rönesans etkileri taşıyan, yatay silmeler ve dikey plastrlarla oluşturulmuş parçalı ve simetrik cephesinin (Şekil 3.32) Bank-ı Osmani-i Şahane binasının cephesiyle benzerlikler taşıması nedeniyle mimarının Alexandre Vallaury olduğu düşünülmektedir.

Şekil 3.32: Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham binasının Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi, (Eldem, 2000)

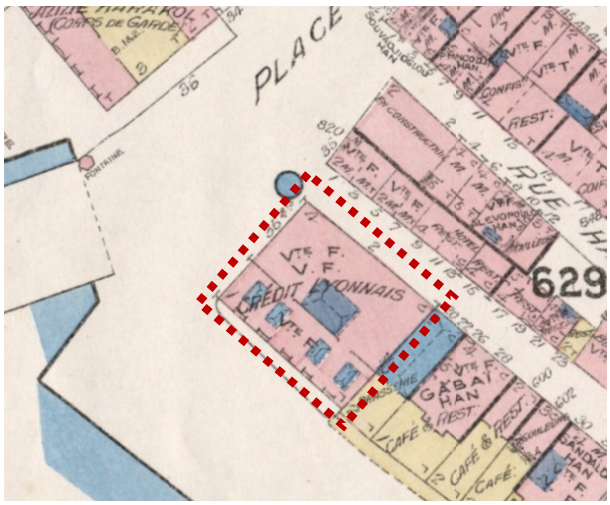
İlk inşa edildiğinde dört katlı olan yapıya sonradan bir kat daha eklenmiştir. Zemin kat yerine birinci katın rustik taşla kaplandığı görülmektedir. Her katta farklı düzende pencereler kullanılmış olan cephe simetriktir. Zemin kat ile birinci kat ve birinci kat ile ikinci kat birbirinden yatay birer silme ile ayrılmıştır. İkinci ve üçüncü kat boyunca uzanan pilastrlar bu katları birbirine bağlamaktadır. Bu katlar arasındaki yatay bölümlenme pilastrlar tarafından kesintiye uğrayan ve pencereler arasında alan silmelerle sağlanmıştır. Özgün yapının bitiminde Osmanlı mimarisinin etkilerini taşıyan görece geniş bir saçak kullanılmıştır.

Banka kapandıktan sonra yapı 1940'a kadar İngiliz Konsolosluğu'na, 50'li yıllarda Şimşek Elektrik Şirketi ve Türk Express Bank'a ev sahipliği yapmış, 1959'dan sonra da Demirbank'ın Genel Müdürlüğü ve Karaköy Şubesi olarak kullanılmıştır (Eldem, 2003).

Crédit Lyonnais

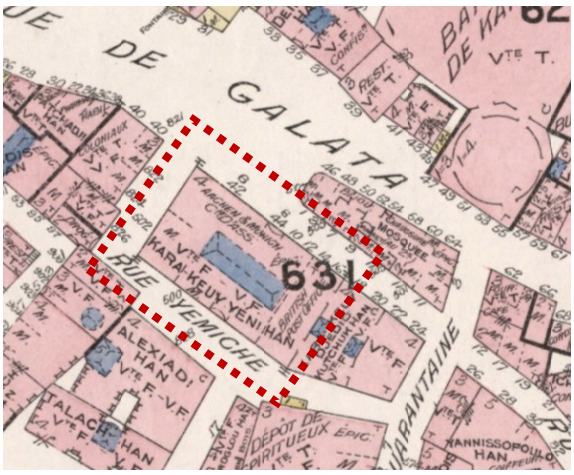
1875'te kurulan banka 1933'e kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Şark ticaret yıllıklarına göre 1881'de Mertebani Sokak'ta, Camondolara ait olan Yakut Han'da (Şeni, 1994), 1889-1890'da Karaköy köprü karşısı Hallaçyan Han'da yer almaktadır. 1914 ve 1921'de Banka'nın Karaköy Caddesindeki Karaköy Palas'a (1914'te Karaköy Palas'ın yanına Karaköy Yeni Han açıklaması eklenmiştir) taşındığı, İstanbul acentesinin Sultan Hamam Allahverdi Han'da ve Pera Acentesinin Pera Caddesi (İstiklal Caddesi) 333 numarada bulunduğu görülmektedir. 1924-1925 yıllarında Karaköy Palas'taki merkez şubesi dışındaki acentelere yer verilmemesi Kurtuluş Savaşı sırasında bu acentelerin faaliyetlerine ara vermiş olabileceğini düşündürmektedir. 1932 yılında ise İstiklal Caddesi ve Sultan Hamam'daki şubelerinin yeniden faaliyete geçtiği görülmektedir.

1889-1890 yıllarında bankanın merkez şubesinin bulunduğu Karaköy köprüsü karşısında yer alan Hallaçyan Han (Şekil 3.33) yıkılarak yerine 1911-1912 yıllarında, bu gün Ziraat Bankası olarak kullanılan yapı Wiener Bank Verein tarafından inşa

Şekil 3.33: Credit Lyonnais'in Goad haritasındaki planı, 1905 (Dağdelen ve Mazak, 2007)

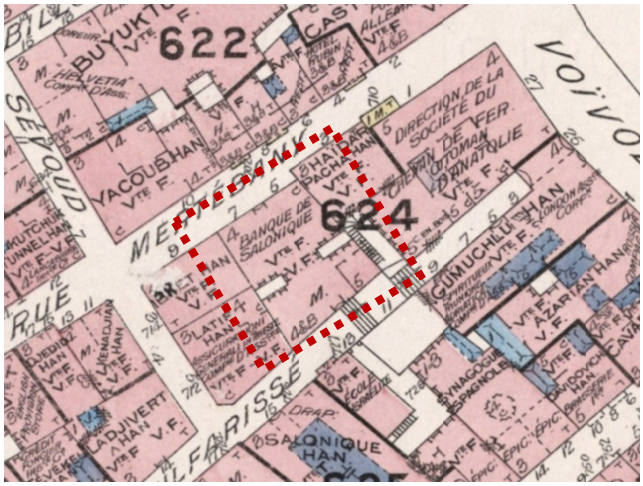
ettirilmiştir (Salman, 1994b). Bu nedenle banka Karaköy Palas'a taşınmıştır. Burada sözü edilen Karaköy Palas'ın günümüzde Karaköy meydanında bulunan ve 1920'de inşa edilen Mongeri yapısı (Erdoğan, 1994) değil Galata Caddesi ve Yemişçi sokak arasındaki bir adada yer alan 1914 yıllığında da belirtildiği ismiyle Karaköy Yeni Han olmalıdır (Şekil 3.34).

Şekil 3.34: Karaköy Yeni Han'ın Goad haritasındaki planı, 1905
(Dağdelen ve Mazak, 2007)

Banque de Salonique

1888 yılında kurulan banka, uzun yıllar faaliyetlerine devam etmiştir. 1969'da ulusal banka niteliği kazanmış, 1990 yılında ismi İnterbank olarak değişmiştir (Akgüç, 1992). Banka ilk olarak Galata, Mertabani Sokak'taki bir handa (Şekil 3.35) kurulmuştur. 1910 yılında Voyvoda Caddesi'ndeki Assicurazioni Generali Han'a (Şekil 3.36) taşınarak çalışmalarına burada devam etmiştir. Banque de Salonique, Assicurazioni Generali Han'ın zemin ve birinci katlarını kullanmıştır (Eldem, 2003). 1909 ticaret yıllığından Aşir Efendi Kütüphane Sokak'ta İstanbul acentesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. 1914 yıllığında, Pera (İstiklal) Caddesi'nde bir acente daha açmış olduğu görülmektedir. Pera acentesinin varlığına 1932 yıllığında ve sonrasında rastlanmazken İstanbul acentesinin uzun yıllar aynı adreste hizmet verdiği görülmektedir.

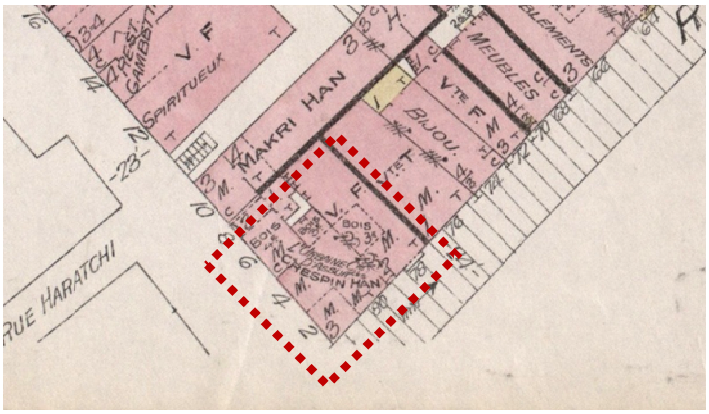
Şekil 3.35: Banque de Salonique'in Goad haritasındaki planı, 1905
(Dağdelen ve Mazak, 2007)

Şekil 3.36: Assicurazioni Generali Han'ın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi, (Eldem, 2000)

Bank of Athens

1904'ten 1920'lerin başına kadar faaliyetlerine devam etmiş olan bankanın, Voyvoda Caddesinin Karaköy tarafındaki girişinde bulunan Minerva Han'ı (Şekil 3.37), 1911-1913 tarihleri arasında mimar Basile Couremenos'a kendi kullanımı için inşa ettirmiş olduğu düşünülmektedir (Eldem, 2003). Ancak 1914 ticaret yıllığı incelendiğinde bankanın yapıdaki tek kullanıcı olmadığı görülmektedir, Bu da yapının sadece banka yapısı olarak değil hem bankanın içinde yer alabileceği hem de bazı odaları başkalarının kullanımına sunarak gelir elde edebileceği bir büro hanı olarak inşa ettirdiğini düşündürmektedir.

Şekil 3.37: Bank of Athens binasının (Minerva Han) Goad haritasındaki planı, 1905 (Dağdelen ve Mazak, 2007)

1921 yılına ait ticaret yıllığına göre banka Minerva Han'da faaliyetini sürdürmeye devam etmektedir ve İstanbul tarafında Eski Zaptiye Sokak'ta da bir acenteye sahiptir. Yapı daha sonraki yıllarda Deutsche Bank, Yapı Kredi Bankası ve Doğan sigorta yer almıştır (Eldem, 2003). Günümüzde ise Sabancı Üniversitesi tarafından sanat galerisi olarak kullanılmaktadır.

Yapının, Voyvoda Caddesi ve Yüksek Kaldırım'ın kesiştiği köşesi eğrisel tasarlanmıştır (Şekil 3.38). Girişin yer aldığı bu bölüm kule gibi uzatılarak giriş vurgulanmış mavi çinilerle ve heykellerle süslenmiştir. Yüksek kaldırıma bakan yan cephesi ise daha sadedir. Yapının cephesinde pilastr ve silme gibi klasik öğeler kullanılmışsa da bunlar çok baskın bir karakter sergilememekte, çok bölümlü geniş pencereler ve oluşturulan balkonlarda kullanılan metal parmaklıklar sayesinde Voyvoda Caddesi'ndeki diğer yapılara göre daha modern bir görünüm sergilemektedir. Çini kullanımının yanı sıra en üst katta kullanılan saçaklar Osmanlı mimarisine ait elemanlar olarak öze çarpmaktadır.

Şekil 3.38: Bank of Athens binasının (Minerva Han) Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi, (Eldem, 2000)

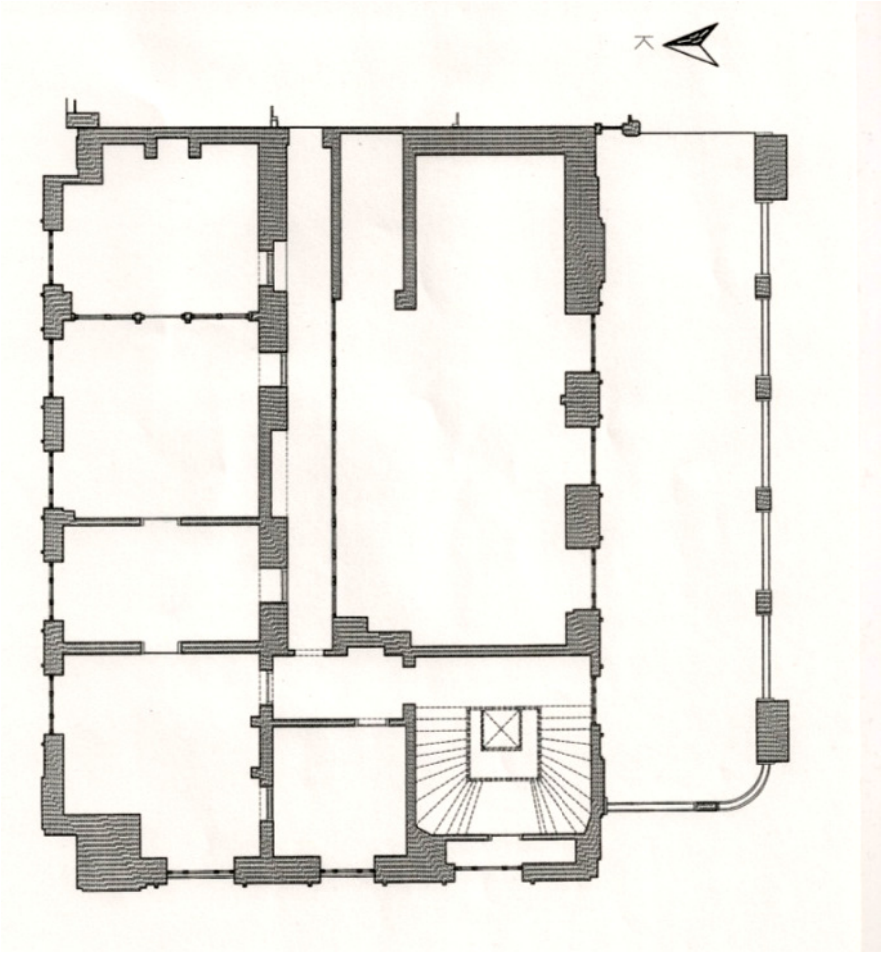
Wiener Bankverein

Banka, 1905 yılında başladığı faaliyetlerini 1920'lere kadar sürdürmüştür. Wiener Bank binasının (Şekil 3.39), Credit Lyonnais'in bulunduğu Hallaçyan Han'nın yerine 1911-1912 yılları arasında inşa ettirildiği düşünülmektedir (Salman, 1994b). Binanın Karaköy Meydanı'na bakan cephesinde bankanın isminin yer aldığı kitabe de binanın banka tarafından yapıldığı ihtimalini güçlendirmektedir. 1914 ticaret yıllığında bankanın adresi Karaköy Caddesi köprü karşısı şeklinde verilmektedir. İstanbul Kütüphane Sokak El Katip Han'da ve Pera Caddesi 331 numarada (İstiklal Caddesi) birer acentesi bulunmaktadır. 1921 ticaret yıllığında ise adresi sadece Karaköy Caddesi olarak verilmiştir.

Şekil 3.39: Wiener Bankverein deniz cephesi (Üstdiken, 2000)

Yapının banka işlevine uygun tasarlandığı anlaşılmaktadır. Zemin katta dönemin banka yapılarına benzer şekilde banka kullanıcıları için kolonlarla çevrili bir hol ve üzerinde galeri boşluğuna bakan bir galeri katı bulunmaktadır (Şekil 3.40). Bodrum kat kasa dairelerine, üst katlar ise bir koridor boyunca sıralanmış çalışma odalarına ayrılmıştır. (Ataergin, 1994).

Şekil 3.40: Wiener Bankverein binası 1. kat planı (Ataergin,1994)

19. yüzyılın eklektik anlayışını yansıtan yapıda üst katlar, zemin ve birinci kattan geriye çekilerek bir teras oluşturulmuştur (Şekil 3.41). Böylece hem kütlesel bir hareket elde edilmiş hem de zemin ve birinci kata bir kaide görüntüsü kazandırılmıştır. Zemin ve birinci katta kullanılan taşlar arasındaki kalın yatay derzler sayesinde bir rustik taş etkisi yaratılmıştır. Bu yatay derzli taş kullanımı üst kat köşelerinde de devam etmektedir ancak derzlerin rustik etkisi daha azdır. Yapının girişi iki kat boyunca yükselen sütun görünümündeki pilastrlarla vurgulanmıştır. Her katta yer alan pencereler kat yüksekliklerine bağlı olarak farkı boyutlarda ve biçimlerdedir. Terasta yer alan heykeller ve ikinci ve üçüncü kat pencereleri ile cephelerin üst köşelerinde yer alan kabartmalar yapının zengin süslemelerini oluşturur. Yapının terasını ve çatısını çevreleten korkuluklarda Rönesans tarzında ortası şişkin küçük sütunlar kullanılmıştır.

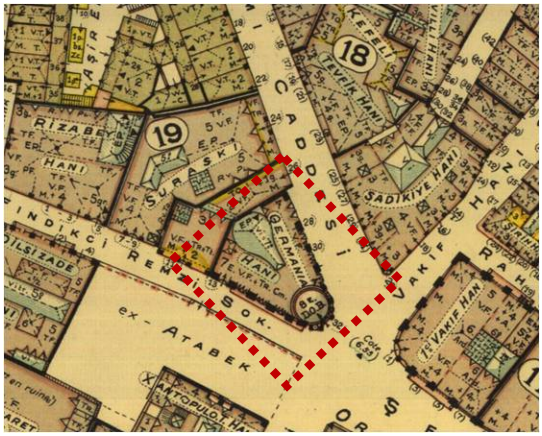

Şekil 3.41: Wiener Bankverein binası giriş cephesi (Ataergin,1994)

Wiener Bankverein'in kapanmasından sonra bir dönem Banque Française des Pays d'Orient'e ev sahipliği yapan banka binası 1944 yılından beri Ziraat Bankası tarafından kullanılmaktadır (Ataergin, 1994).

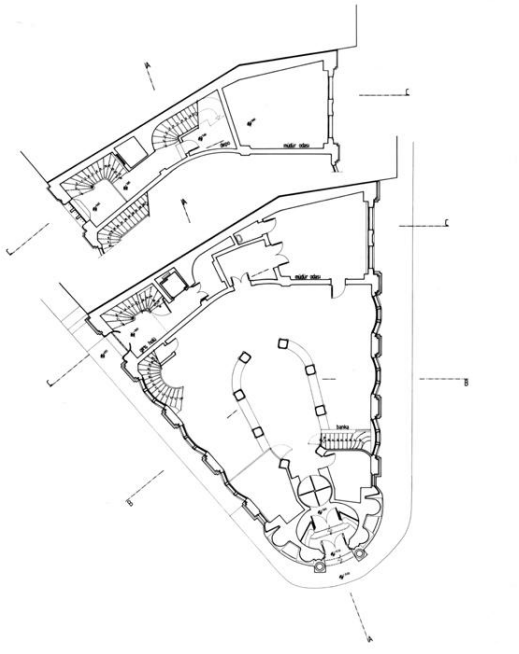
Deutsche Orient Bank

Banka 1906 yılında açılmış ve 1945 yılında tasfiye edilmiştir (Akgüç, 1992). Şark ticaret yıllıklarına göre 1914'te Voyvoda Caddesi Agopyan (Baltazi) Han'da merkez şubesi, İstanbul'da Dilsizzade Han ve Pera (İstiklal) Caddesi 407 numarada acenteleri bulunmaktadır. 1921-1938 yılları arasında merkez şubesi Voyvoda Caddesi'nde Sigorta Şirket-i Umumiyesi tarafından inşa ettirilen (Eldem, 2003) Sigorta Han'da bulunmaktadır. Bu yıllarda banka tarafından yaptırılmış olan ve üzerinde bankanın adının bulunduğu İstanbul tarafındaki Fındıkçı Sokak'taki Germanya Han'da (Şekil 3.42) bankanın İstanbul acentesi bulunmaktadır.

Şekil 3.42: Germanya Han'ın Pervititich Haritası'ndaki planı

Gemanya Han, Sirkeci Garı'nın da mimarı olan Agust Jasmund tarafından tasarlanmış ve XX. yüzyılın başlarında ilk iki katı Deutsche Orient Bank tarafından kullanılmak, üst katları ise çeşitli şirketlere kiraya verilmek üzere inşa edilmiştir. İstanbul'daki ilk betonarme yapılardan biridir (Url-11). Dönemin diğer banka yapılarında görüldüğü üzere zemin katta, yapının kule görünümündeki köşesinden girilen açık ofis şeklinde düzenlenmiş müşteri holü ve üzerinde bu hole bakan galeri katı yer almaktadır (Şekil 3.43). Üst katlara ulaşım ise, banka girişinden ayrı olarak, Fındıkçılar sokağında yer alan daha küçük bir girişten sağlanmaktadır. Üst katlarda cephe boyunca sıralanan han odaları yer almaktadır.

Şekil 3.43: Germanya Han zemin ve galeri katı (üstte) planı,
Sinan Genim, (Url-11)

Dar bir üçgen arsaya yerleşen yapının iki sokağın birleşimine yer alan köşesi yuvarlatılmış ve bir kule gibi yükseltilmiştir (Şekil 3.44). İki yanında birer sütun ve üzerinde kemerli bir alınlık yer alan banka girişinin bulunduğu bu dairesel bölüm, Montorio'da bulunan Bramante'nin San Pietro tapınağından (Şekil 3.45) esinlenilmiş bir tapınakla bitmektedir (Barillari ve Godoli, 1996)

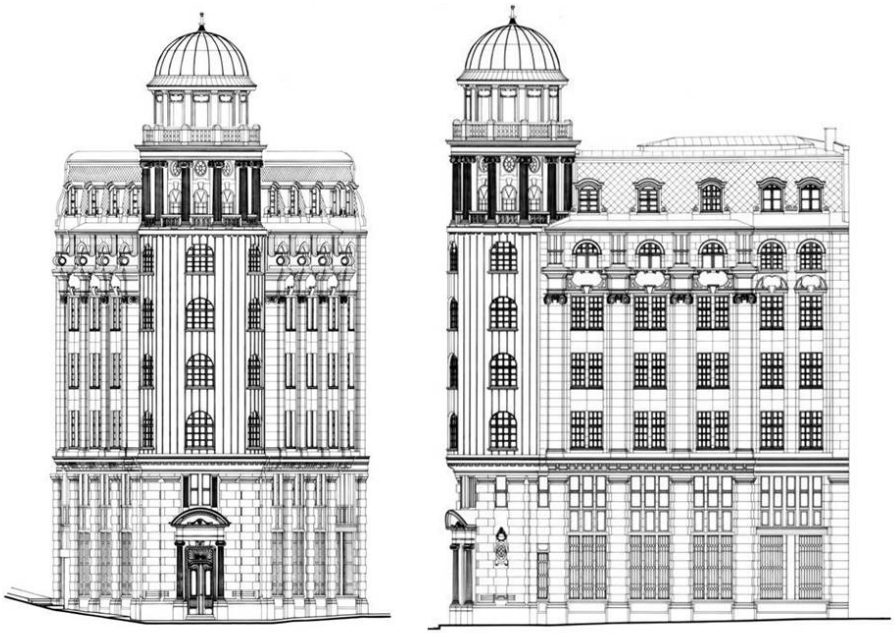
Şekil 3.44: Germanya Han giriş cephesi
Sinan Genim, (Url-11)

Şekil 3.45: Montorio'daki San Pietro tapınağı (Url-11)

Yapının diğer cephelerine bakıldığında bankaya ait ilk iki katının, sütunların üzerine yerleştirilmiş büyük boyutlu kesme taşlarla oldukça abartılı bir rustik görünüme sahip olduğu görülmektedir (Şekil 3.46). Bu iki kat boyunca yükselen geniş ve kaba

sütun-plastrlar arasına geniş ve yüksek pencereler yerleştirilmiştir. Zemin ve birinci kat yatay bir silme ile üst katlardan ayrılmaktadır. Üst katlarda aynı genişlikte ancak daha ince enli pilastrlar 3 kat boyunca devam etmektedir. Bu büyük boyutlu pilastrlar, dairesel giriş bölümünün dikey yivli yüzeyi ve bu bölümün üzerinde yer alan iki katlı sütunlu tapınak yapıdaki dikey etkiyi arttırmaktadır. Yapının çatısında kuzey ve doğu Avrupa ülkelerine özgü dik eğimli çatı ve çatı pencereleri kullanılmıştır.

Şekil 3.46: Germanya Han görünüşleri
Sinan Genim, (Url-11)

Barillari ve Godoli (1996) yapıyı sarsılmaz bir finansal temel üzerine kurulmuş atılgan ekonomik girişimin inandırıcı imgesini yansıtmaya çalışıyor" sözleriyle değerlendirmişlerdir. Germaya Han günümüzde Yapı ve Kredi Bankası Menkul Değerler binası olarak kullanılmaktadır.

Deutsche Bank

Banka, faaliyet gösterdiği 1909 – 1945 yılları arasında çeşitli binalarda yer almıştır. İlk olarak İstanbul tarafındaki Basmacıyan Han'da açılmıştır. 1910 yılı civarında burayı İstanbul acentesine çevirerek merkezini İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası (Credit Général Ottoman) tarafından yaptırılmış olan ve o dönemde Chemins de fer d'Anatolie tarafından kullanılmakta olan yapıya taşımıştır (Eldem, 2003). Bank of Athens'ten sonra Minerva Han'a yerleştiği bilinen banka, 1914'ten sonra buraya taşınmış olmalıdır. 1928 yılında merkez şubesini tekrar İstanbul tarafına, Aşir Efendi

Caddesi'ndeki Ankara-Konya Hanı'na taşıyarak Minerva Han'daki ofisini Galata acentesine çevirmiştir.

Banco di Roma

1909'da çalışmalarına başlayan bankanın Türkiye'de kalan tek şubesi olan İstanbul Şubesi 2007 yılında Yapı Kredi Bankasına katılarak kapanmıştır. 1909 yılında Voyvoda Caddesi Ünyon Han'da (Şekil 3.47) açılan bankanın (Üstdiken, 1994) 1921 ticaret yıllığında Galata Kürekçiler Sokak'taki Camondo Han'da merkez şubesi, Sultanhamam'daki Pinto Amram Han'da ise İstanbul acentesi bulunduğu görülmektedir. Daha sonra iş merkezlerinin Eminönü'nde yoğunlaşması nedeniyle merkez şubesini tekrar Sultanhamam'a taşıyan bankanın 1932, 1938 ve 1945 yıllıklarında Galata Mahmudiye Caddesi üzerinde Nordstern Han'da ve İstiklal Caddesi 327 numarada birer acentesinin olduğu görülmektedir. 1970'lerde Türkiye'de beş şubeye sahip olan bankanın 2007'deki tasfiyesinden önce sadece İstanbul'da bir şubesi bulunmaktaydı.

Şekil 3.47: Ünyon Han'ın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi (Eldem, 2000)

Banca Commerciale Italiana

Banka, 1919 ve 1977 yılları arasında hizmet vermiştir. 1921 yılında bankanın merkez şubesi Voyvoda Caddesi Azaryan (Jeneral) Han'da (Şekil 3.48), İstanbul acentesi ise Kütüphane Sokak Bencbara Han'da yer almaktaydı. 1924-25 yılında İstanbul acentesi aynı yerde kalmakla birlikte merkez şubesini yıllıkta Karaköy Palas

(Karaköy Han) olarak yer almaktadır. 1932 yılında merkez şubesi yine buradadır, İstanbul acentesi ise Kütüphane Sokak'taki Alalemci Han'a taşınmıştır. Pera (İstiklal) Caddesi 247 numarada Pera acentesi ve IV. Vakıf Han'da ise bir borsa bürosu bulunmaktadır. 1950'lerin başında Voyvoda Caddesi'ndeki Agopyan (Baltazzi) Han'a taşınarak kapanana kadar bu handa çalışmaya devam etmiştir.

Şekil 3.48: Azaryan (Jeneral) Han'ın Voyvoda Caddesi'ne bakan cephesi (Eldem, 2000)

Cengiz Can'ın verdiği bilgiye göre 1920'de İtalyan mimar Guilio Mongeri tarafından yapılmış olan Karaköy Palas, projesinde iki ayrı İtalyan bankası için tasarlanmış görünmektedir. Sözü geçen bankalardan birinin Banca Commerciale Italiana olması mümkündür. Ancak bu konuyla ilgili herhangi bir yazılı kaynağa ulaşılamamıştır.

Banque Française Des Pays Orient

1922-1933 yılları arasında faaliyette bulunan bankanın bir süre Wiener Bankverein tarafından inşa ettirilen günümüzde Ziraat Bankası Karaköy Hizmet Binası olarak kullanılan bankada faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Ataergin, 1994). 1924-1925 yıllarına ait ticaret yıllığında merkez şubesi Galata'da Karaköy Palas (Karaköy Han) ve İstanbul acentesi Erzurum Han olarak gösterilmiştir.

Commercial Bank of the Near East

1922-1926 yıllarında çalışmalarını sürdüren bankanın 1924-25 ticaret yıllığında adresi Voyvoda Caddesi Azaryan Han olarak gösterilmiştir.

American Express Co. Inc.

1922-1930 ve 1955-1961 yılları arası faaliyet göstermiştir. Merkez şubesi 1924-1925 Voyvoda Caddesi'nde, 1932 yılında İstanbul tarafındaki 4. Vakıf Han'da bulunmaktadır.

Banka Marmaroş Blank ve Şürekası

Bu 1919-1929 tarihleri arasında hizmet vermiştir. 1921 ticaret yılığına göre Voyvoda Caddesi Agopyan (Baltazzi) Han'da merkez şubesi, Meydancık Sokak'ta ise İstanbul acentesi yer almaktaydı. 1924-1925 yıllarında İstanbul acentesini kapatmış olduğu görülür.

Holantse Bank Uni.

1922 yılında açılan banka, 2008 yılında ABN Amro Bank N.V. satın alınmıştır ve faaliyetlerini bu isim altında sürdürmeye devam etmektedir. 1838 ve 1845 yıllıklarına göre Karaköy Palas'ta faaliyet göstermiştir. İstanbul şubesi ise Alalemci Han'da yer almaktadır.

Türkiye Milli Bankası

1909 yılında kurulan ve ticaret yıllıklarında adı *Banque Nationale de Turquie* olarak geçen bankanın 1914 ve 1921 yıllarında İstanbul tarafında Kınacıyan Han'da (Şekil 3.49) bulunduğu görülmektedir. 1924 -1925 yıllarında Voyvoda Caddesi Ünyon Han'da faaliyet göstermekte olan bankanın Kabristan Caddesi Pera Palas Oteli'nin yanında bir acentesi de bulunmaktadır.

Şekil 3.49: Kınacıyan Han, (http://www.anadolusigorta.com.tr)

İstanbul Bankası (2)

1911'de açılan bankanın 1924 -25 ticaret yıllıklarında göre İstanbul tarafındaki Abud Efendi Han'da faaliyet göstermiştir.

Osmanlı Ticaret Bankası

1911 yılında kurulan, 1914 ve 1921 ticaret yıllıklarında *Banque Commerciale Ottomane* ismiyle yer alan bankanın İstanbul Kütüphane Sokak Astarcıyan Han'da bulunduğu belirlenmiştir.

Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası

Yıllıklarda *Credit National Ottoman* olarak geçen banka 1917 yılında kurulmuştur. 1921 Yılında Voyvoda Caddesinde 1924-25 yıllarında ise İstanbul Bahçe Kapı Caddesi'nde faaliyet göstermiştir.

Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası

1917 yılında kurulan, 1921 ticaret yıllığında *Banque Generale de Commerce et de Credit* ismiyle yer alan bankanın İstanbul tarafında Eski Zaptiye Sokak'ta yer aldığı belirtilmiştir.

İktisadi Milli Bankası

1917 yılında kurulan bankaya 1924-25 ticaret yıllıklarında *Banque de l'Economic Nationale* adı ile rastlanmaktadır ve bu yıllarda Bahçekapı'da Bencibara Han'da bulunduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye Umumi Bankası

1918 yılında kurulan banka 1921 yılına ait ticaret yıllığına göre Yüksek Kaldırım 114 numarada faaliyette bulunmuştur. Yıllıkta *Banque Generale de Turquie* olarak geçmektedir.

3.4 İstanbul'da Bankacılık Faaliyetlerinin Gerçekleştiği Yapıların Kentsel Konumlarının Tarihsel Değişimi

Bizans İstanbul'unda bankacılıkla uğraşanların kentin hangi bölgelerinde konumlandıkları ile ilgili bilgiler, Bizans döneminde yaşamış tarihçilerin ya da gezginlerin aktardıklarından elde edilmektedir. 7 - 9. yüzyıllara ait olan bu kaynaklara göre bankacılık faaliyetleri yoğunlukla Mese üzerinde Constantinus Forumu ve Theodosius Forumu arasında, Mese'yi Tetrapylon'da kuzey-güney doğrultusunda dik kesen Domninus Portikosu'nda, Milion yakınındaki dükkanlarda ve günümüzde Yeni Cami ve Mısır Çarşısını içine alan bölgede gerçekleşmekteydi (Şekil 3.50).

Şekil 3.50: 7.-14. yüzyıllarda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler

İstanbul'daki ticari faaliyetlerde İtalyan etkisinin artmasıyla Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle 14. yüzyıl ve sonrasında ticari merkez Haliç kıyılarına ve Galata'ya kaymıştır. Mese'nin Constantinus ve Theodosius Forumları arasında kalan kısmı ve Domninus Portikosu'nun oluşturduğu aks yanında bu bölgeleri de ticari faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştiği bölgeler olarak kabul etmek gerekmektedir (Şekil 3.51).

Şekil 3.51: 14. yüzyılda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler

İstanbul'un, Osmanlı tarafından fethedilmesi ve başkent yapılması, kentteki ticari bölgelerinin karakterini değiştirmemiştir. Bankacılık faaliyetleri Domninus Portikosu aksında yürütülmeye devam etmiş, bir bölümü de bu aksın hemen yakınında inşa edilen Bedesten'e taşınmıştır. İstanbul tarafındaki bu bölgelerin yanında, Galata da önemli bir finans kaynağı olma özelliğini fetihten sonra da sürdürmüştür (Şekil 3.52).

Şekil 3.52: 15. yüzyılda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler

İstanbul'un fethi sonrasında, şehrin ticaret bölgesi, Bedesten'in bulunduğu bölgeden Haliç'e doğru genişlemiş ve bu alanda pek çok han inşa edilmiştir. Özellikle 16. yüzyıl ve sonrasında önemi artan sarrafların, bu bölgedeki han odalarını işyeri olarak kullandıkları bilinmektedir. Ancak bu bölge içerisinde sarrafların yoğun olarak bulunduğu merkez niteliğinde, belirli bir sokak ya da han tanımlanamamaktadır (Şekil 3.53).

Şekil 3.53: 15.-18. yüzyıllarda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler

19. yüzyıla gelindiğinde Galata'nın, İstanbul'un yalnızca yeni ticari merkezi olmadığı, bir bankacılık ve finans merkezine de dönüştüğü görülmektedir. İstanbul tarafındaki bankerlerin oldukça büyük bir kısmının Galata'ya taşınmasıyla burada bir bankacılık yoğunluğu oluşmuş; yüzyılın ikinci yarısından sonra bankerlere, kurulan yeni bankaların eklenmesiyle Galata tam bir ekonomik merkez haline gelmiştir. Bankerlerin terk ettiği İstanbul tarafı ise yüzyılın sonlarına doğru yavaş yavaş tekrar canlanmaya başlamıştır. Pek çok bankerin faaliyette bulunmaya ve bankaların acente açmaya başladığı İstanbul tarafında, Galata'daki Voyvoda Caddesi gibi bir bankacılık aksı ortaya çıkmışsa da, bankerlerin ve bankaların Büyük Postane Caddesi'nde ve buradan Hamidiye Caddesi'ne uzanan bölgedeki sokaklarda yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 3.54).

Şekil 3.54: 19. yüzyılda İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler

1908'de İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra İstanbul tarafındaki banker yoğunluğunun Galata'yla eşitlendiği, bazı bankaların merkez şubelerini İstanbul tarafında açtığı ya da buraya taşıdığı görülmektedir. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü yıllarda oluşan olumsuz koşulların İstanbul tarafındaki bankacılık faaliyetlerini Galata'ya oranla daha fazla etkilediği görülmektedir (Şekil 3.55).

Şekil 3.55: 20. Yüzyılın başında İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler

Cumhuriyetle birlikte İstanbul'un başkent olma özelliğini kaybetmesi hem Galata hem de İstanbul taraflarında bankacılık faaliyetlerinin azalmasına neden olmuşsa da Galata ve İstanbul tarafındaki bankacılık faaliyetlerinin aynı bölgelerde yürütülmeye devam ettiği görülmektedir. İstanbul'un ülke içerisindeki ekonomik konumunu geri kazanmasından günümüze kadar, bu bölgedeki bankacılık faaliyetleri etmiş olsa da kentte başka bölgelerin kentin bankacılık ve finans merkezlerin haline geldiği görülmektedir. Haliç kıyılarından önce Kabataş- Fındıklı bölgesine taşınan bankalar, daha sonra Levent-Maslak bölgesinde yoğunlaşarak günümüzün bankacılık merkezini yaratmışlardır (Şekil 3.56).

Şekil 3.56: 20. yüzyılın başında İstanbul'da bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tarihi ticaret kadar eski olan bankacılık faaliyetlerini ortaya çıkaran sebeplerin başında borç alma ve değerli eşyaları güvende tutma ihtiyacı gelmektedir. Bu ihtiyaçları ilk karşılayan yapılar dini nitelikleri dolayısıyla hem büyük miktarlarda gelire hem de insanların güvenine sahip olan tapınaklardır. Mezopotamya ve Yunan uygarlıklarında bankacılığın dini yapılar ve din görevliler etrafında başladığı görülür.

Tapınaklar aracılığı ile yürütülen bankacılık faaliyetlerinin zamanla, gelişen ticaretle birlikte parasallaşmanın artması ve bireylerin ellerinde belli bir miktar servet birikmesiyle sekülerleştiği görülmektedir. Savaşlar ya da ticaret yoluyla gelir sahibi olan bireyler bu alanda uzmanlaşmaya başlamışlardır. Babil'de hem ticaret hem de bankacılıkla uğraşan aileler, Yunan şehirlerinde ticaretin canlı olduğu limanlarda ve pazar yerlerinde tezgah açan para değiştiriciler bunlara örnektir.

Babil'den Yunan Uygarlığı'na aktarılan para ve bankacılık bilgilerini Yunanlılardan devralan Roma Uygarlığı'nda ise bankacılığın tapınak etrafında örgütlenmesi evresi yaşanmamıştır. İmparatorluğun çok kısa sürede bir para ekonomisine ve bir para aristokrasisine kavuştuğundan Roma'da bankacılık faaliyetlerinde uzmanlaşmış birden fazla grup ortaya çıkmıştır. Bu gruplar kendi aralarında bir araya gelerek özel bankalar da kurmuşlardır. Bunlar, başlangıçta Yunan Uygarlığı'nda olduğu gibi ticaretin yoğun olduğu pazar yerleri ve limanlarda faaliyetlerini sürdürürken, bir süre sonra kentin ticari merkezi olan forumların belli dükkanlarında çalışmaları zorunlu tutulmuş ve bu kişilerin iş için bir araya gelme ihtiyaçlarının sonucunda bazilikalar inşa edilmiştir.

Bankacılık faaliyetlerinin belli meslek grupları tarafından yürütülmesinin ortaya çıkardığı, faiz oranlarının sürekli değişmesi ve bankerlerin iflası gibi halkın güvenini sarsacak ya da halk arasında memnuniyetsizlik yaratacak durumlar devlet bankalarının kurulmasına neden olmuştur. Bu durumu hem Yunan hem de Roma uygarlıklarında gözlemlemek mümkündür.

Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra bankacılık faaliyetleri de neredeyse yok olmuştur. Bu dönemde halk arasında benimsenen Hıristiyanlığın faizi yasaklaması da bankacılık açısından önemli bir engel teşkil etmişse de, asıl önemli engelin Roma İmparatorluğu'nun dağılması sonrasında ticaretin ve para ekonomisinin sekteye uğraması olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü ticaretin yeniden canlanmasıyla birlikte bankacılık faaliyetlerinin de arttığı ve dini faiz yasağının gevşediği görülmektedir.

Hıristiyanların bankacılıkla uğraşmaya başlaması ve bankacılık faaliyetlerinin ticari yaşamın olağan bir parçası haline gelmesi, önceki uygarlıklarla aynı iki olguyla ilişkilidir: bireylerin elinde belli bir miktar servet birikebilmesi ve dini güç. Ticaretin çok azaldığı ve dini yasaklamalar nedeniyle Hıristiyan kesimin bankacılıkla uğraşmasının yasak olduğu dönemde gezici ticari faaliyetlerini sürdüren Yahudi bankerler neredeyse tek kredi kaynağıyken, 12. yüzyıldan sonra ticaretle birlikte zenginleşen Hıristiyan grupların dini güç tarafından desteklenmesi, bu grupların Avrupa'nın kredi tekelleri haline gelmesini sağlamıştır.

Orta Çağ Avrupası'nda Papalık hazinesinin koruyucuları ve işleticileri olan Cahorsinler, Lombardlar ya da Tapınak Şövalyeleri'nin Avrupa'nın bankerleri haline gelmesinde para basma bilgisine sahip olmalarının ve Papa'ya ya da kral ve şövalyelere ait olan servetleri korumakla görevlendirmelerinin payı büyüktür. Bu gruplardan Lombardların darphane binaları ve Tapınak şövalyelerinin tapınakları gibi iyi korunan mekanlar birer kredi merkezi ve kasaya, yani bankaya dönüşmüştür.

Ticaret ve para ekonomisiyle birlikte artan bankacılık faaliyetleri, uzun süre ticari merkezlerde ya da ticaretle uğraşan kişilerin faaliyetlerini yürüttüğü farklı işlevlere sahip mekan ve yapılarda gerçekleştirilmiştir. Ticaretin yaygınlaşarak bölgeler arası nitelik kazanmasıyla ortaya çıkan panayırlar, Rönesans döneminin tüccar-bankerlerinin kent sarayları, iş merkezleri olan borsalar bunlara örnektir.

Rönesans döneminde ticaret ve üretimdeki uzmanlaşma bankacılık faaliyetlerinde de uzmanlaşmayı sağlamış, önce bankerler tarafından kurulan özel banka benzeri yapılar ortaya çıkmış, güvenlik gereksiniminin ön plana çıktığı ticari dalgalanma dönemlerinde ise devlet bankaları kurulmuştur. Bu devlet bankalarının, kent yönetiminin yer aldığı yapılarda faaliyet gösterdiği görülmektedir.

Hem üretimde hem de ticarette çok büyük boyutlarda bir sıçrama yaratan Endüstri Devrimi ile bankacılık da hem nitelik hem de nicelik açısından büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bir banka için, işlevine uygun olarak bir yapı inşa edilmesi Endüstri Devrimi sonrasında gerçekleşmiştir. Bunun ilk örneği de Londra'daki Bank of England'dır.

Avrupa'da bankaların ortaya çıkma süreci yukarıda belirtilenle benzer aşamalardan geçmiştir. Bankacılık faaliyetleri dini yasaklar nedeniyle dini yapılar etrafında ortaya çıkmamışsa da kişilerin ellerinde ticaret gibi uğraşlar sonucu sermaye birikmesi, bunların bir araya gelerek özel bankalar kurması ve sonrasında bankacılık faaliyetleriyle uğraşan kişilerin halk arasında güven kaybetmesiyle devlet bankalarının kurulması bu süreci özetler. Ancak Endüstri Devrimi bankacılık alanında tüm bu aşamaların dışında bir sıçrama yaratmıştır.

Bankacılık alanında yaşanan bu süreç, ihtiyaç karşısında farklı farklı mekanların ve yapıların bankacılık faaliyetleri için kullanılmasını gerektirmiştir. Bu mekan ve yapılardan bir kısmı, bazı panayırların bankerlerin bir araya geldiği ve büyük kredi işlemlerinin gerçekleştiği panayırlara dönüşmesi, ya da Medicilerin Milano'daki konutlarının Banco Mediceo olarak anılması gibi, başka esas işlevlere sahip olsalar da bankacılık faaliyetleri için birer merkez haline dönüşmüştür.

Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının başkenti olan İstanbul'da bankacılık faaliyetleri ve bu faaliyetlerin gerçekleştiği yapıların geçirdiği süreç Avrupa'daki ile bazı benzerlikler taşısa da temelde oldukça farklıdır. Roma İmparatorluğu'nun devamı niteliğindeki Bizans'ta, Hıristiyanlığın egemen olmasına rağmen, bankacılık faaliyetlerine Avrupa'daki gibi bir kısıtlama getirilmediği görülmektedir. Roma'da olduğu gibi para değiştiriciler ve altın-gümüş kuyumcuları olan sarraflar bankacılık faaliyetlerini yürütmektedir ve bu kişilere ticaretin yoğun olduğu bölgelerde, pazar yerleri, limanlar ve şehir kapılarında rastlanmaktadır. Bunlardan bir bölümün (sarrafların), Roma'nın ticari merkezleri olan forumların belli dükkanlarda çalışması zorunlu olduğu gibi Konstantinopolis'in ticaret aksını oluşturan Mese üzerinde belli dükkanlarda çalışmaları zorunlu tutulmuştur.

İstanbul'daki bankacılık faaliyetlerinin sekteye uğraması kentin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle olmuştur. Bu durum, Roma'nın dağılmasından sonra Avrupa'da yaşanan durumla, görünürde, bazı benzerlikler taşımaktadır. İki durumda

da dini yasaklamaların etkisi görülmektedir. Avrupa'da ticaretle uğraşan ve belli bir servet biriktirebilen kişiler arttıkça yasağın etkisi azalmıştır, ancak bu kişilerin, derebeyliklerden oluşan Avrupa'nın lokal ve çok parçalı hakimiyet alanlarının dışında kalan şehirlerde ortaya çıktığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Oysaki Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin mutlak gücü tüm İmparatorluk topraklarında etkindir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi devletin gücünü arttırmaya ve korumaya yönelik olan siyasi ve ekonomik yapısı bankacılık faaliyetlerinin gündelik hayatta rahatça yürütülmesine olanak sağlamamaktadır. Tımar ve lonca sistemleriyle üreticiler, müsadere sistemiyle devlet memurları, tüccarlar ve sarraflar, devletin toprak ve servet üzerindeki mutlak hakimiyetini korumak için kontrol altında tutulmaktaydılar.

Hem dini yasaklamalar hem de ekonomik yapının engellerine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın ya da erkek, asker ya da sivil, Müslüman ya da gayrimüslim her kesimden insan tarafından bankacılık faaliyetlerinin yürütüldüğü, hatta devletin kendisinin nakit ihtiyacı karşısında sarraflarla başvurduğu bilinmektedir. Ancak yukarıda sözü edilen engeller bankacılıkta uzmanlaşmış kişilerin ya da kurumsal bir yapının ortaya çıkmasını önlemiş, bankacılık faaliyetlerine özel mekanların ve yapıların oluşamamasına ya da bankacılık faaliyetleri için kullanılan mekanların bir bankacılık merkezine dönüşememesine neden olmuştur.

Daha önce de belirtildiği gibi Yunan, Roma ve Bizans uygarlıklarında bankacılıkla uğraşanların ticaretin canlı olduğu pazar yerleri, limanlar ve caddelerde yer aldıkları, buralarda tezgah açtıkları, bankerlerin belli dükkanlarda çalışmalarının zorunlu olmasına karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nda bankerlik hem dini açıdan hem de devlet açısından hoş karşılanmadığından, bankerlik yapan bir esnaf, bu faaliyetleri dükkanında göstermelik bir mal bulundurup, aya da kredi işlemlerini mal satışı şeklinde göstererek gerçekleştirmek gibi çeşitli yöntemler ardına gizlenerek sürdürmüştür. Orta Çağ Avrupası'nda bankacılığın yeniden ortaya çıkmasında ve yaygınlaşmasında büyük etkisi olan panayırlar Osmanlı'da da kurulmaktaydı. Ancak faiz yasakları nedeniyle Osmanlı panayırlarında tüccarlara verilen kısa süreli ve küçük miktarlarda borçlar dışında Avrupa panayırlarında olduğu gibi büyük bankacılık faaliyetleri görülmemektedir. Dolayısıyla Avrupa panayırlarındaki gibi bir

bankacılık ağı oluşmamış ve panayırlardaki geçici faaliyetler yerine bir şehirde kalıcı olarak bulunmak isteyen bankerler buralarda acenteler açmamışlardır. Osmanlı panayırların bankacılık faaliyetleri için bir merkez haline dönüşmemesi, Osmanlı panayırlarının Avrupa'dakilere göre daha az organize, çoğunlukla geçici yapılarla kurulan ve daha kırsal nitelikte kalmasında etkilidir.

Rönesans kentlerinin ve sanatının ortaya çıkmasında büyük katkıları olan Alberti, Peruzzi, Bardi ve Medici gibi tüccar-banker aileleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun bireylerin elinde servet birikimini engelleyen yapısı nedeniyle klasik Osmanlı toplumunda görülmez. Bu ailelerin faaliyetlerini gerçekleştirdiği bilinen bir bölümü iş görüşmelerine ayrılmış, banka olarak adreslenebilen gösterişli konutları (kent sarayları) da Osmanlı'da yoktur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, tereke kayıtlarından kredi alıp verdiği bilinen kişilerin bu iş için kullandıkları konutlarının, diğer herhangi bir konuttan ayırt edici bir özelliğe sahip olduğu düşünülemez. Dolayısıyla, bu konutlar 18. ve 19. yüzyıl İngilteresi'nde görülen bir bankere ait üst katları konut, alt dükkan katı ise banka olarak kullanılan bir yapıya da dönüşmemişlerdir.

Şehrin ticari merkezleri olan ve sarraflara ev sahipliği yapan hanlar, Osmanlı'nın klasik döneminde bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yerler arasında en göz önünde olan yapılardır, bankacılık işlemlerini gerçekleştiren sarrafların hangi hanların hangi odalarında yer aldıkları halk tarafından bilinmektedir. Ancak 19. yüzyıla kadar bu hanların sadece bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapılar olduğu ve dolayısıyla bu faaliyetlere uygun olarak tasarlandığı söylenemez. Bunun yanı sıra 19. yüzyıla kadar sarrafların hem uyguladıkları faizin belirli sınırlar içerisinde kalması gerektiğinden, hem de ellerinde büyük sermayeler biriktirmeleri olanaklı olmadığından, faaliyetlerini büyüterek ya da şirketleşerek daha uzmanlaşmış işletmelere dönüştürememişlerdir. Bu nedenle karma işlevli hanlardaki odalarının faaliyetlerine yeter nitelikte olduğu ve bu hanlardan daha farklı nitelikte yapı ihtiyaçlarının ortaya çıkmadığı düşünülebilir.

Para vakıfları için de aynı durum söz konusudur. Faiz yasağının gevşetilmemesi para vakıflarının kurumsallaşarak bir bankaya dönüşmesini engellemiştir. Bu vakıfların herkes tarafından bilinen bir merkez binasına bile sahip olmadığı görülmektedir.

Şehrin ve ticaretin kalbini oluşturan bedestenler değerli eşya alış-verişinin yapıldığı yerler olmasından dolayı güvenliği fazla olan yapılardır ve bu güvenlik bedestenlerin

banka kasası gibi kullanılmasını sağlamıştır. Ancak, Antik dönem tapınaklarında ya da Tapınak Şövalyeleri'nin tapınaklarında olduğu gibi, Avrupa'da paranın saklandığı yapıların zamanla ellerinde biriken serveti kullandıkları, çok sayıda müşteriye sahip oldukları ve müşterilerin herhangi bir ihtiyaçları karşısında bir banka olarak bu tapınaklara gittikleri görülmektedir. Ancak bedestenler hiçbir zaman benzer bir nitelik kazanmamışlardır.

16. yüzyıl sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının değişmesi ve çeşitli iç ve dış nedenlerle merkezi devletin gücünün azalması bankacılık faaliyetleri ile uğraşan sarrafların öneminin artmasına neden olmuştur. Sarrafların 17. yüzyılda bir lonca altında örgütlenmesi kredi faaliyetlerinin bir anlamda yasallaştığının göstergesidir. Avrupa'nın Osmanlı topraklarında etkisinin artmasıyla birlikte ticari hayatta daha etkin hale gelen gayrimüslim sarrafların Eminönü ve Beyazıt arasında yer alan hanların odalarının birer iş yeri gibi kullandığı anlaşılmaktadır. Ancak gayrimüslim sarrafların oldukça güçlendikleri 19. yüzyıl öncesinde, yer aldıkları hanlar hala karma işlevli klasik Osmanlı Ticaret hanlarıdır ve sarrafların merkez olarak kullanılan belirli han yapılarının varlığından söz edilemez.

19 yüzyıl, daha önceki yüzyıllarda hissedilen ve Osmanlı'nın siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısını yavaş yavaş değiştiren Avrupa'nın etkisini oldukça arttırdığı bir yüzyıldır. Merkezi gücü iyice tükenmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda yaşanan değişimler bu döneme kadar görülmemiş bir hızda gerçekleşmiştir. Ardı ardına gelen ticaret anlaşmaları, Tanzimat ve Islahat Fermanları devletin hak ve yetkilerini sınırlandırırken halka siyasi ve ekonomik anlamda hiçbir dönemde sahip olmadığı bir özgürlük kazandırmıştır. Bu özgürlüklerden en çok yararlananlar da Avrupa'nın desteğine sahip ve Avrupa ile ekonomik ilişki içerisindeki gayrimüslim tebaa, özellikle de sahip oldukları sermaye ve iş bağlantıları ile gayrimüslim sarraflardır. Bu yüzyılda Galata'nın ticaret merkezi olmanın yanında finans merkezi niteliği de kazanmasını sağlayan bu sarraflar artık Galata Bankerleri olarak anılmaya başlamışlardır.

Galata Bankerleri'nin İstanbul'un kentsel ölçekte ve yapı ölçeğinde Batılılaşması'ndaki rolleri büyüktür. Bir yandan içerisinde faaliyet gösterebilecekleri Batılı tarzda yeni yapılar inşa ettirirken öte yandan başka yeni yapıların inşaatını ya da kentsel altyapı çalışmalarını kar amacıyla finanse etmişlerdir.

Bahsedilen yeni Batılı tarzda yapılar büro hanlarıdır. Bu hanlar açık avlulu, en fazla üç katlı, üretim, depolama ve ticaret gibi karma işlevleri barındıran ve cephelerine çok önem verilmeyen klasik Osmanlı ticaret hanlarından farklı olarak, kapalı bir avlu ya da bir ışıklık etrafına yerleştirilmiş odalardan oluşan, çok katlı, Batılılaşma ile birlikte ortaya çıkmış ya da önemi artmış iş kollarını barındıran, Batılı tarzda düzenlenmiş gösterişli cephelere sahip han yapılarıdır.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında birbiri ardına inşa edilen büro hanlarının tasarımında, Avrupa'daki büro binaları örnek teşkil etmiştir. Özellikle cephe tasarımlarında tercih edilen Neo-Rönesans üslubu her ikisinde de en göz önünde olan benzerliktir. Hem İstanbul'daki büro hanlarının hem de Avrupa'daki büro binalarının cephelerinde bu üslubun kullanılmasının ardında, serbest piyasa koşullarında ticaret ve finansla uğraşanların, işyerlerinin bulunduğu yapılar aracılığı ile müşterilerine zenginlik, güvenilirlik, sağlamlık gibi mesajlar iletmek istemesi yatmaktadır.

Rönesans üslubunun bu mesajları taşıması Rönesans dönemindeki tüccar bankerlerin işyerleri olan kent sarayları ile bağlantılıdır. Büro yapılarına ya da hanlarına bakıldığında, bahsi geçen yapıların rustik taşlı zemin katları, kemerli ya da alınlıklı tekdüze pencerelerden oluşan simetrik cepheleri, cepheleri yatayda ve düşeyde bölümlere ayıran silme ve pilastrlarıyla bir Rönesans kent sarayı gibi göründükleri söylenebilir.

Büro hanlarında ağırlıklı olarak kullanılan Neo-Rönesans cephelere Osmanlı sivil mimari elemanları olan sivri kemerler, geniş saçaklar ve cumbayı andıran çıkmalarla oryantal eklemeler yapıldığı örneklere de rastlanmaktadır.

19. yüzyılın ortalarında ilk dış borçlanma ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun zaman direnmeye çalıştığı yabancı sermayenin Osmanlı topraklarına giriş kapısı aralanınca Galata bankerleri ile Avrupalı sermaye sahiplerinin bir araya gelerek Osmanlı topraklarında birbiri ardına bankalar kurmaya başladığı görülür. Bu ilk banka dalgasını Osmanlı İmparatorluğu'nun iflasını ardından Duyun-u Umumiye'nin kurulmasıyla oluşan ekonomik istikrar ortamının etkisiyle Avrupalı bankaların Osmanlı şubelerinin açılması izlemiştir. Bu bankaların çoğu, Osmanlı Devletine borç vermenin yanı sıra, tüm Osmanlı topraklarındaki demir yolu inşası, madencilik, hammadde ithalatı gibi pek çok alanda faaliyet göstermişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda inşa edilen ilk banka yapısı 1892 yılında kullanıma açılan Voyvoda Caddesi üzerinde yer alan Osmanlı Bankası ve Tütün Rejisi'ne ait olan ikiz binadır. Bunun öncesinde Osmanlı Bankası da dahil olmak üzere bankalar faaliyetlerini, tıpkı bankerler gibi bir ya da birkaç odasını kiraladıkları büro hanlarında sürdürmüşlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarından başlayarak Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, Osmanlı topraklarının Avrupa sermayesine açık olduğu dönem boyunca pek çok bankanın ardı ardına açılması, pek çok banka binasının inşa edilmiş olduğu düşüncesini doğursa da bu bankalardan pek azının kendine ait bir binaya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Çoğu banka büro hanlarında çalışmaya devam etmiş ya da kapanan bankaların boşalttığı banka binalarına taşınmıştır.

Bu dönemde kurulan onlarca banka içerisinde tez kapsamında yer verilebilen belli başlı yirmi beşinden sadece altı tanesinin banka olarak kullanılacak, kendine bir bina inşa ettirdiği görülür. Bank-ı Osmani-i Şahane, İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası, Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham, Bank of Athens, Wiener Bankverein ve Deutsche Orient Bank'tan ibaret olan bu bankalardan Bank of Athens ve Deutsche Orient Bank'ın binaları da bütünüyle bir banka yapısı sayılmaz. Alt katları banka alanı üst katları ise kiralık han odaları şeklinde düzenlenmiş yapılardır.

Geçirdikleri restorasyon çalışmaları nedeniyle özgün plan şemaları hakkında bilgi sahibi olmadığımız İtibar-ı Umumi Osmanlı Bankası ve Şirket-i Osmaniye-i Kambiyo ve Esham'a ait banka binaları bir kenara bırakılırsa, inşa edilen banka yapılarının dönemin banka anlayışına uygun olarak, zemin katta, iki kat boyunca yükselen galerili bir kullanıcı holüne sahip oldukları görülür. Bu özellik, bir banka olarak inşa edilmiş yapıları çevrelerindeki büro hanlarından ayıran tek özelliktir.

Bank-ı Osmani-i Şahane binası ile hemen karşısındaki odaları, ya da katları kiraya verilmek üzere inşa edilmiş bir büro hanı olan Assicurazioni Generali Han'ın dış görünüşlerine bakarak hangisinin banka hangisinin han olduğunu söylemek imkansızdır. Tıpkı büro hanlarında olduğu gibi banka yapılarının cephelerinde de, büro hanlarındakine benzer kaygılarla Neo-Rönesans üslubunun ağırlıkta olduğu görülmektedir.

Bu dönemde inşa edilen bankalardan Bank of Athens binası (Minerva Han) ve Deutsche Orient Bank binasının (Germanya Han), Bank of England binasında olduğu gibi, iki yol kesişimindeki köşeleri yuvarlatılmış ve anıtsallaştırarak vurgulanmış

girişlere sahip olduğu görülür. Bunun yanında, Bank of England'ın girişinin Tivoli Tapınağı'nın örnek alınarak tasarlanması gibi Deutsche Orient Bank'ın dairesel girişinin bölümünün Bramante'nin San Pietro tapınağından esinlenilmiş tapınak formuyla bitirilmesi, bankaların benzer bir prestij göstergesine başvurduklarını işaret etmektedir.

20. yüzyıla girildiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle başlayan millileşme hareketi, milli sermayeli bankaların kurulmasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki döneminde millileşme kavramı siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda kendini gösterse de mimaride banka yapıları aracılığıyla ifade edilmemiştir. Kurulan milli bankaların tümünün, çoğu yabancı sermayeli banka gibi, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda inşa edilen büro hanlarında faaliyet gösterdiği görülmektedir. Milli sermayeli bankaların bulunduğu bu hanlar, daha sonra yabancı sermayeyi ve iktidarı sembolize etmesi nedeniyle terk edilen Avrupa revivalizmiyle biçimlenmiştir. İttihat ve Terakki döneminde, mimarisiyle milli karakteri yansıttığı düşünülen banka yapılarının inşa edilmemesi, hem savaşlar nedeniyle bozulan ekonomik koşullara hem de İttihat ve Terakki'nin görece kısa süren iktidarına bağlanabilir.

Yukarıda özetlenmeye çalışıldığı gibi, İstanbul'un Bizans İmparatorluğu hakimiyetinden çıktığı 15. yüzyıldan Osmanlı'nın hızla Batılılaştığı 19. yüzyıla kadar bankacılık faaliyetlerinin yoğun olarak geçekleştiği ve bir bankacılık merkezi olarak kullanılmış herhangi bir yapı türü ortaya çıkmamıştır. Hem bu dönemde hem Batılılaşma döneminde han yapıları bankerler tarafından kullanılmışsa da bu hanlar nitelik bakımından oldukça farklıdır. İstanbul tarihinde bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği mekanlar yapı ölçeğinde bir süreklilik göstermese de kentsel ölçekte süreklilikten bahsedilebilir.

Bankacılık faaliyetlerinin yoğun olduğu bölgeler her zaman ticaret merkezlerinin içinde yer almıştır. Bizans yönetimindeki İstanbul'un ticaret aksını oluşturan Mese üzerinde Constantin Forumu ve Theodosius Forumu arasında kalan bölge, Mese'yi kuzey–güney doğrultusunda Theodosius ve Constantinus Forumaları arasındaki Tetrapylon'da dik keserek Haliç ile Marmara'yı birbirine bağlayan Domninus Portikosu ve günümüzde Yeni Cami'nin bulunduğu bölgede bankacılık faaliyetlerinin yoğun olarak yürütüldüğü bilinmektedir. Galata'nın bir Ceneviz kolonisine dönüştüğü 13. yüzyılda ticaretin hem Galata'ya hem de Venediklilerin

artan etkisiyle İstanbul tarafındaki Haliç kıyılarına kaymasıyla birlikte bankacılık faaliyetlerinin buralarda yoğunlaştığı söylenebilir.

15. yüzyılda İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine girmesiyle şehirdeki ticari bölgeler varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Özellikle Domninus Portikosu'nun Mese'den Haliç'e doğru inen kısmında yer alan Bizanslı sarraflar çalışmalarına devam etmiş ve ilerleyen dönemlerde bankacılık faaliyetleri bu aks etrafında inşa edilen bedesten ve hanlara kaymıştır.

15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar bu bölge Haliç'e doğru gelişmeye devam etmiş, hanlarla çevrili bu ticari merkez, sınırları belli bir bankacılık bölgesine sahip olmasa da bankacılık faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Aynı zamanda, yoğun bir ticari hareketliliğin bulunduğu Galata da bankacılık faaliyetleri için diğer bir önemli bölge kabul edilmelidir.

19. yüzyılda ise Galata'nın Avrupa ile ticaretin merkezi haline gelerek oldukça önem kazandığı görülür. Bu nedenle bankacılık faaliyetleri ticaretle birlikte Galata'ya kaymaya başlamıştır. Bankacılık faaliyetleri ile uğraşan sarrafların Galata'da yoğunlaşmasıyla Bizans'ın yıkılışından beri ilk defa yeniden İstanbul da bir bankacılık ve finans merkezi oluşmuştur. Sarrafların Galata Bankerleri adını almasından da anlaşılabileceği gibi artık bankacılık faaliyetleri herkesçe bilinen bir bölgede yürütülür olmuştur.

19. yüzyılda, daha çok Osmanlı topraklarında iş yapmak isteyen yabancılar için bir adres rehber niteliğinde hazırlanmış, çeşitli meslek gruplarına mensup olan kişilerin adreslerinin yer aldığı Şark Ticaret Yıllıkları bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği yapıların belirlenmesinde ve kentsel bölgelerin tespitinde önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Bu yıllıklara göre 1870'lerde Galata tarafının, İstanbul tarafına göre hem banker hem de bankaların sayısına bakarak önemli bir üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir. 1880'ler ve 1890'lar boyunca İstanbul tarafında da bankerlik büroların satıca giderek arttığı 1910'lara gelindiğinde İstanbul'un Galata'ya neredeyse eşit sayıda bankerlik ofisine sahip olduğu ve Galata'da merkez şubeleri bulunan yabancı bankaların İstanbul tarafında acenteler açtığı gözlenmektedir. Bu dönemde 19. yüzyılda Galata'ya karşı finansal merkez konumunu kaybetmiş olan İstanbul'un ticari ve bankacılık faaliyetleri açısından yeniden canlandığını göstermektedir. Sayıca daha az olsa da Rue de Pera'da (İstiklal Caddesi) acente açan bankalar vardır.

20. yüzyılın başında İttihat ve Terakki'nin milli ekonomi politikalarının, ekonomik merkezin gayrimüslim Galata yerine Müslüman İstanbul'a kaymasına neden olması bankacılık merkezini de buraya kaydırmıştır. Bunun bir sonucu olarak 1914 yılında İstanbul tarafında Galata'dan çok daha fazla sayıda bankerlik işletmesi tespit edilmekle birlikte, Galata'da merkez şubelere sahip olan yabancı bankaların bir kısmının bu şubelerini kapatarak ya da bir acenteye dönüştürerek İstanbul tarafına taşıdığı gözlenmektedir. Ancak, bu durum Galata'nın bir bankacılık ve finans alanlarındaki önemini kaybettiği anlamına gelmemektedir.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında artık başkent olmayan İstanbul, hem ticari hem de finansal açıdan canlılığını kaybetmiş, ancak bir süre sonra siyasi olarak olmasa da ekonomik ve kültürel alanlarda eski konumuna kavuşmuştur. Galata'nın bankacılık aksını oluşturan Voyvoda Caddesi, Cumhuriyet sonrasında Bankalar Caddesi olarak anılmaya devam etmesinden de anlaşılabileceği gibi, bu özelliğini korumuştur. İstanbul tarafındaki bankaların yoğun olarak bulunduğu bölgeler için de aynı durum söz konusudur. Ancak Cumhuriyet döneminde büyük boyutlarda ve modern altyapılara sahip mekanların ve bu mekanlara motorlu taşıtlarla ulaşımın önemli bir ihtiyaç haline gelmesi sözü edilen bölgelerin bankacılık merkezi olarak kalmasına olanak vermemiş, diğer pek çok kurum gibi bankalar da modern ihtiyaçlara uygun olarak tasarlanmış yeni kentsel merkezlere ve buralardaki modern yapılara taşınarak Maslak gibi yeni bankacılık merkezleri oluşturmuşlardır.

KAYNAKLAR

Abramson, D., 1994. C. R. Cockerell's 'Architectural Progress of the Bank of England', *Architectural History*, C. 37, s. 112-129, SAHGB Publications Limited

Ağır, A., 2001. *İstanbul'un Eski 'Venedik Ticaret Kolonisi'nin' Osmanlı Tticaret Bölgesi'ne Dönüşümü,* yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul

Akgüç, Ö., 1992. *100 soruda Türkiye'de Bankacıkık Tarihi,* Gerçek Yayınevi, İstanbul

Akın, G., 2003. *Mongeri'nin Komşuları,* Arkitera Diyalog 2003, www.arkitera.com, erişim tarihi:25.08.2009

Akın, N., 2002. *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera,* Literatiür Yayıcılık, İstanbul

Akpolat, M. S., 1991. S., *Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallaury,* yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Akşin, S., 2009, Siyasal Tarih (1789 -1908), *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, s. 77 -187, ed. Akşin, S., Cem Yayınevi, İstanbul

Akurgal, E., 2000. *Anadolu Uygarlıkları,* Net Turistik Yayınları, İstanbul

Andreau, J., 1999. *Banking and Business in the Roman World*, Cambridge University Press, Cambridge

Annuaire Oriental, 1909. *Annuaire Oriental*, The Annuaire Oriental & Printing Company, Londra

Annuaire Oriental, 1914. *Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Orient*, The Annuaire Oriental Ltd., Istanbul

Annuaire Oriental, 1921. *Annuaire Oriental: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature de l'Orient*, The Annuaire Oriental Ltd., Istanbul

Arrighi, G., 1994. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and The Origins of Our Times,* Verso, Londra

Arseven, C. E., 1989. *Eski Galata ve Binaları*, Çelik Gürsoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul

Ashton, T.S., 1955. *An Economic History of England: The 18th Century,* Methuen &Co. LTD, Londra

Ataergin, A. T., 1994. *TC Ziraat Bankası Karaköy İstanbul Hizmet Binası Restorasyon Projesi*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul

Autheman, A., 2002. *Bank-ı Osmanî-i Şahane: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Bankası,* Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul

Ayverdi, E.H., 1973. *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri: 1451-1481,* c.4, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul

Barber, M., 2005. *The New Knighthood: A History of the Order of the Temple*, Cambridge University Press, Cambridge

Barillari, D. ve Godoli, E., 1996. *İstanbul 1900 : Art Nouveau Mimarisi ve İç Mekanlar,* Yem Yayınları, İstanbul

Barkan, Ö. L., 1970,. Tımar, *İslam Ansiklopedisi,* Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

Berkes, N., 2003. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Bletter, R. H., 1987. The Invention of the Skyscraper: Notes on Its Diverse Histories, *Assemblage*, No. 2, s. 110-117, The MIT Press

Boerner, L., 2005, Medieval Market Design Product Grouping on Medieval Fairs, http://www.ata.boun.edu.tr/ehes/Istanbul%20Conference%Papers%20May%202005/Boerner_Istanbul.pdf, indirildiği tarih: 08.06.2009

Braun ve Hogenberg, 1572-1617. *Civitates Orbis Terrarum,* http://historic-cities.huji.ac.il, erişim tarihi: 31.08. 2009

Bromberg, B., 1942. The Origin of Banking: Religious Finance in Babylonia, *The Journal of Economic History*, C. 2, No. 1, s. 77-88, Cambridge University Press ve Economic History Association ortak yayını, Cambridge

Bueno de Mesquita, B., 2000. Popes, Kings, and Endogenous Institutions: The Concordat of Worms and the Origins of Sovereignty, International *Studies Review*, C. 2, No. 2, s. 93-118, Blackwell Publishing ve The International Studies Association ortak yayını

Cahen, C., 2001. 13. yüzyılın başında Anadou'da Ticaret, *Cogito 29 Selçuklular*, s.132-143, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Cerasi, M., 1999. *Osmanlı Kenti; Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Cervati, R., 1868. *L'indicateur Constantinopolitain : Guide Commercial, 1868-69***,** R. Cervati & N. C. Sargologo, Istanbul

Cervati Kardeşler, 1880. *L'indicateur Ottoman Annuaire-Almanach de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature,* Cervati Frères & D. Fatzea, İstanbul

Cervati Kardeşler, 1890. *Annuaire Oriental du commerce, de L'industrie, de L'administration et de la Magistrature 1889-90,* Cervati Frères et Cie, İstanbul

Cevdet, A., 1932. *Şark Ticaret Yıllığı*, Ahmet Cevdet, İstanbul

Ceylan, O., 1989. *Geleneksel Türk Osmanlı Çarsı Yapılarının Olusumu, Gelisimi ve Yakın Dogu Kültürleri ile Olan Etkilesimleri,* yayınlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul

Cezar, M. 1985. *Tipik Yapılariyle Osmanlı Sehirciliginde Çarsı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Cezar, Y., 2000. Osmanlı İmparatorluğu'nda Para ve İktidar İlişkisi Üzerine, Voyvoda Caddesi Toplantıları 2000-2001, http://www.obarsiv.com/etkinlikler_vct_0001_yavuzc.html, erişim tarihi: 03.06.2009

Charvát, P., 2002. *Mesopotamia Before History*, Routledge, London

Clay, C., 1994. The Origins of Modern Banking in the Levant: The Branch Network of the Imperial Ottoman Bank, 1890 -1914, *International Journal of Middle East Studies 26*, No. 4, s. 589 - 614, Cambridge University Press, Cambridge

Coogan , M. D., 1974. Life in the Diaspora: Jews at Nippur in the Fifth Century B.C. *The Biblical Archaeologist*, C. 37, No. 1, s. 6-12, The American Schools of Oriental Research

Çakır, C., 2009. Tarihimizde Pazarlar Kutsaldır, söyleşi, www.os-ar.com, erişim tarihi: 05.07.2009

Çelik, Z. 1996. *Değişen İstanbul: 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Çiftçi, C., 2004. 18. Yüzyılda Bursa'da Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt XXIII, Sayı 36, s.79-102, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara

Çizakça, M., 1993. *Risk Sermayesi, Özel Finans Kurumlari Ve Para Vakiflari, İsav,* İstanbul

Çizakça, M., 2000. *A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World from the Seventh Century to the Present*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Çizakça, M., 2001. Osmanlı İmparatorluğu'nda Finansal Kurumların Evrimi ve Kültürler arası Etkileşim, Voyvoda Caddesi Toplantıları 2000-2001, http://www.obarsiv.com/ etkinlikler_vct_0001_muratcizakca.html, indirildiği tarih: 03.06.2009

Çizakça, M., 2006. Osmanlı Dönemi Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Boyutları, *Türkiye'de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet,* s.21-31, ed. Zincir R. ve Bikmen F., TÜSEV Yayınları, İstanbul

Dagron, G., 2002, The Urban Economy, *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century,* s. 393-461, ed. Laiou, A.E., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.

Dağdelen İ. ve Mazak A., 2007. *Charles Edouard Goad'ın İstanbul sigorta haritaları*, Büyükşehir Belediyesi Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul

Dauphin-Meunier, A., 1969. *Bankacılık Tarihi*, Akmen Yayınları, İstanbul

De Amicis, E., 1874. *İstanbul,* Türk Tarih Kurumu, Ankara

De La Torre, I., 2007. London and Paris Temples: a Comparative Analysis of their Financial Services for the Kings during the XIII Century, *The Military Orders*, C. 4, s. 121-128, Ashgate Publishing Ltd,

De Roover, R., 1942, Money, Banking, and Credit in Medieval Bruges, *The Journal of Economic History*, C. 2, s. 52-65, Cambridge University Press ve Economic History Association ortak yayını

Eldem, E., 2000. *Bankalar Caddesi: Osmanlı'dan Günümüze Voyvoda Caddesi*, Osmanlı Bankası Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma ve Belge Merkezi, İstanbul

Eldem, E., 2003. İstanbul: İmparatorluk payitahtından periferileşmiş bir başkente, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti : Halep, İzmir, İstanbul,* s. 152-227?, ed. Beşikçi, M, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Eldem, E., 2005. Bir modernite süreci:Galata, Kamondolar ve İstanbul Paneli, mod: Güleryüz, N., *Osmanlı Bankası Müzesinde Kamondoları Anma Etkinlikleri*, http://www.obarsiv.com/docs/kamondo_paneli_nora.pdf, erişim tarihi: 05.09.2007

Eldem, V., 1994a. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi***,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Eldem, V., 1994b. *Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

Erdenen, O., 1965. *İstanbul Çarşıları ve Kapalı Çarşı*, Yenilik Basım Evi, İstanbul

Erdoğan, **E. G.,** 1994. Karaköy Palas, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.4, s. 458, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul

Eroğlu, Ö., 1994. Havyar Hanı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.4, s. 25, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul

Evliya Çelebi, 2006. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Eyice, S., 1994. Glavani, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul

Faroqhi, S., 2003. 18. Yüzyılda Bursa'da Borç Alanlar ve Verenler, *Voyvoda Caddesi Toplantıları 2002-2003,* http://www.obarsiv.com/etkinlikler_vct_2003_suraiya.html, erişim tarihi: 03.06.2009

Faroqhi, S., 2004. İç ticaretin örgütlenmesi: Pazarlar, panayırlar ve kredi, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914 C: 2,* s. 616-620, ed. H. İnalcık, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Faroqhi, S., 2006. *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı ,* Doğu Batı Yayınları, Ankara

Faroqhi, S., 2009. İktisat Tarihi (17. ve 18. Yüzyıllar), *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, s. 191-216, ed. Akşin, S., Cem Yayınevi, İstanbul

Fratianni, M. ve Spinelli, F., 2006. Italian City-States and Financial Evolution, http://www.eco.unibs.it/~trecroci, indirildiği tarih: 12.05.2009

Felloni, G. ve Laura, G., 2004. *Genova e la storia della finanza: una serie di primati /Genoa and the history of finance: a series of firsts,* www.giuseppefelloni.it, indirildiği tarih: 02.05.2009

Genç, M., 2000. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul

Genç, M., 2001. 19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Maliyesinde Değişmeler**,** *Voyvoda Caddesi Toplantıları 2000-2001,* http://www.obarsiv.com/etkinlikler_vct_0001_mehmetg.html, erişim tarihi: 03.06.2009

Gerber, H., 1981. Money-Lending in the Ottoman Empire, *The Jewish Quarterly Review, New Series*, C. 72, s. 2, s.100-118, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania

Gözler, K., 2004. Islahat Fermanı, http://www.anayasa.gen.tr/islahatfermani.htm, erişim tarihi: 26.07.2009

Gözler, K., 2005. Tanzimat Fermanı: Gülhane hattı Hümayunu, www.anayasa.gen.tr/tanzimatfermani.htm, erişim tarihi: 26.07.2009

Gülenaz, N., 1998. *İstanbul'daki 19. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Ticaret Han ve Pasajlarının Stil ve Fonksiyon Bakımından İncelenmesi,* yayınlanmamış doktora tezi, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Güran, C., 1978. *Türk hanlarının gelişimi ve İstanbul hanları mimarisi,* Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara

Hafertepe, K., 2000. Banking Houses in the United States: The First Generation, 1781-1811, *Winterthur Portfolio*, C. 35, No. 1, s. 1-52 , The University of Chicago Press ve Henry Francis du Pont Winterthur Museum ortak yayını

Harris, R., 1960. Old Babylonian Temple Loans, *Journal of Cuneiform Studies*, C. 14, No. 4, s. 126-137, The American Schools of Oriental Research

Howgego,C., 1992. The Supply and Use of Money in the Roman World 200 B.C. to A.D. 300, *The Journal of Roman Studies,* C. 82, s. 1-31, Society for the Promotion of Roman Studies

Huelsen, C., 1910**.** *Die ausgrabungen auf dem Forum romanum,* Loescher & Co, Roma

İnalcık, H., 1969. Capital Formation in the Ottoman Empire, *The Journal of Economic History 29*, s.97-140, Cambridge University Press, Cambridge

İnalcık, H., 1980. The Hub of the City: the Bedestan of Istanbul, *International Journal of Turkish Studies 1*, s.1-17

İnalcık, H., 1995. "İstanbul: Bir İslam Şehri", *İslam Tetkikleri Dergisi, Prof.Dr. Nihad M. Çetin Hatıra Sayısı C. IX*, s. 243-268, ed. Kaya, M., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul

İnalcık, H., 1997. İstanbul'un İncisi: Bedesten, *İktisat ve Din,* s. 119-136, ed. Özel, M., İz Yayıncılık, İstanbul

İnalcık, H., 2003. *Osmanı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Ingersoll, R., 1995. Lecture 9: Medieval Cities, Bruges and Florence, ders notu, Rice University, http://www.owlnet.rice.edu/~arch343/lecture9.html, erişim tarihi: 21.05.2009

Jastrow, M. Jr., 1899. Nebopolassar and the Temple to the Sun-God at Sippar, *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, C. 15, No. 2, s. 65-86 The University of Chicago Press, Chicago

Janin, R., 1964. *Constantinople Byzantine: Dévelopment Urbain et Répertoire Topographique*, Institut Français d'Études Byzantines, Paris

Jebb, R.C., 1880. Delos, *The Journal of Hellenic Studies*, C. 1, s. 7-62, The Society for the Promotion of Hellenic Studies

Jennings, R. C., 1973. Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of the Economic and Social History of the Orient 16, No. 2/3,* s. 168-216, Brill, Leiden

Kayaoğlu, İ., 1981. Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: 24*, s.358-373, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara

Kazgan, H., 1995a. Galata'da Üç Yeni Banka ve Osmanlı Merkantalizminin Güçlenmesi, *Finans Dünyası*, Mart, s. 98-100, Creative Yayıncılık, İstanbul

Kazgan, H., 1995b. Osmanlı Banka Sisteminde Altyapı ve Tarımın Finansmanında Bankalar, *Finans Dünyası*, Nisan, s. 98-101, Creative Yayıncılık, İstanbul

Kazgan, H., 1995c. Galata'da Bankacılığın Sonu, Fuat Paşa'nın kehaneti ve iflas, *Finans Dünyası*, Mayıs, s. 94-98, Creative Yayıncılık, İstanbul

Kazgan, H., 1995d. Galata'da Bankacılığın Sonu, Fuat Paşa'nın kehaneti ve iflas, *Finans Dünyası*, Haziran, s. 93-96, Creative Yayıncılık, İstanbul

Kazgan, H., 1995e. Ziraat Bankası'nın Kuruluş Yıllarında Osmanlı Bankası, *Finans Dünyası*, Ekim, s. 88-91, Creative Yayıncılık, İstanbul

Kazgan, H., 2006. *Galata Bankerleri*, Orion Yayınevi, Ankara

Kazgan, H. ve diğerleri, 1999. *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi,* c.1, İstanbul menkul Kıymetletler Borsası, İstanbul

Kent, J. H., 1948. The Temple Estates of Delos, Rheneia, and Mykonos, *Hesperia*, C. 17, No. 4, s. 243-338, American School of Classical Studies at Athens

Kınaylı, H., 1965. Glavani Hanı, *İstanbul Ansiklopedisi,* C.11, s.7043, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Koll. Şti., İstanbul

Koçu, R. E.,1965a. Büyük Valide Hanı, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, s.3307-3313, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Koll. Şti., İstanbul

Koçu, R. E.,1965b. Büyük Yeni Han, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, s.3307-3313, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Koll. Şti., İstanbul

Köroğlu, N., 2004., *XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başı Eminönü'de Osmanlı Büro Hanları,* yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul

Kösemen, D., 2005. *İstanbul Ticaret Bölgesinin Oluşumunu Etkileyen Çevresel Faktörler ve Hanların Mimari Kurgusu,* yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul

Kuban, D., 1998. *İstanbul Bir Kent Tarihi: Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Laiou, A.E., 2002. Exchange and Trade, *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century,* s.697-770, ed. Laiou, A.E., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.

Le Corbusier, 1999. *Bir Mimarlığa Doğru*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Lopez, R. S., 1953. An Aristocracy of Money in the Early Middle Ages, *Speculum*, C. 28, No. 1, s. 1-43, Medieval Academy of America

Mandaville, J.E., 1979. Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire, *International Journal of Middle East Studies 10*, No. 3, s. 289-308, Cambridge University Press, Cambridge

Mango, M. M., 2000. The Commercial Map of Constantinople, *Dumbarton Oaks Paper No:54,* ed. Talbot A. M., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.

Maridaki-Karatza, O., 2002, Legal Aspect of the Financing of Trade, *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century,* s.1105-1120, ed. Laiou, A.E., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.

Martirossian, A., 1982. Notes concerning the Economic Activities of the Babylonian Temple in the First Millennium B.C., *Iraq,* C. 45, No. 1, s. 128-130 British Institute for the Study of Iraq, London

Matschke, K. P., 2002, The Late Byzantine Urban Economy, *The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century,* s.471-495, ed. Laiou, A.E., Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C.

Merçil, E., 2001. Anadolu Selçukluları'nda serbest meslekler, *Cogito:29 Selçuklular*, s.145-150, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Middleton, J. H., 1888. *The Temple of Apollo*, The Journal of Hellenic Studies, C. 9, s. 282-322, The Society for the Promotion of Hellenic Studies

Molho, R., 2003. Tanzimat Öncesi ve Sonrasında İstanbul Yahudileri, *19. yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler,* ed. Stathis, P., s. 78 -85, Tarih Vakfı Yurt Yayıları, İstanbul

Müller-Wiener, W., 2002. *İstanbul'un tarihsel topografyası: 17. yüzyıl başlarına kadar Byzantine-Konstaninopolis-İstanbul,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Nashef, K., 1990. Archaeology in Iraq, *American Journal of Archaeology*, C. 94, No. 2, s. 259-289, Archaeological Institute of America

Necipoğlu, N., 1999. 15. Yüzyılın İlk Yarısında Konstantinopolis'te Osmanlı Tacirleri, *Cogito:17 Bizans*, s.235-246, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Nişanyan, S. 2007. *Sözlerin Soyağacı; Çağdaş Türkçe'nin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul

Orsingher, R., 1967. *Banks of the World,* Walker and Company, New York

Ortaylı, İ., 2000. *İmparatorluğun En Uzun Yılı,* İletişim Yayınları, İstanbul

Özdes, G., 1998. *Türk Çarsıları,* Tepe Yayınları, Ankara

Özgencil, S., 2008. *Kentin Anlam Haritaları: Gravürlerde İstanbul*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları

Pamuk, Ş., 1990. *100 soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, Gerçek Yanyınevi, İstanbul

Pamuk, Ş., 1999a. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Pamuk, Ş., 1999b. Osmanlılarda Para ve Enflasyon, *Cogito:19 Osmanlılar Özel Sayısı*, s.179-188, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Pamuk, Ş., 2005. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820 -1913*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Pamuk, Ş., 2007. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Yürkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul

Platner, S. B., 1929. *A Topographical Dictionary of Ancient Rome,* Oxford University Press, London

Robathan, D. M., 1934. The Basilica Argentaria, *The American Journal of Philology*, C. 55, No. 1, s. 74-76, The Johns Hopkins University Press

Roland, J., 2005. *The Code of Hammurabi*, http://www.constitution.org/ime/hammurabi.pdf, erişim tarihi: 25.08.2009

Rostovtzeff, M., 1986. *The Social and Economic History of the Hellenistic World,* Clarendon Press, Gloucestershire

Pevsner, N., 1970. *Avrupa Mimarisinin Ana Hatları,* İstanbul Teknik Üniversite Matbaası, İstanbul

Pevsner, N., 1976. *A History of Building Types*, Princeton University Press, Princeton, N.J.

Richardson, L., 1992. *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, Johns Hopkins University Press, Baltimore

Richardson, M., 2003. John Soane and the Temple of Vesta at Tivoli, *Architectural History*, C. 46 , s. 127-146, SAHGB Publications Limited

Sakaoğlu, N., 1994. Bedesten Esnafı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.2, s. 118-120, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul

Salman, Y., 1994a, Osmanlı Bankası Binası, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.6, s. 166, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul

Salman, Y. 1994b. Ziraat Bankası Binası, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.7, s. 562, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul

Schmandt-Besserat, D., 1992. *Before Writing: From Counting to Cuneiform* , University of Texas Press, Texas

Sevgen, N., 1969. Nasıl sömürüldük: Sarraflar, *Belgelerler Türk Tarihi Dergisi 25*, s.73- 74, Menteş Yayınevi, İstanbul

Shipton, K., 1997. The Private Banks in Fourth-Century B. C. Athens: A Reappraisal, *The Classical Quarterly*, New Series, C. 47, No. 2, s. 396-422, Cambridge University Press ve The Classical Association

Sıtkı, B., 1964. *Yüz Yıllık Teşkilatlı Zirai Kredi*, T.C. Ziraat Bankası, Ankara

Siry, J., 1996. Adler and Sullivan's Guaranty Building in Buffalo, *The Journal of the Society of Architectural Historians*, C. 55, No. 1, s. 6-37 Society of Architectural Historians

Sözen, M. ve Tanyeli, U., 1996. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul

Stolper, M. W., 2001. Fifth Century Nippur: Texts of the Murašûs and from Their Surroundings, *Journal of Cuneiform Studies*, C. 53, pp. 83-132, The American Schools of Oriental Research

Şen, Ö., 1996. *Osmanlı Panayırları 17. ve 18. Yüzyıl*, Eren Yayıncılık, İstanbul

Şeni, N., 1994. The Camondos and Their Imprint on 19th-Century Istanbul, *International Journal of Middle East Studies*, C. 26, No. 4, s. 663-675, Cambridge University Press, Cambridge

Tarlan, S., 1986. *Tarihte Bankacılık*, Maliye ve Gümrük Bakanlğı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara

Ticaret Yıllığı, 1938. Milli Ülkü Neşriyat Yurdu, İstanbul

Toprak, Z., 1982. *Türkiye'de "Milli iktisat" 1908-1918,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara

Toprak, Z., 1994. Borsalar, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.2, s. 300-301, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul

Toprak, Z., 1995. *İttihat-Terakki ve Devletçilik :Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Toprak, Z., 2009. İktisat Tarihi, *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, s. 219-326, ed. Akşin, S., Cem Yayınevi, İstanbul

Turak , T., 1985. Remembrances of the Home Insurance Building*, The Journal of the Society of Architectural Historians*, C. 44, No. 1, s. 60-65 Society of Architectural Historians

Türk Ticaret Salnamesi, 1924-25, İktisadi Tetkikat, Neşriyat ve Muamelat Türk Anonim Şirketi, İstanbul

Ulutan, B., 1957. *Bankacılığın Tekamülü*, Doğuş Matbası, Ankara

Url-1 <*http://www.tdk.com.tr*>, erişim tarihi 24.04.2009

Url-2 <*http://www.louvre.fr/llv/oeuvres*>, erişim tarihi 29.05.2009

Url-3 < *http://wwwww.albertiefirenze.it/*>, erişim tarihi: 01.10.2009

Url-4 < *http://www.porto.genova.it/ap/sangiorgio/sangiorgio_1.asp*>, erişim tarihi: 03.06.2009

Url-5 < *http://www.obarsiv.com/ob-tarih.html*> erişim tarihi: 09.07.2009

Url-6 < *http://www.ziraat.com.tr*> erişim tarihi: 12.08.2009

Url-7 < *http://www.obarsiv.com/koleksiyon1.html*> erişim tarihi: 05.09.2009

Url-8 < *http://www.obarsiv.com/ob-karakoy-binasi.html*> erişim tarihi: 05.09.2009

Url-9< *http://www.kultur.gov.tr*> erişim tarihi: 12.08.2009

Url-10 < *ttp://www.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=30362*> erişim tarihi: 02.09.2009

Url-11 < *http://arkiv.arkitera.com/p1402-germanya-han-restorasyonu.html*>

Usher, A. P., 1934. The Origins of Banking: The Primitive Bank of Deposit, 1200-1600, *The Economic History Review*, C. 4, No. 4, s. 399-428,: Blackwell Publishing ve the Economic History Society ortak yayını

Üstdiken, B., 1994. Banco di Roma, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi,* C.2, s. 45-46, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı ortak yayını, İstanbul

Üstdiken, B., 2000. *İstanbul ve Beyoğlu'nda Bankalar, Bankerler, Sarraflar, Tefeciler, Kuyumcular,* Creative Yayıncılık, İstanbul

Vance, J, E., 1990. *The Continuing City : Urban Morphology in Western Civilization***,** Johns Hopkins University Press, Baltimore

White, C., 1846. *Three Years in Constantinople: Domestic Manners of the Turks in 1844*, Henry Colburn, London

Yıldıran, N., 1992 , Dış Borçlanmada 33 Yıllık Birliktelik Ve Doğu-Batı Ekseninde Bir İkiz Bina: Tütün Rejisi ve Bank-ı Osmani-i Şahane, *Osman Hamdi Bey ve dönemi: Sempozyum 17-18 Aralık 1992,* ed. Rona, Z., s. 41-49, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

Zarifi, Y. L., 2005. *Hatıralarım: Kaybolan Bir Dünya İstanbul 1800-1929*, Literatür Yayıncılık, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Özlem Özcan

Doğum Yeri ve Tarihi: Bursa, 1982

Lisans: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü, 2000

Yüksek Lisans: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans Programı, 2005